STEVEN SPIELBERG DIGITAL YIDDISH LIBRARY
NO. 06299

OPGANG

David Bergelson

THE MAX PALEVSKY
YIDDISH LITERATURE COLLECTION

NATIONAL YIDDISH BOOK CENTER
AMHERST, MASSACHUSETTS

NATIONAL YIDDISH BOOK CENTER
AMHERST, MASSACHUSETTS
413 256-4900 | YIDDISH@BIKHER.ORG
WWW.YIDDISHBOOKCENTER.ORG

•

MAJOR FUNDING FOR THE
STEVEN SPIELBERG DIGITAL YIDDISH LIBRARY
WAS PROVIDED BY:

Lloyd E. Cotsen Trust
Arie & Ida Crown Memorial
The Seymour Grubman Family
David and Barbara B. Hirschhorn Foundation
Max Palevsky
Robert Price
Righteous Persons Foundation
Leif D. Rosenblatt
Sarah and Ben Torchinsky
Harry and Jeanette Weinberg Foundation
AND MEMBERS AND FRIENDS OF THE
National Yiddish Book Center

•

The *goldene pave*, or golden peacock, is a traditional symbol of Yiddish creativity. The inspiration for our colophon comes from a design by the noted artist Yechiel Hadani of Jerusalem, Israel.

The National Yiddish Book Center respects the copyright and intellectual property rights in our books. To the best of our knowledge, this title is either in the public domain or it is an orphan work for which no current copyright holder can be identified. If you hold an active copyright to this work – or if you know who does – please contact us by phone at 413-256-4900 x153, or by email at digitallibrary@bikher.org

דוד בערגעלסאָן

אָפּגאַנג

דוד בערגעלסאָן

דוד בערגעלסאָן

אָפּגאַנג

איקוף פארלאג
ניו-יאָרק

דאָס בוך איז געדרוקט מיט דער הילף פון
זינאַ מעלאַמוד (געב. גרינהאָלץ)
אין אָנדענק פון איר אומפאַרגעסלעכן מאַן
ד״ר מלך (מיכאַאיל) מעלאַמוד
(געבוירן אין דעראזשניע, פּאָדאָליער געגנט)
געשטאָרבן אין ניו־יאָרק דעם 10טן יאַנואַר 1950,
אין עלטער פון 67 יאָר

DAVID BERGELSON
OFGONG

Published by
YIDDISHER KULTUR FARBAND (YKUF)
189 Second Avenue, New York 3, N. Y.
1955

266

Printed in U.S.A. by
Aber Press, 37 East 18th St., New York, N. Y.

צו די לייענער

דאָס ווערק „אָפּגאַנג“ איז צוערשט דערשינען אין קיעוו, אין יאָר 1920. דוד בערגעלסאָן האָט דאָס בוך געשריבן עטלעכע יאָר. עס איז אין ווערק אַרויסגעבראַכט געוואָרן די צייט פון נאָך דער ערשטער רוסלענדישער רעוואָלוציע פון 1905־1906.

נאָך דעם „אַרום וואָקזאַל“ — דוד בערגעלסאָנס ערשטלינג, וואָס איז דערשינען אין 1909, — נאָך דעם ראָמאַן „נאָך אַלעמען“ (1913) און „אין אַ פאַרגרעבטער שטאָט“ (1913), און נאָך די פאַרשיידענע קלענערע דערציילונגען, וואָס ער האָט די אַלע יאָרן געשריבן נאָך „דעם טויבן“ (1909), איז דאָס ווערק „אָפּגאַנג“ געווען גאָר עפּעס נייס פאַר דעם דערציילער דוד בערגעלסאָן. עס איז מער אַ לירישע פּאָעמע ווי אַ רעאַליסטישע שילדערונג. עס איז אין תוך אַ לענגערע פּאָעמע אין פּראָזע, וואָס איז אַדורכגעפלאָכטן מיט גאַנץ־רעאַלע, רעאַליסטישע, נעאָ־רעאַליסטישע עלעגישע שילדערונגען, געגעבן אָפט אין האַלבע טענער און ווי געשפּילט אויף אַ פידל אונטער אַ „סורדינקע“...

„אָפּגאַנג“ איז אַ שטאַרקער קעגנזאַץ צו דער דערציילונג „אין אַ פאַרגרעבטער שטאָט“, וואו בערגעלסאָן באַנוצט זיך מיט שאַרפע נאַטוראַליסטישע מיטלען, וואָס זענען אין איינקלאַנג און האַרמאָניע מיט דער פאַרגרעבטער שטאָט און אירע מגושמדיקע פאַרשוינען. קעגן דער רעאַלער שטאָט דובראָוויטש, וואָס ד. בערגעלסאָן ברענגט אַרויס אין „פאַרגרעבטער שטאָט“ קומט דאָס שטעטל ראַקיטנע, כמעט איינגאַנצן ווי אַן אויסגעטרוימטס. אַפילו די רעליעפע, בוילעטע פיגורן פון די מענטשן טרעטן אַרויס פון אַ דורכזיכטיק־באַשטראַלטן, עלעגיש־פאַרחלומטן הינטערגרונט, און אַ טיף־רירנדיקער מעלאַנכאָלישער לייט־מאָטיוו באַגלייט אַלע פּאַסירונגען פון אָנהייב פונעם ווערק ביז זיין סוף.

פון דעם מאָטאָ צום בוך און פון די ערשטע שטיל־ציטערנדיקע זייטלעך ווערן מיר אַריינגעצויגן אין אַ נאָגנדיק־טרויעריקער שטימונג, וואָס איז פאַרבליבן נאָך דער פיינלעך־טרויעריקער

פּאַסירונג מיט איינעם אַ יונגערמאַן מלך, וועלכער איז צוליב עפּעס אַ וויכטיקן פּערזענלעכן ענין אַראָפּגעקומען אַהער פון דער גרויסער שטאָט און צוליב עפּעס אומבאַקאַנטע סיבות איז ער אַוועק פון דער וועלט... די דערציילונג הויבט זיך טאַקע אָן מיט אַ שילדערונג פון מלכס טראַגישער לוויה. עס קומט אַראָפּ קיין ראַקיטנע חיים משה, מלכס נאָענטער חבר, אַ מין המשך און דערגאַנצונג זיינער, — און אַזוי ווי מלכס טויט, אַזוי אויך חיים משהס לעבן איז פאַרצויגן מיט אַ געהיימניספולן שלייער.

דוד בערגעלסאָן וויל דאָ נישט זיין קיין שופט, קיין באַשול־דיקער. און, ווי אין זיינע אַנדערע, פריערדיקע ווערק זיינע, וויל ער אויך נישט זיין קליגער, העכער, פאַרנונפטיקער פון זיינע אַרויסגעבראַכטע געשטאַלטן. ער לעבט זיך איין מיט זייער לעבן, מיט זייער געמיט־צושטאַנד און ער לאָזט זיי פילן, טראַכטן, איבערלעבן, רעדן, און שוויגן אויף זייער אופן און שטייגער. און ווי די געשטאַלטן, אַזוי אויך די נאַטור אין בוך, איז צו־נויפגעבונדן מיטן לעבן, מיט די שטימונגען פון די מענטשן, זי לעבט־מיט, זי לעבט־אַדורך די געשעענישן.

*

אויף די ערשטע זייטלעך פון בוך דערציילט דוד בערגעל־סאָן, אַז אַ גאַנצע נאַכט האָט געגאָסן אַ רעגן. „מיט יעדן אומ־געריכטן בליץ האָבן זיך פּלוצים, ווי אומגעריכט, אויפגעכאַפּט דער מיל־קוימען מיט די צוויי קלויסטער־שפּיצן, וואָס איןביידע עקן ישוב, אונטער די בערג. מאָדנע נאַקעט, ווי נישט היגע, האָבן די שפּיצן אַ שימער געטאָן מיט זייער צעשראָקן גאָלד אינדער־ווייטן, נאָר נישט דערקענט נישט זיך אַליין און נישט די געגנט אַרום און האָבן איינגעדרעמלט צוריק מיט אַ מינע פון אויסגע־וועפּטן פּחד און פון בטלען חלומות: טפו, טפו! צו שונאימס קעפּ!"

און אַזוי אויך, ווי דורך אַן אומגעריכטן בליץ פון דיכטערס אויג, באַווייזן זיך אינעם אַרומיקן נעפּל־לעבן מענטשן און פּאַ־סירונגען, ווי נישט היגע, זיי זענען פאַרפּלאָנטערט אין אַ גע־דיכטער נעץ פון סימפּאַטיעס און אַנטיפּאַטיעס, פון ליבע און פּאַר־גאַפונג, פון פרייד און שרעק, שימערירן זיי מיט אויפגעוואַכטע האַרץ און נשמה, ווערן פאַרכאַפּט פון דעם געשעענעם און לעשן זיך ווידער־אויס.

סיי מלך און סיי חיים משה האָבן איבערגעלאָזט הינטער זיך אַ רייך, שטורמיש, רעוואָלוציאָנער לעבן אין דער גרויסער שטאָט. „בנוגע זיי ביידן — זאָגט בערגעלסאָן — איז זיך גאָט זייער נישט לייטיש באַגאַנגען"... איז אָבער איצט, נאָך יענע שטורמישע יאָרן, „קלאָגן זיך נישט שייך; מישן זיך — אויך נישט. איז גאָרנישט... וועט מען זיך אַרומדרייען, מ׳וועט זען, הערן און שווייגן... שטומער פּראָטעסט".

עס איז די תקופה נאָך דער נישט־איינגעגעבענער רעוואָלוציע פון 1905־1906, וואָס פאַרשיידענע שרייבער (ש. אַנסקי, א. ווייטער, ה. ד. נאָמבערג, דוד איינהאָרן א. אנד.) אין יענער צייט האָבן אויף פאַרשיידענע אופנים אַרויסגעבראַכט אין זייערע ווערק. מען איז אַוועק און געזוכט אַן עיר־מקלט אין אַן אַנדער וועלט, אין אַן אַנדערער סביבה, וואו מ׳האָט זיך באַרואיקט און מ׳האָט געפּרואווט פאַרגעסן אָן דעם פריערדיקן רוישנדיקן לעבן. חיים משה, ווי מלך, קאָנען אויף אָט דעם וועג באַרג אַראָפּ נישט גיין. נאָך עטלעכע טעג אַרומפּלאָנטערן זיך אַרום דעם טראַגישן סוד און סוף פון מלכס לעבן, זאָגט חיים משה צו אים און אויך צו זיך: „דער עיקר איז אומרו, מלך!"....

און אין אָט דער אומרו לעבט נישט נאָר חיים משה נאָר אַלע, אַלע אין ראַקיטנע. חיים משהן פאַלט אָפּט איין, אַז אייגנטלעך איז „ער, חיים משה, און מלך — אין תוך געגומען איין מענטש". ער איז דאָך אַנדערש פון זיין צווייטן טייל, מלך: יענער איז אַוועק פון דער וועלט אַ וויך־שמייכלענדיקער, און ער, חיים משה, וויל אַוועקגיין „מיט אַ שטאַרקן קלאַפּ אין טיר"... וויל, פרעגט ער ביים פאַרשטאָרבענעם מלך: „איז צוליב וואָס נוצט די וויכקייט בנוגע אַ וועלט, וואָס מען אָנערקענט זי נישט!"

*

„אָפּגאַנג" ברענגט אַרויס נישט נאָר דעם געמיט־צושטאַנד, דעם שטראָם־אָפּפלוס פון דעם יידישן אינטעליגענט, וואָס האָט אין יענער צייט אַדורכגעמאַכט אַ צוריקגאַנג. „אָפּגאַנג" מאָלט אויך דעם באַרג אַראָפּ פונעם יידישן שטעטל. ס׳איז אַ דיכטערישע מצבה אויף דעם אַמאָל־גאַנצן, אידילישן שטעטל. נאָך דעם רעאַלן,ווירקלעכן שטעטל, ווי ס׳איז געגעבן דורך שלום עליכם, נאָכן ראָמאַנטישן (טיילווייז אַפילו סענטימענטאַלן) שלום אַשס שטעטל, נאָך י. מ. וויסענבערגס האַרב־נאַטוראַליסטישן שטעטל,

האָט דוד בערגעלסאָן געגעבן די יעלעגיע פונעם יידישן שטעטל. אויב שלום אַש האָט געזונגען דעם שיר השירים, האָט דוד בערגעלסאָן געבראַכט דעם קהלת פון יידישן שטעטל.

חיים משה, — אייגנטלעך — דוד בערגעלסאָן — דערזעט „אַ שטיקל צעפוילטן, אין דער יערד איינגעגראָבענעם סלופּ, אַן אויסגעקרישלטן און שוואַרץ־געוואָרענעם, מיט אַן אויסגעהיילטער לאָך אין דערמיט... האָט יער זיך אָנגעבויגן און עס באַטראַכט”... — „דאָס איז געווען אַלץ — זאָגט בערגעלסאָן — וואָס דאָ אין ראַקיטנע איז פון זיין פּאָטערס הויז געבליבן”. אָבער צי דען בלויז פון חיים משהס פּאָטערס הויז איז געבליבן אַזאַ חורבן? דאָס גאַנצע שטעטל ראַקיטנע, און בכלל יעדעס יידיש שטעטל איז דאַן דערגאַנגען ביז חורבן...

יעס דרייט זיך אַרום איבערן שטעטל דער פּאַריסענער אינזשענער דעסלער מיט זיין ברויניעם הוט, און דוד בערגעלסאָן ווייזט אים פאַר אונדז ווי אַ פלעק, אַ מיאוסן פלעק אויפן שטעטלדיקן פאָן (היגטערגרונט). דעסלער האָט אַראָפּגעבראַכט „גרויס־שטעטישע מאַנירן”, וואָס ער וויל דאָ איינפירן. און אָט דער חוצפּהדיקער „סנאָב” פאַרוואָכעדיקט דאָס ביסעלע יום־טוב, פאַרביליקט דאָס ביסעלע אויפגעהיטע תמימות. ווי סאַרקאַסטיש און ביטער דוד בערגעלסאָן מאָלט דעם קנאַסמאָל פון דעם אינזשענער דעסלער מיט דער שטאָלצער, שיינער חוה פויזנער. בערגעלסאָן מאָלט, ווי עזריאל פאָזנער (אַ נאָענטער מענטש מיט גדליה הורוויץ פון „נאָך אַלעמען”) זיצט „אין וואָכעדיקן לוסטרוניענעם סורדוט” און ווען „עמעצער האָט אַ זאָג געטאָן: מחותן! — האָט זיך געדאַכט, אַז דאָס רופט מען נישט אים, נאָר יעמעצן אַ צווייטן, אַ סך אַן עלטערן און בכבודיקערן, וואָס איז שוין לאַנג געשטאָרבן, לאַנג אַוועק און פאַרשוואונדן פון דער וועלט”.

די פרייד, דער יום־טוב האָט זיך אָפּגעטאָן פוניעם יידישן שטעטל. עס הערשט ניכטערקייט, וואָכעדיקייט, אָבער מיר טרעפן זיך אויך אָן דאָ און דאָרטן אויף דער שאַרפער רעאַקציע פון דעם דיכטער דוד בערגעלסאָן. מיר זעען עס אין דער אומרו פון חיים משה, אין דער בענקשאַפט פון חוה פויזנער, אין דער אומצופרידנקייט פון דעם אַפּיקורס יצחק בער, און אין דער שיינער ליבשאַפט פון חנהקע ליובאַר. ס׳איז דאָ אָפט יום־טוב ביי חיים משהן, וואָס לעבט אין אַ דערהויבענער וועלט, מיט עפּעס העכערע געפילן און מיט נאָגנדיקער „בענקשאַפט צו נישט־דערשריבענע

שורות, וואָס ביי אים אויפן טיש". און אַזוי אויך חוה פּאָזנער, וואָס „אַלע פֿאַרנאַכט איז זי געזעסן נעבן דער געשלאָסענער קלייט אויף די טרעפּלעך, און וואָס מער טונקל די נאַכט איז געוואָרן, אַלץ מער האָבן זיך געלויכטן און געגלאַנצט אירע היפּשע, כמעט בוילעטע אויגן. איר גאַנצער אויסזען איז געווען אַזאַ, גלייך זי האָט גאַנצע יאָרן געוואַרט אויף איינעם אַ מאָדנע אָנגעלייגטן גאַסט, און אָט איז שוין שבועות, ס'איז פֿאַרנאַכט: די גאַס איז צוגעקערט, זי איז אָנגעטאָן, און דער גאַסט איז נאָך אַלץ נישטאָ"... און פּונקט ווי עזריאל פּאָזנער רופֿט זיך דאָ איבער מיט גדליה הורוויץ פֿון „נאָך אַלעמען", אַזוי זעען מיר די טיפֿע נאָענטקייט פֿון חוה פּאָזנער מיט מירעלע הורוויץ.

*

אין זיין בוך „דוד בערגעלסאָן" (מאָסקווע, 1947, 344 ז"ז) זאָגט ריכטיק י. דאָברושין, אַז אין „אָפּגאַנג" „ליגט דער אַקצענט ניט אויף די געשעענישן, דעם טראָפּ האָט דאָ דער שרייבער געשטעלט אויף דער פֿילאָסאָפֿישער און פּסיכאָלאָגישער פֿאַרטיפֿערונג פֿון די פּערסאָנאַזשן, וואָס לעבן זיך אויס ווייניקער דורך טאַט און מערער דורך זייערע אַרויסזאָגונגען און זעלבסטבאַטראַכטונגען. זיי זענען שטאַרק ניט אין דער עצם האַנדלונג, נאָר אינעם שרייבערס מאָטיווירונגען פֿון זייער אויפֿפֿירונג, אינעם שרייבערס אַריינדרינגען אין דער טיף פֿון זייערע געדאַנקען און איבערלעבונגען". . (ז' 171).

דאָס גאַנצע שטעטל ראַקיטנע און די אַלע געשטאַלטן, וואָס ווערן אויף אַ לירישן אופֿן אַרויסגעבראַכט, זענען דורכאויס רעאַלע, לעבעדיקע, ווי דוד בערגעלסאָן האָט זי גוט געקענט, געפֿילט און ווי ער האָט אַדורכגעפֿיבערט זייערע איבערלעבענישן. אוודאי זענען עס נישט קיין פּשוטע פּאָרטרעטן. נ. וו. נאַגאַל האָט אַמאָל געזאָגט: „....איך האָב קיינמאָל נישט פֿאַרפּאַסט קיין פּאָרטרעט ווי אַ פּשוטע קאָפּיע. איך האָב באַשאַפֿן אַ פּאָרטרעט... מיין פֿאַנטאַזיע האָט מיר נישט געשענקט קיין איין פּערכטיק געשטאַלט און נישט געשאַפֿן קיין איין זאַך, וואָס מיין בליק האָט ערגעץ־וואו אין דער ווירקלעכקייט נישט באַמערקט". דאָס איז זייער אָנגעמאָסטן אויף דעם אופֿן, ווי דוד בערגעלסאָן האָט געשאַפֿן אין „אָפּגאַנג" זיינע געשטאַלטן. אין דעם זינען איז אויך „אָפּגאַנג", ווי די אַלע איבעריקע ווערק דוד בערגעל־

סאָנס, אַ וויכטיקער דאָקומענט, אַ טרייע אָפּשפּיגלונג, אַן אייגנאַרטיקע שילדערונג פון דעם יידישן לעבן אין אַמאָליקן רוסלאַנד ערב דער ערשטער וועלט־מלחמה.

זאָגט טאַקע י. דאָברושין אין זיין בוך: „אין דער רייכער סעריע געשטאַלטן פון די, וואָס האָבן זיך אויספאָרמירט צווישן [די] צוויי רעוואָלוציעס, אין דער סעריע געשטאַלטן, וואָס בערגעלסאָן האָט אַוועקגעשטעלט אויף אַזאַ הויך, ניט האָבנדיק אין דעם פּרט קיין פאָרגייערשאַפט אין דער יידישער קלאַסיק, — אין דעם דאָזיקן בערגעלסאָנישן פאָרטרעטן־געזעמל פון נאָך דעם 1905־טן יאָר פאַרנעמען די געשטאַלטן פון „אָפּגאַנג“ אַ וויכטיק אָרט סיי אין באַטייט, סיי אין צאָל“ (ז' 198).

*

וועגן דער צייט און וועגן זיין געמיט־צושטאַנד, בעת ער האָט געשריבן און אויסגעזינגען זיין ווערק „אָפּגאַנג“, האָט דוד בערגעלסאָן אַליין דערציילט אין זיינע אויטאָביאָגראַפישע פאַרצייכענישן, פאַרעפנטלעכט אינעם זאַמלבוך „וויסנשאַפט און רעוואָלוציע“ (קיעוו, 1943). דוד בערגעלסאָן גיט דאָרט איבער, אַז אין די מלחמה־יאָרן (געמיינט די ערשטע וועלט־מלחמה) האָט ער ווייניק געשריבן, און, ווי ער ווייזט אָן, „האָבן געווירקט דאָ אַ סך סיבות: די מלחמה האָט געדריקט, עס האָט זיך געדאַכט, אַז בעלעטריסטיק דאַרף שוין קיינער נישט האָבן. נישט געווען אויך קיין שום דרוק־מעגלעכקייטן, וואָרום די צאַרישע רעגירונג האָט אָפּגעשטעלט אַלע יידישע אויסגאַבעס און די גאַנצע (יידישע) דרוק־פּראָדוקציע. נישט געהאַט אַפילו קיין שטימונג צו פאַרענדיקן די פריער־אָנגעהויבענע זאַכן. עס האָט זיך בכלל אָנגערוקט אַ שעפערישער קריזיס“. און דוד בערגעלסאָן גיט צו: „מיר האָט זיך אויסגעדאַכט אַז מיטן „אָפּגאַנג“, שרייב איך דאָס לעצטע ווערק. מער האָב איך נישט וואָס צו זאָגן, וואָס צו שרייבן...“

דאָס איז געווען די אַלגעמיינע שטימונג, וואָס האָט באַהערשט אין יענער צייט דעם קינסטלער־דיכטער דוד בערגעלסאָן, די שטימונג, וואָס פילט זיך אין די ציטערדיקע טרויעריק־עלעגישע בלעטער פון זיין „אָפּגאַנג“ וואו ער פירט אַרויס דאָס שטעטל ראַקיטנע. אָבער דאָך רייסן זיך אַדורך דאָ און דאָרט העלע זון־שטראַלן, און ס'גייען פאַרביי ליכטיקע, פריידיקע מאָמענטן.

ראַקיטנע, דאָס וואָכעדיקע, פּוסטע שטעטל, איז דורך דוד

בערגעלסאָן דעם שילדערער און דיכטער, באַשטראַלט מיט אַן אייגנאַרטיקער שקיעה־שיין, ס'איז פול מיט קלאַנגען און נאָכ־קלאַנגען פון אַ לעבן, וואָס איז אַמאָל געווען און וואָס ווערט פאַרשוואונדן.

*

„אָפּגאַנג״, וואָס איז אָנגעשריבן מיט אַ 35 יאָר צוריק דורך דעם מייסטער־דערציילער דוד בערגעלסאָן, איז ווייניק באַקאַנט דעם היגן לייענער. מיר זענען זיכער, אַז די בערגעלסאָן־פאַר־ערער וועלן מיט פרייד אויפנעמען דאָס בוך און וועלן אים גערן לייענען.

דאָס בוך איז געדרוקט פון מאַטריצן, צוגעגרייט דורכן „וואָסטאָק״־פאַרלאַג, דעריבער איז פאַרבליבן די פאָרם און אָר־טאָגראַפיע פון יענער אויסגאַבע.

נ. מ.

יולי, 1954.

„ואראה והנה חר אחד בקיר...
ואחתר... והנה פתח אחד"...

יחזקאל ח.

(און איך האָב געזען, —
ערשט אַ לאָך איז אין דער וואַנט...
און איך האָב געגראָבן אין דער וואַנט, —
ערשט אַן איינגאַנג.

יידיש, יהואש)

I

שפעט נאָך אַ האַלבן טאָג האָט מען מקבר געווען מלכן אויפן קליינשטעטלדיקן ראַקיטנער בית־עולם.

אַלע זיינען אַוועקגעגאַנגען אַרויפבאַרג מיט דער בחורשער לויה, און אין שטאָט, וואָס ליגט, ווי אין אַ נעסט, אויסגעבעט צווישן גרינע באַארבעטע בערג, איז דעמאָלט אַקעגן אַ פּאָר שעה געווען אַזוי שטיל, גלייך אין איר איז מער קיינער נישט געבליבן.

אַ פּשוטע גוישע פור איז דעמאָלט אָנגעלאָפן באַרג־אַראָפּ מיט צעיאָגטע פערד און האָט איילנדיק דורכ־געשווינדלט צווישן די צוויי שורות טאַפּאָלן, וואָס אין אָנהייב בעריזשינעצער וועג; אירע רעדער האָבן געשווינט געיאָגט איבער דער הילצערנער גרעבליע, וואָס אין איין עק שטאָט, און זייער טרייסלדיקע קלאַפּעריי האָט אָפּ־געהילכט ביז דער הילצערנער גרעבליע, וואָס אין צווייטן עק.

דאָרט, אין אָטדעם צווייטן נידעריקן עק, האָט אַ וואַסערל שטיל געמורמלט אַרום אַ שטיין; אַ גויע האָט געוואַשן גרעט, אַן עפּלבוים איז געשטאַנען און געבליהט, און גאָר־ניט — קיינעם האָט ניט געאַרט, וואָס דער הימל איז צו שבועות צו גאַנצע טעג פאַרוואָלקנט.

פלוצים האָבן זיך דערהערט גלעקלאך קלינגען· איבער דער שטאָט האָט זיך געשווינט פאַרשפּרייט די ידיעה׳ אַז פון וואָקזאַל איז אָנגעקומען מלכס שוועסטער׳ די פרעמדשטעטלדיגע פּראָוויזאָרין· מ׳האָט וועגן דעם געגעבן צו וויסן אויפן בית־עולם׳ מ׳איז מיט מלכס שוועסטער אהין אַרויפגעפאָרן׳ און די קבורה האָט זיך פאַרהאַלטן· אַלע האָבן זי דעמאָלט געזעהן צום ערשטן מאָל׳ אָטדי פרעמדשטעטלדיגע שוועסטער מלכס· זי איז געשטאַנען צווישן די יונגע קארשנבוימער לעבן אָפענעם קבר און האָט געוויינט· און אלעמען איז דאָרטן באַגלײַך פרעמד געוועזן סײַ איר פנים׳ סײַ איר קול·

פון דער לויה האָט מען זיך אומגעקערט שפּעטליך אין בין השמשות·

מ׳איז זיך פונאנדערגעגאנגען איינציגווײַז און פּאָרלאַכ־ווײַז; און דער דאָקטאָר גראבײַ איז געוועזן פארשוויצט און הייזעריג — ער האָט אויפן בית־עולם געכאַפּט א צוגלופּט און האָט פארלוירן דאָס קול·

ס׳איז געוועזן כמארנע אינדרויסן; ס׳האָט געשמעקט מיט נאָהענטן רעגן׳ און וועגן וואָס צו רעדן איז ניט געוועזן·

אינמיטן אײַנגעבראָכענעם האלבקײַלאכדיגן מארק איז געשטאנען א רעדל· א וואוקסיגער צעפּאטלטער ייד האָט געשטעקט אינמיטן רעדל און האָט געשאָקלט מיט דער היפּשער שטויביגגראָהליכער באָרד·

דאָס איז געוועזן יצחק־בער׳ דער גרויסגופיגער קאסיר פון ראקיטנער וואלד·

ער אליין האָט צוריק מיט א יאָר אנדערהאלבן ערגיץ פון זיינע מקומות אראָפּגעבראכט אהער מלכן׳ דעם שע־מעוודיג לאנגן בחור׳ און האָט אים אײַנגערעדט׳ ער זאָל דאָ עפענען דעם קליינעם אפּטייקמאגאזין· און איצט איז ער געוועזן דערשלאָגן מיט מלכס טויט·

אין די יונגע יאָרן איז ער געווען ערגיץ א שוחט צי א רב, אָט דער יצחק־בער. ער האָט געקאָנט גוט לערנען, נאָר ער איז געווען אן אפיקורס, קיינמאָל ניט געגאנגען אין שול און האָט שטאַרק פּײַנט געהאט פרומע יידן.

אויפן בית־עולם מיט דער לויה איז ער ניט געגאנגען, ווײַל ער האָט ניט פארגונען די פרומע יידן, וואָס זיי פּאָרען זיך איצט לעבן מלכן, און האָט ניט געוואָלט הערן »די פסוקים, וואָס זיי זאָגן דאָרטן«; איז ער געשטאנען דאָ אינמיטן מארק צווישן א רעדל יידן און האָט דערציילט, וויאזוי מלך איז פארן טויט געבליבן דערזעלבער, וואָס אין לעבן; ווי אזוי ער איז צוויי מעת־לעת נאָכאנאנד געלעגן מיט א פאכיר אייז אויפן הארצן און האָט גע־שמייכלט:

»איין שמייכל, האָט יצחק־בער מפרש געווען«, פאר זײַן מוטער דער אלמנה, וואָס האָלט ערגיץ אין זײַן געבורטשטעטל דעם טאָפּטאק און לאָזט דאָרטן אלע יאָר עפּעס אראָפּ פונם נחת, וואָס זי האָט געקלערט אין אים צו האבן; איין שמייכל פאר זיך אליין, פארן אייגענעם ניט אײַנגעגעבענעם לעבן, הייסט עס; און איין שמייכל... איין שמייכל מעג זיין פאר זיין חבר חיים־משהן, וואָס פלעגט זאָגן, אז פארן טויט וועט ער זיך נאָך אָפּרעכענען מיט גאָט מיט א »נו?«, מיט א »נו«, וואָס וועט זיין דער טייטש: נו, האָט מען מיך אהער אראָפּגעבראכט, נו, בין איך דאָ געווען, נו?...

דער רעגן האָט שוין אָנגעהייבן טריפן, נאר יצחק־בער האט נאך אלץ גערעדט, און דער עולם ארום אים איז נאך אלץ געשטאנען. פון דרך־ארץ צום געשטארבענעם איז מען דא ארום אים געשטאנען און פון דרך־ארץ צו אים אליין, דעם גרויסגופיגן און צעפּאטלטן, וואס איז אמאל געווען א שוחט צי א רב און האט פיינט פרומע יידן און

גייט קיינמאל ניט אין שול און איז איצט ניט געגאנגען אויפן בית־עולם מיט דער לויה·

דער רעגן האָט שוין נאָכדעם געגאָסן א גאַנצע נאַכט — דאָס איז געווען דער ערשטער לאַנגער און רעגלמעסיגער זומערדיגער רעגן·

מיט יעדן אומגעריכטן בליץ האָבן זיך פלוצים· ווי אומגעריכט· אויפגעכאַפּט דער מילקוימען מיט די צוויי קלויסטערשפּיצן· וואָס איןביידע עקן ישוב· אונטער די בערג·

מאָדנע נאַקעט· ווי ניט קיין היגע· האָבן די שפּיצן א שימער געטאָן מיט זייער צעשראָקן גאָלד אינדערווייטן· נאָר ניט דערקאָנט ניט זיך אַליין און ניט די געגנט אַרום און האָבן איינגעדרימלט צוריק מיט א מינע פון אויס־געוועבטן פּחד און פון בטלען חלומות:

»טפו! טפו! צו שונאימס קעפּ«·

א גאַנצע צווייטע האַלבע נאַכט האָט ראַקיטנע די שטאָט געהערט אין שלאָף· ווי רוהיג ס׳טריפן די רינוועס פון אירע דעכער· טראָפּנס פאַלן דאָ אין א פעסל אַן אונטערגעשטעלטן· דאָ אויף א שטיין אַן איינגעפלאַסטערטן· און דערמאָנען· אַז אין שטאָט האָט זיך געפעלט א מענש:

»טאַקע געוואָרן ווינציגער מיט א מענש«·

און גאַנץ פריה· ווען פונאונטער צעריסענע שווימענ־דיגע שטיקער וואָלקן האָט זיך דער רעגן ווידער אין אַלכסון געלאָזט גיסן· איז שוין א געדונגענע בעל־עגלהשע פור געהאט געשטאַנען אין עק שטאָט· לעבן מלכס קליינעם אַפּטייקמאַגאַזין — געשטאַנען· זיך גענעצט אויפן רעגן און געוואַרט·

אין א געלעגענער בעל־עגלהשער בורקע מיט א מענערשן שירעם אין האַנט איז פון שטיבל אַרויסגעגאַנגען

מלכס שוועסטער, די פרעמדשטעטלדיגע פּראָוויזאָרין, און שווער, ווי געפּענטעט, גענומען ארויפקלעטערן אויף דער הויכער בעל־עגלהשער בריטשקע.

אַז איר האָבן געוואָלט העלפן חנקע לויבער און עטל קאַדיס — די קורסיסטין, וואָס האָט אינגיכן געזאָלט א כּלה ווערן פאר מלכן — האָט זי זיך פון זייער הילף אָפּ־געזאָגט; געמאַכט א פּאָר פאַרעקשנטע, ניט קיין זיכערע תּנועות און זיך סוף־כּל־סוף אַרײַנגעוואָרפן אין בריטשקע אַרײַן מיטן בויך, ווי איינער, וואָס זעצט זיך רייטן אויף א פערד. נאָר בשעת די מיידלאַך זײַנען געבליבן וואַרטן אויף איר לעצטן וואָרט, האָט זיך פּלוצים אַרויסגעגליטשט דער שירעם פון איר האַנט. אויבנאָן, אויפן אָנגענעצטן קישעלע, האָט זי מיטאמאָל געגעבן א ציה אַרײַן דעם קאָפּ אין די אַקסלען, זיך אַרײַנגעהויקערט, אַזוי אז די בורקע האָט גענומען אויסזעהן, ווי אָנגעפילט מיט א בינטל שמאַטעס, און זי האָט אויסגעשאָסן מיט א משונה יאושדיגן קוויטש:

»אוי, מלך!... מלך!«...

דעמאָלט איז די פור מיטאמאָל אָפּגעפאָרן פון שטוב און האָט געלאָזט נאָך זיך לאַנגע צוויי רעדער־סימנים אין דער גלענצנדיג פרישער ראַקיטנער בלאָטע — דאָס האָט דער בעל־עגלה מיטאמאָל זיך צעוויאָקעט אויף די פערד: ער האָט פיינט געהאַט ווייבערש געוויין.

אינמיטן מאַרק האָט מען די פור אָפּגעשטעלט — דאָס איז געווען יצחק־בער, דער גרויסגופּיגער קאַסיר פון ראַקיטנער וואַלד. האַלטנדיג די הענט פאַררוקט אין די אַרבל און פאַרריסן העכער דער ברוסט, האָט ער געקוקט פאַר זיך מיט זײַנע גרויסע אויסגעקוליעטע אויגן. ער האָט ניט געפילט, ווי דער רעגן נעצט אים, ווי דער ווינט בלאָזט אים זיין לאַנגער שטויביג־גראָהליכער באָרט אָנאַזײַט.

צעבראָכן פון א נאַכט ניט שלאָפן׳ האָט ער זיך געהויקערט מיט זיין גאַנצן צעפּאַטלטן וואוקס און האָט הוסטנדיג גע־שריגן צו מלכס שוועסטער אויפן קול:

»וואו זשע איז געבליבן דער שליסל?··· פון מלכס שטיבל דער שליסל?«

די פור מיט מלכס שוועסטער איז סוף־כל־סוף פאַר־שוואונדן אויפן וועג צום וואָקזאַל· יצחק־בער האָט אויס־געדרייט אַהער זיינע פּראָ־אדמדיגע ברייטע פּלייצעס און׳ מיט העגט פאַררוקט אין די אַרבל׳ האָט ער אַוועקגע־שפּאַנט צו דער קאַסירערשער אַרבעט׳ וואָס אין גרויסן ראַקיטנער וואַלד·

און נאָכדעם איז שוין דער רעגן געגאַנגען שטאַרקער· און מלכס שטיבל איז שוין געווען פאַרשלאָסן פונדרויסן׳ און דער שליסל — איינגעהילט אינם אויסגעוועבטן פאַר־פומירטן טיכעלע׳ וואָס ביי עטל קאַדיס אין רידיקיל· איצט זיינען אַהיים געגאַנגען שלאָפן חנקע ליובער און עטל קאַדיס — די צוויי מיידלאַך׳ וואָס זיינען געשטאַנען נעהענטער צום געשטאָרבענעם מלכן׳ ווי אַלע אַנדערע דאָ אין שטאָט· נעכטן בייטאָג איז געווען פריקרע צו קוקן׳ ווי זיי שלעפּן זיךביידע אינאיינעם נאָך מלכס בחורשער לויה׳ און איצט איז געווען פריקרע צו זעהן׳ ווי זיי שלעפּן זיך ביידע אהיים שלאָפן·

אויפמאָרגן בייטאָג האָט דער רעגן נאָך אַלץ געגאָסן· הייזער אין שטאָט זיינען געשטאַנען אויסגעצוואגן׳ איינגעהויקערט· אויף דער פאַרחושכטער גאַס האָט גע־שמעקט מיט נאַסן מבול און מיט געניץ·

פאַרנאַכט האָט זיך גענומען לייטערן·

שיקסעלאַך האָבן אַרויסגעטריבן די גענז· א בעל־עגלה איז׳ נאָך צוויי מעת־לעת רוהען׳ דורכגעלאָפן איבער דער

שטאָט מיט אויסגעפּאַשעטע פערד מיט פיס, וואס שפּריצן בלאָטע פונאונטער פריש פאַרבונדענע עקן, און נידעריג אַרויס דער שטאָט האָט זיך פאַרן פאַרגיין די זון באַוויזן.

אין עק גאַס איז א ייד זיך דורכגעגאַנגען ניט ווייט פון זיין שטוב און האָט דערזעהן: מלכס שטיבל מיטן אַפּטייקמאַגאַזין איז פאַרשלאָסן פונדרויסן; דער שלאָס אויף דער טיר הענגט, און אינווייניג לעבן איינעם פון די פענסטערס ברענט אַן עלית־נשמה־פלעמל. דער ייד האָט וועגן דעם דערציילט ביי זיך אינדערהיים און ביי די אַרומיגע שכנים, און אַלע האָבן געפונען, אַז וויבאַלד קיינער וואוינט שוין מער ניט ביי מלכן אין שטיבל, דאַרף מען אָטדאָס לעמפּל אויסלעשן — ס'קאָן ווערן א שרפה.

מ'האָט וועגן דעם געשיקט אָנזאָגן צו חנקע ליובער און צו עטל קאדיס דער קורסיסטין.ביידע מיידלאַך האָבן ניט געוואוסט פון עפּעס צו זאָגן. עטל קאדיס האָט גע־ענטפערט א ביסל ברוגז און קאַלט, ווי א שבעה־זיצערין.

»ס'איז דאָרט ניט געבליבן קיין פלעמל.«

נאָר אויפמאָרגן ביי טאָג, ווען די מיידלאַך זיינען אַהין אַריינגעקומען, האָבן זיי געטראָפן אין צווייטן קלענערן חדרל א פאַרדרייט לעמפּל.

די נגידישע ניינצניאָריגע חנקע ליובער איז געווען זעהר לייטיש אויפגעצויגן; איר יונג געשטאָרבענע מוטער האָט זי פון תמיד אָן געלערנט, זיך קיינמאָל ניט צו שווערן. זי איז געווען שטאַרק בלאַס און דערשראָקן און האָט געזאָגט, אַז זי געדענקט ניט, זי זאָל דאָס לעמפּל פאַרן אַוועקגיין אָנצינדן. זי האָט מורא געהאַט פאַר א ליגן און האָט באַלד צוגעגעבן:

»יעדנפאַלס איז זי ניינציג פראָצענט זיכער, אַז ניט זי האָט עס געטאָן.«

שפּעטער האָט מען זיך דערוואוסט: חוה פּויזנער — דעם רײַכן קרעמער עזריאל פּויזנערס געראָטן מיידל· האָט א טאָג נאָך מלכּס טויט זיך אומגעקערט אַהיים· שפּעט פאַרנאַכט האָט מען זי געזעהן דורכגיין אַרויף· צו מלכּס שטוב· און נאָך איר איז מיט א גרויסן בונט שליסלען אין די הענט נאָכגעגאַנגען זייער עלטערער קלייט־משרת יוסל· ס׳איז געווען ניט צו פאַרשטיין: איינער א שלאָס אויף דער אײַזערנער טיר פון עזריאל פּויזנערס גרויסער כּל־בו־קלייט האָט ווירקליך געכאַפּט דעם אָנבליק פונם שלאָס· וואָס הענגט אויף מלכּס שטיבל; חוה פּויזנער אַליין אָבער איז די לעצטע צייט פאַר עפּעס אין כּעס געווען אויף מלכן און האָט זיך מיט אים· ווי מיט א כּיון· ניט באַגעגנט·

געוואָר געוואָרן איז מען עס אָקאָרשט אין עטליכע טעג אַרום· עטל קאַדיסעס מוטער· די פריה געבליבענע אַלמנה· איז דעמאָלט ניט געווען אינדערהיים· אין שטאָט האָט מען געזאָגט· אַז זי איז שוין ווידער בגנבה אַוועקגעפאָרן צו איר רײַכן שטאַרק קמצנישן שווער· פון וועמען זי פאַרלייקנט פון נאָכן מאַנס טויט ציטעריג איר קליינעם פאַרמעגן און בײַ וועמען זי רײַסט אויס מיט גרויס מאַטערניש אַלע חודש אויף צו לעבן· די בלאָנדע מיטלמעסיג געפּאַקטע חנקע ליובער איז דעמאָלט געקומען צו עטל קאַדיס אַהיים· זי איז געשטאַנען אַקעגן עטלען מיט בלאַסע אונטערגעקליבענע נאָזלעכער [illegible] האָט [illegible] ניט געהאט דערויף· וואָס צו זאָגן· כּדי ניט צו קוקן עטלען אין פּנים אַרײַן· האָט זי זיך אַוועקגעדרייט אָנאַזײַט און גענומען קוקן אין פענסטער·

און עטל קאַדיס האָט אויך דערויף גאָרנישט ניט געזאָגט· זי האָט געהאט א פאַרשטיינערט טונקלבלאַס און אויסגעצויגן פּנים· און פונאונטער אירע גרויע אויגן· וואָס האָבן געקוקט אומעטיג· ווי די אויגן פון א שאָף·

האָבן זיך געשוואַרצט היפשע טיפע גריבער: זי איז פון תמיד אָן געווען א שוויַיגעדיגע, א שלעכטע און ביטערע, ווי איר אייגן ניטגעלונגען לעבן. איינמאָל — דאָס איז געווען צוריק מיט אָנדערהאַלבן יאָר — האָט זי פלוצים אינמיטן סעזאָן פאַרלאָזט אירע ניט דערענדיגטע קורסן און האָט אָפּגעשוויגן מער ווי צוויי חדשים א פאַרשפּאַרטע אין איר צימער, וואָס בייַ איר מוטער אינדערהיים. אין שטאָט האָט מען געזאָגט, אַז זי שוויַיגט פון שלעכטסקייט, שווייגט זי. דעמאָלט האָט זיך אונטערגעכאַפּט מלך, אויף וועמען גאַנץ ראַקיטנע האָט איר מקנא געווען, און איצט איז שוין אַראָפּ אָטדי לעצטע האָפענונג אויך, און זי אַליין איז שוין ווידער געשלאָפן שלעכט בייַנאַכט, פונקט ווי אַמאָל, איידער זי האָט זיך באַקענט מיט מלכן. אין שטאָט האָט מען זי געהאט אין מויל אומעטום. מ׳האָט וועגן איר גערעדט אין אַלע פאַרמעגליכע הייזער, וואו מ׳האָט זיך בייַטאָג צונויפגעקליבן טיי טרינקען. מ׳האָט געשמועסט:

»אויב א מענשן גייט ניט, איז גלייַכער, ער זאָל שוין גאָר ניט לעבן אויף דער וועלט«.

און נאָך האָט מען געזאָגט:

»נו גוט«. זאָל זייַן, ווי פרעגער, דער פאַרוואַלטער פון תלמוד־תורה, זאָגט: »עטל קאַדיס«, זאָגט ער, »גייט ארום גאַנצע טעג און טראַכט: מיט וואָס נאָך, אשטייגער, וואָלט זי געקאָנט פאַרוואונדערן די וועלט. אָבער איין זאַך קאָן מען דאָך פונדעסטוועגן ניט אָפּלייקענען — זי האָט א גוטן קאָפּ, עטל. זי פאַרשטייט די לאַגע אירע — און גאָר גוט איז איר דאָך ניט«.

און זי האָט זיך מיט קיינעם ניט אָנגעקערט און האָט ניט געוואָלט וויסן, וואָס מען רעדט וועגן איר אין שטאָט און וואָס מען טראַכט:

נאָר זעלטן זעלטן האָט מען זי געקאָנט זעהן אַרויפגיין איינע אַליין אַרויף דער גאַס. דאָס איז זי געגאַנגען צו עוזר ליובער אין רײַכן הויז; זי האָט דאָרטן גענומען מיט זיך חנקען און איז געגאַנגען, זיך דורכרעדן וועגן מלכן מיטן גרויסגופיגן יצחק־בערן, דעם קאַסיר פון ראַקיטנער גרויסן וואַלד.

II

יצחק־בער דער וואַלדקאַסיר האָט געהאַט א קראַנקע ווײַב. קיינמאָל האָט מען זי ניט געזעהן אין שטאָט. און אַליין איז ער געווען א צעפּאַטלטער — א ייד א גבר. ער האָט געהאַט גרויסע אויסגעקוליעטע אויגן, וואָס האָבן דערמאַנט אָן פאָרנדיגע לאַמטערנס פון א לויפנדיגן צוג, און אין שטאָט האָט מען אים דערפאַר א נאָמען געגעבן »דער באַן«.

»יצחק־בער דער באַן גייט«, אַזוי האָט מען געזאָגט אלעמאָל, ווען מ'האָט דערזעהן פונווײַטן זיין גרויסגופיגע פיגור מיט דער ברייטער צעפּאַטלטער טונקלגראָער באָרד.

שוין פיר יאָר זינט מ'האָט אים אַראָפּגעבראַכט אַהער פונדערפרעמד און אים אַוועקגעזעצט פאַר א קאַסיר אין ראַקיטנער וואַלד, נאָר אין שטאָט קער ער זיך נאָך אַלץ מיט קיינעם ניט אָן; ער האָט זיי ניט איבעריג ליב, די שטאָטאידן, און פון נאָך מלכס טויט אָן זעהט ער נאָך אַלץ אויס א ביסל דערשלאָגן. ס'מאַכט זיך, אַז איינער פון די יידן, וואָס קומען צו אים אין וואַלד האָלץ קויפן, רירט אים מיט עפּעס אָן בײַם קנעפּל. יצחק־בער גלאַנצט דעמאָלט אויס מיטבייזן די גרויסע אויסגעקוליעטע באַנ־אויגן און גיט דעם יידן א התראה, אַז ער, יצחק־בער, האָט פײַנט חניפה:

ער האָט זיך דערפּאַר שוין צעקריגט אַזוי גרויס, ווי מיט פינף בעלי־בתּים וואַלדסוחרים, און עקיבאסאָנען, דעם איצטיגן בעל־הבית זײַנעם — דעם איצטיגן חנפענען אַלע זײַנע פּיראונדרײַסיג »מענשן«, נאָר ניט ער, יצחק־בער.

ער איז בכלל א מענש אַן אָנגעווייטאָגטער. אַז ער ווערט אויפגעטראָגן, קאָן ער צוגעבן, אַז ער האָט זיך שוין אמאָל צעקריגט מיט גאָט אויך:

»יאָ, יאָ... נאָך אמאָל, ווען איך בין נאָך געווען א יונגער מאַן, האָב איך זיך מיט אים צעקריגט«.

נאָר אַז די מיידלאַך, עטל קאַדיס און חנקע ליובער, קומען צו אים אויסגעפּוצטערהייט אזוי אין א פרייען זומערדיגן זונטאָג בײַטאָג און טרעפן אים אינמיטן וואַלד אויף דער לאָנקע, וואָס איז פאַרגאָסן מיט זון און איז פאַרוואַלגערט מיט פרישע פון דער וואָך אָנגעהאַקטע שפּענער; אַז ער פאַרציהט זיך דאָרטן מיטן שטאַרקן רויך פון זײַן פשוט צונויפגעדרייטן פּאַפּיראָס און הייבט זיי אָן דערציילן, ווי אַזוי מלך מיט זיין חבר חיים משהן האָבן אויסגעזעהן אמאָל, בשעת זיי האָבן ביידע גע־עקסטערנעוועט אין יענער גרויסער שטאָט, וואָס נעבן איר אין א וואַלד איז ער, יצחק־בער, דאָס ערשטע מאָל אין לעבן געווען א קאַסיר, — דעמאָלט ווערט ער אַליין שוין אויך עפּעס ווייכער, בוימלדיגער:

»ער, יצחק־בער, זאָגט ער, איז א מבין אויף אַזעלכע יינגלאַך«.

ער פאַרלייגט די הענט טיף אין די אַרבל, פאַררײַסט זיי, ווי זיין שטייגער איז, שטאַרק הויך, צו דער ברוסט און גיט צו:

»אַלמאי זאָל ער זאָגן? אים, יצחק־בערן, האָט גאָט מיט אַזעלכע קינדער ניט געבענשט«.

און נאָכדעם בלייבט ער אזוי שטיין מיט זײַן גאַנצער צעפּאַטלטער וואוקס און טוט זיך א שאָקל אקעגן די

מיידלאַך, וואָס זיצן אין דער מיט לאָנקע אויף אָן אָפּ־
געטעסעטן קלאָץ; ער הייבט אונטער די גרויסע געדיכטע
ברעמען, צעעפנט די היפשע געבענשטע לעפצן און זוכט
פאַר אָטדי יינגלאַך דאָס פּאַסיגע וואָרט. ער זוכט לאנג
און געפינט ניט. נאָר אז ער רעדט נאָכדעם לאַנג וועגן
זיי, שווימען דאָך סוף כל סוף אַרויס די פיגורן פון צוויי
יינגלאַך חברים, וואָס זײַנען זיך געקומען לערנען אין
דער גרויסער שטאָט: איינער פון זיי, דער יינגערער,
איז שוין דעמאָלט געווען א שעמעוודיג לאַנגער, א
בלאָנדער; אַז ער האָט געשמייכלט, האָט עס געהייסן:

»ער ווייסט עפּעס, נאָר ער וויל דערפון ניט רעדן«.

און דער צווייטער — א רויטליכער ברען, א שטיק
קוועקזילבער, און דערצו א גוואלדיגער מזל־טוב. דאָס
ברענענדיגע מאַטעמאַטיקקעפּל ברענגט ער מיט זיך טאַקע
פונדאַנען, פון ראַקיטנע, פונוואנען ער שטאַמט און וואו
ער האָט אַמאָל געלערנט אין חדר.

און ביידע דרייען זיי זיך ארום דאָרטן אין דער טומלדיג
גרויסער שטאָט, און ביידע געדענקען, אז זיי טראָגן
קליינע קוים מערקזאמע הויקערלאַך אויף די יינגלישע
פּלייצעס.

»די ירושה־מתנה, אַזוי רופן זיי אָטדי הויקערלאך
און שמייכעלן איינער צום צווייטן, די ירושה־מתנה
פונם קליינשטעטלדיגן יידן דעם טאטן«.

און ביידע דרייען זיי זיך דאָרטן ארום פארטייען, וואָס
טומלען. ביידע לייגן דאָרטן צו אַן אויער און זיינען
צופרידן:

»ס׳איז גוט!«

אז איינער פון זיי באַמערקט דאָרטן אין שטאָט עפּעס
א נײַס, קומט ער מיט דעם פריילֹיך צו לויפן צום צווייטן:

»האָסט געהערט?«

ער איז נתפּעל:

»הערסטו«, זאָגט ער, »די וועלט וואָלט ניט ווערט געווען א גראָשן, ווען זי לאָזט זיך ניט באַטראַכטן«.

דער צווייטער כאַפּט עס באלד אונטער:

»וואָס זשע«, שמייכלט ער, »א באקאַלייקלייטל, אַ? ... מיט א גלעקל?« ...

און דער ערשטער ענטפערט גלײַך אָפּ:

»און נאָך מיט וואָסער א גלעקל!« ...

עטל קאדיס זיצט אין איר שווארצן קלייד און הערט עס שווייגנדיג און קאלט, ווי ס'פּאסט פאר א מיידל, וואָס האָט שוין איין מאָל אָפּגעשוויגן מער ווי צוויי חדשים און וואָס האָט שוין באגראָבן איר חתן — ס'איז שווער, אז זי זאָל פון עפּעס כאַפּן התפּעלות. חנקע אָבער זיצט די גאנצע צייט לײַטיש, ווי איר יונג געשטאָרבענע מוטער האָט זי פון תמיד אָן געלערנט לײַטיש צו זיצן, און פארטראכט זיך א ווײַלע וועגן דעם, וואָס יצחק־בער האָט א סך שווארצן ברוד אונטער די היפּשע נעגל; יצחק־בער איז אַזאַ וואוילער, נאָר אָט ... ווען ער זייפט זיך אויס די נעגל. אז זי באפרײַט זיך סוף־כל־סוף פון אָטדעם גע־דאנק אירן, איז איר שוין שווער צו כאַפּן, וואָס די יינגלאך — מלך מיט חיים־משהן זיינען דאָרטן אין דער גרויסער שטאָט אויסן מיטן וואָרט — »א באקאַלײ־קלייטל«, אפשר מיינען זיי מיט דעם די גרויסע שטאָט, וואו זיי עקסטערנעווען און דרייען זיך ארום, און אפשר רופן זיי גאָר אזוי די גאנצע ערדישע וועלט, וואָס יצחק־בער דערמאנט זי תּמיד ניט צוגוטן.

»גאָטס באקאַלייקלייט רופן זיי אָטדי ערדישע וועלט און דערמאנען זי תּמיד ניט צוגוטן«.

פון יצחק־בערס רייד איז אויך משמע, אז עמיצער דערכנט דעם רוב מענשן ארום זיך פאר פערד:

»וואָס וויסן זיי?« מ׳האָט זיי איינגעשפּאַנט׳ שלעפּן זיי.

נאָר אויך דאָ איז שווער צו וויסן׳ ווער רעכנט אזוי? יצחק־בער? צי אפשר גאָר זיי — די צוויי יינגלאך חברים׳ קלאָר איז נאָר אין זאַך: ארום די יינגלאך ווימלען דאן גרויסשטעטיגע רעשדיגע טעג; זיי שלינגען מענשישע ווילנס׳ אָטדי טעג׳ און לאָזן אלעמאָל ארויס אויף דער גאס נייַע גימנאזיסטקעס שפּאצירן׳ און ארום און ארום קלאפּן רעדער אָן די שטיינער — דראָשקעס פליהען אָפּ און אויף׳ גרויסשטעטישע טאטעס ארבעטן מיט די מוחות — זיי זאָגן זיך ניט אָפּ פון שיינע איידעמס צו האָבן׳ נאָר אליין זיינען זיי דערווייַל שטארק באַשעפטיגט און באוועגן זיך דאָרטן ארום די יינגלאך מיט פאבריקן׳ וואָס לאָזן רויך׳ מיט צוגן׳ וואָס ברענגען מענשן׳ מיט קלייטן׳ וואָס זייַנען איבערגעפּולט מיט שפע׳ און מיט טייַכן׳ וואָס וויגן האָלצווארג אויף זייערע שויסן׳ די גוואלדיג גרויסע שטאָט איז ווי אייַנגעהילט אין נעפּל׳ נאָר פון וואָס באשטייט דען א גרויסע שטאָט׳ וואָס איז איינגעהילט אין נעפּל׳ אויב ניט פון לעפּישע שאָטנס׳ וואָס ליארימען און שרעקן און וועבן דער וועלט תהו ובהו?

קומט צו גיין איינמאל חיים־משה׳ — דער עלטערער פון די צוויי יינגלאך — און זאגט׳ אז ער וויל שוין בעסער א שטענדיגן ווינטערדיגן טאג׳

זאלן אהן אויפהער שיטן אויף אטדער שטאט געדיכטע נעפּלדיגע שנייען; זאל זיין חושך׳ און אין איין צוזאמענגאס זאלן דערוואָרגן ווערן אלע ווילדע געשרייען פון אטדעם לעפּישן תהו ובהו — מע דארף ניט׳ זאגט ער׳ — קיין וועלט׳ וואס טויט מענשן׳ איידער זי באַפרידיגט זייערע פארלאנגען׳

בנוגע צוביידע, — אזוי קלערן די יינגלאך — איז זיך גאט זעהר ניט לייטיש באגאנגען — נאך אין סאַמע אנ־הייב, בשעת ער האט זיי באשאפן, איז ער זיך ניט לייטיש באגאנגען. גלייך ער וואלט דעמאלט האבן א סך שיינע וועלטן אויף אויסצוקלייבן און האט זיי, ווי אויפצולהכעיס, אראפּגעלאזן דוקא אויף אטדער, דער אומווערדיגער. איז אבער קלאגן זיך ניט שייך; מישן זיך — אויך ניט. איז גארניט: איז מען דא גֵרים... וועט מען זיך אזוי ארומדרייען, מ׳וועט זעהן, הערן און מ׳וועט שווייגן. מ׳האט אן אייגן צוגעטראכט ווארט און מ׳חזרט עס אלעמאל איבער:

»דער שטומער פּראָטעסט... דער אייביגער שטומער פּראָטעסט«.

און אמאָל באַגעגנט מען זיך מיט אים, יצחק־בערן, און ער דערציילט זיי, אַז זינט ער האָט ביי זיך גע־פועלט, אַז די וועלט בלייבט אַזוי, ווי זי איז, ניט צום איבערמאַכן, קאָן ער זיך באַגיין אָהן איר, און זי אָהן אים — אים אַרט שוין לחלוטין ניט, וואָס קיינער רופט אים דאָ ניט נישט אויף קיין חתונות און נישט אויף קיין בריתן... געפּעלט עס זיי, די יאַטן. זיי קוקן זיך פאַר־וואונדערט אַדורך און שמייכלען:

»זעה נאָר, פאַרהאַן נאָך איינער«...

און א נאָמען גיט מען אים באַלד א גרייטן:

»רב גֵר נומער 3«.

צו אים אין וואַלד קומט מען שוין נאָכדעם אָפט — ס׳איז סך הכל א וויאָרסט דריי פון שטאָט — מ׳בייט זיך מיט די ספרים, וואָס מע לייענט.

ער, יצחק־בער אַליין, זאָגט צו זיי:

»הערט־זשע אויס, קינדערלאַך! שמועסן איז נישטאָ מכוח וואָס — די וועלט איז שוין ארומגעשמועסט. אלא

וואָס דען? פֿאַרהאַן אינאָוונט אַן אויסגעשטערנטער הימל, דאַרף מען זוכן אויף אים לייטישע וועלטן: מע דאַרף לערנען«.

און מ׳הייבט אָן לערנען; מערסטן — אַסטאָנאָמיע. אין די פֿאַרנעפּלטע ספֿערן האָט מען א ביסל א ידיעה נאָך פֿונפֿריהער. דערצו העלפֿט נאָך גאָט א קאָמעטע צו יענער צײַט. קויפֿן חברה — די צוויי חברים הייסט עס — אַן אַלטן טעלעסקאָפּ ערגעצוואו אין שטאָט אויפֿן טאָלט־שאָק; שוין א ביסל א קאַליע אַפֿילו; מע ברענגט אים צו פֿירן צו אים, יצחק־בערן, אין וואַלד אַרײַן און מע שטעלט אים אַרויף אויפֿן שטרויענעם דאַך פֿון זײַן שטיבל, און נאָכדעם קלעטערט מען שוין אַהין אַלע אָוונט: פֿריהער זיי — מלך מיט חיים־משהן, און נאָכדעם ער, יצחק־בער מיט דער באָרד. אינווייניג, אין שטיבל, ליגט דעמאָלט אויפֿן בעטל זי, די יידענע זײַנע. זי איז אלע יאָרן א קראַנקע. זי גענִיצט, שפּרעכט זיך אַליין א גוט אויג און שעלט זיך:

»אַלטער! אַז אָך און וויי צו דײַנע יאָרן ... קריכסט אויפֿן דאַך! ... האָסט איין שכל מיט יינגלאַך«.

און נאָך:

»דאָס ערשטע מאָל אין לעבן«, שרײַט זי, »זעה איך, אַז אַן עלטערער מענש זאָל אַזוי ניט שאַנעווען זיין געזונט«.

אויס פֿרומקייט האַלט זי מיט אים קיין שלום ניט נאָך פֿונאַמאָל, פֿון די יונגע יאָרן. איר איז די צײַט לאַנג, גענִיצט זי און שעלט זיך. נאָר חיים־משה מיט מלכן ברענגען איר פֿון שטאָט א נײַעם טײַטשחומש מיט א »קב־הישר«. מלך שמייכלט און שווײַגט, און חיים־משה רעדט איר אײַן, אַז א יידענע, אַז זי איז פֿרום און קוקט תּמיד אַרײַן אין א ספֿר, קאָן זי מנחיל זיין דעם מאַן עולם הבא.

»אַזוי, אַזוי... אזוי טוען אָפּ אין משך פון איינעם א זומער מלך מיט זײַן חבר חיים־משהן«.

און וואָס איז געווען דער סוף?

»וואָס קאָן זײַן דער סוף פון צוויי ייגנלאַך, וואָס האָבן א ידיעה אין די פאַרנעפּלטע ספערן?«

איינער איז אַרויס א מושלם, אַזוי זאָגט יצחק־בער — דאָס איז דער עלטערער, חיים־משה — דער רויטליכער ברען — יצחק־בער באַקומט פּלוצים אַזאַ פרום פּנים, גלײַך ער דאַוונט מיט גרויס כּונה. ער שליסט צו די אויגן, שאָקלט אַהין און צוריק מיטן קאָפּ און זאָגט אויף אים עדות:

»ער האָט מיט וואָס צו אַרויס אויף דער וועלט. נאָר ער איז אַן עקשן — ער וויל ניט«...

און דער צווייטער, דער בלאָנדער און שעמעוודיג לאַנגער מלך? איינמאל איז אַהער, צו יצחק־בערן אין וואַלד אַרײַן, מגולגל געוואָרן א פרעמדער יונגערמאַן. ער איז געווען א וואוקסיגער און זעהר א שטילער. ער האָט געהאַט א דערשלאָגן אויסזעהן. אפשר האָט אים א וואָסער ס'ניט איז אומגליק געטראָפן. אין ראַקיטנע האָט מען געזאָגט, אַז ער איז פריהער געווען פאַרשיקט. גאַנצע צוויי יאָר איז ער געווען פאַרשיקט. איטליכס מאָל, וואָס צו יצחק־בערן אין שטוב זײַנען אַרײַנגעקומען מענשן פון שטאָט, האָט מען דעם יונגען מאַן אויפגיך אַרײַנגעפּאַקט צו דער יצחק־בעריכען אין אַלקער און מ'האָט פאַרמאַכט נאָך אים די טירן. ער האָט דאָ אָפּגעלעבט מער ווי אנדערהאלבן יאָר; ער האָט דאָ געהאַט דעם קליינעם אַפּ־טייקמאַגאַזין, ער איז געווען עטל קאַדיס חתן און איז גע־שטאָרבן.

אַז יצחק־בער בלײַבט שטיל, בלײַבט אויך שטאַרק שטיל די גאַנצע לאנקע לעבן אים, און פון דער לופט, וואָס ארום,

הייבט אָן ווי אַרומצוקריכן און נאגן דער נאָכפּסחדיגער זומערדיג פרישער טאָג פון מלכס טויט. ס׳געדענקט זיך, ווי אין גאַס פאַר מלכס שטיבל זײַנען דעמאָלט א גאַנצן בײַטאָג געשטאַנען דער דאקטאָר גראַבײַ מיט זײַן שוועגערין בראָמבערג, דער בעל־הבית פונם גרויסן סקלאַד פון ערד־מאַשינעס מיט זײַן פרוי, וואָס טראָגט פּענסנע, חנקע ליובער, עטל קאַדיס, יצחק־בער און נאָך א סך אַנדערע מענשן, און איטליכס מאָל, וואָס א פרעמדע פור איז אָנ־געקומען קיין ראקיטנע, האָט זי זיך אָפּגעשטעלט, און מענשן האָבן זיך דערפרעגט, ווער איז דאָס געשטאָרבן. מ׳האָט זיי געענטפערט:

»מלך, מלך פונם קליינעם אַפּטייקמאַגאַזין«.

נאָר זיי האָבן ניט געוואוסט, ווער מלך איז. און נאָכ־דעם האָט מען זיך שוין דאָרטן אויפן בית־עולם געאמפּערט מיט חברה־קדישא צוליבן אָרט. יונגע מענשן האָבן קעגן א האַלבע שעה געטענעט פון דער זײַט אוהל אויפן קול. נאָר די אַלטע האָבן זיך סוף־כל־סוף דערשלאָגן זייערס, ווײַל אויף מלכס טויט איז געווען א חשד, א גרויסער חשד... מלכן האָט מען געלייגט אין עק בית־עולם, בײַם קאַרשנבוים לעבן דעם בעריזשינעצער אַפּטייקערס קלענערן ברודער, דעם דאָקטער — לעבן נאָך גאָר א יונגן בחור א דאָקטער, וואָס פון צו פלײַסיגן לערנען האָט ער באַקומען א לונגנפעלער און האָט זיך אויס־געהיילט מיט קאַרבאָל... אויף זײַן מצבה איז געווען אויסגעקריצט מיט גאָלדענע רוסישע ווערטער:

»א קרבן פון ליבע צו הייליגער וויסנשאַפט«.

III

אַז די מיידלאַך קערן זיך נאָכדעם אום צוריק אַהיים, געדענקען זיי שוין מן־הסתם יעדערע פאַר זיך, אַז איצט

באַשיצט זיך מלכּס קבר אונטערן שאָטן פון אָטדער דאָק־טערשער געהייליגטער מצבה. זיי שווייַגן און קוקן ניט איינע צו דער צווייטער.

אַרום איז שטיל, און די שאָטנס פון די בוימער פאַלן שוין ממש טונקעלע און פיל גרעסער, ווי די שאָטנס פון האַלבנטאָג. די מיידלאַך דראַפּען זיך אַרויף אויף אַן אָנגעשפּאָלטענעם ראָוו און לאָזן זיך ארויס פונם וואַלד ניט מיטן ברייטן פאַרשטויבטן שליאַך, נאָר מיטן שמאָלן שטעגעלע, וואָס איז באַליבט, ווי א פאַרקירצטער זומער־דיגער וועג, באַהאַלטן אינם היפּישן וואַקסנדיגן גראָז פון גרינע, באַאַרבעטע פעלדער. אָט לאָזט זיך דאָס שטע־געלע אַראָפּ אין א גרינעם טאָל, וואו אַן איינזאַמער קוואַל, א ברונעם רוהט תּמיד מיט א הייליגער כּשרער רוהיגקייט: בייַ אָטדעם קוואַל איז תּמיד שבּת. אָט הייבט זיך דאָס שטעגעלע אַרויף אויף א קליינעם באַרג און מיטאַמאָל, ווי א שמאָלע לאַנגע האַנט, טוט זיך עס א שטרעק אויס צו יענעם לינקן עק ראַקיטנע, וואָס מיט די צוויי קלויסטער־שפּיצן און מיט דער שוליאַרמולקע אינמיטן — פון דאָרטן פילט זיך שוין אַהער די גאַנצע מידקייט מיטן סוף פונם לאַנגן זוניגן טאָג. פון די פיל אָנגעוואָרפענע טשערעפּענע דעכער פילט זיך אַהער אָטדי מידקייט, און פון דער לעצטער זון, וואָס אויף זיי און אויף זייערע קוימענס. ס׳קלינגט דאָרט אַן איינציגער מיטעלער קלויסטערגלאָק. מיט מידע אָפּגעריסענע קלאַנגען באַגלייט ער פון דאָרטן אַרויס דעם טאָג, און די קלאַנגען קומען אַהער פאַרדאגהטע, אָפּגעשוואַכטע און דערציילן דאָ דעם טאָגס שבחים:

»געוועזן א שיינער טאָג, א ריינער טאָג«.

עטל קאַדיס די קורסיסטין האָט נאָך אַלץ אַן אויסזעהן פון א פרוי, וואָס טיף אין זיך פילט זי מיט אַלע חושים,

ווי דאָס לעבן טוט איר אויפצולהכעיס· זי קאָן דערצו מיט גאָרנישט ניט העלפן, שווייַגט זי· און חנקע ליובער קאָן זיך שוין מער ניט איינהאַלטן און וויל וויסן, צי ס׳איז אמת אָט דאָס, וואָס מ׳האָט איר געזאָגט ביי עזריאל פויז־נער אין דער גרויסער כל־בו־קלייט· דאָרטן האָט מען איר דערציילט: יצחק־בער האָט אַנומעלטן געקויפט אין וואַלד אַריין א קעסטל צוועקעס, האָט ער געזאָגט, אַז ער האָט געהאַט א בריוו — אינגיכן דאַרף אַהער אַראָפּ־קומען מלכס חבר — חיים־משה·

»ס׳איז אמת?« פרעגט זי ביי עטלען, »ער דאַרף טאַקע אַהער אַראָפּקומען, חיים־משה?«

»ס׳איז אמת, ענטפערט עטל«·

און ווידער טראַכט זי וועגן עפּעס, עטל קאַדיס, קוקט אויף עמיצן אַרויס און שווייַגט·

נאָר אָט פאַרשפרייטן זיך איינמאָל קלאַנגען, אז ער איז שוין אַהער אַראָפּגעקומען, מלכס חבר חיים־משה· אין א פּשוטן וואָכעדיגן פאַרנאַכט פאַרשפרייט זיך אָטדאָס נייַס און בלאָנזשעט ארום איבער דער שטאָט צוזאַמען מיטן מידן גלעקערקלאַנג פון צוריקגעקומענע און אויסגעליידיגטע וואָקזאַל־בעל־עגלהשע פאַעטאָנעס· עמיצער איז שוין אפילו געפאָרן מיט אים פון וואָקזאַל אויף א בעל־עגלהשן פאַעטאָן און דערציילט נאָכדעם ביי זיך אינדער־היים בשעת טייטרינקען:

»ער איז פאַרפאָרן גלייך צו יצחק־בער דעם וואַלד־קאַסיר, חיים־משה«·

דאָס דערציילט פישל ריכטמאַן, וואָס איז אַמאָל אויך געוועזן אַן עקסטערן, און איצט וואוינט ער אין טאָל אויף דער אַלטער שטאָט און האַנדלט, ווי דער שווער זיינער, מיט זעק· ער האַלט ביי זיך א קינד אויף די הענט און

דערציילט, אַז חיים־משה איז געבליבן דערזעלביגער פריי־ליכער, וואָס אַמאָל. אים, פישלען, באַקוקט ער אזוי פריילעך פון אלע זייטן, בשעת ער זעצט זיך ארויף מיט אים פונם וואָקזאַל אויף איין פאַעטאָן, און פרעגט ביי אים:

»איז וואָס־זשע זאָגסטו, פישל? די באָרד, זאָגסטו, וואַקסט, און די צרות — אויך?«

»יאָ«, ענטפערט אים פישל: »ס'איז טאַקע אַזוי: די באָרד וואקסט, און די צרות — אויך. אָבער פונוואנען ווייסטו, חיים־משה? כ'האָב דען געזאָגט?«

דערנאָך שווייגן זיי א ביסל, אין חיים־משה פרעגט ווידער:

»זאָג מיר נאָר, פישל, פון וואָס איז דאָס מלך פלוצים געשטאָרבן?«

»פון וואָס זאָל ער שטארבן?« ענטפערט פישל: »פון וואָס שטארבן דען אַלע מענשן?«

»אזוי?« וואונדערט זיך חיים־משה און קוקט אויף פישלען מיט חשד. »פון דעם זאָגסטו, וואָס סע שטארבן אלע מענשן? און מער פון גאָרניט . . . אַ?«

א צווייטן האָט אין וואלד פארכאפט דער בייטאָגעדיגער גאָסרעגן, און אז ער גייט נאָכדעם דורך פארביי יצחק־בער דעם וואלדקאַסירס שטיבל, שטעלט ער זיך אָפּ און הערט: יצחק־בער היצט זיך דאָרטן און טענעט, אז מלכן האָט דאָ אין שטאָט קיינער, ווי ס'געהער צו זיין, ניט געקאָנט.

»וואָס וועט מען אים דערציילן מעשיות?« שרייט ער: »אפילו די צוויי־דריי מיידלאַך, וואָס האָבן זיך ארום אים געדרייט, האָבן אים אויך ניט געקאָנט.«

און חיים־משה האָט דאָרטן דערפון ווילד הנאה און לאַכט גוטמוטיג אויס דעם ברוגזן יצחק־בערן.

»נו, גוט אַזוי, גוט אזוי«, זאָגט ער צו יצחק־בערן: »וואָס־זשע דען האט געוואלט ער, יצחק־בער?«

אין יענעם זעלבן אָוונט האָט זיך שוין ווידער שפּעטער ווי אלעמאָל געלויכטן אינם פענסטער פון עטל קאַדיסעס צימער, וואָס גייט ארויס צום הינטערשטןברייטן זייט־געסל. ארום צוועלף אַזייגער ביינאכט שטייען דאָרטן די הייזער אויסגעלאָשענע און פארגעסענע — זיי דרימלען צוזאמען מיט זייערע שלאָפנדיגע בעלי־בתים, און נאר אין תלמוד־תורה אריין קערט זיך דאָרטן ארום ארום פרעגערן דער פארוואלטער, אָטדער, וואָס חוה פויזנער האָט זיך אים פון זעכצעהן יאָר אָן אויפן האַלז געוואָרפן, און איצט האָט זי זיך מיט אים אויפגעהערט צו באגעגענען און ווערט אינגיכן א כלה פארן יונגען בעריושינעצער דעס־לערן — פאר דעסלערן פונם נייעם גרויסן בעריזשינעצער בראוווער. א גאַנצן אָוונט איז פרעגער געזעסן ביי די בראָמבערגס אין הויז און האָט געשוויצט פון צופיל טיי־טרינקען און פון די פיל געלונגענע עזותדיגע געדאַנקען, וואָס ער האָט ארויסגעזאָגט. ער האָט געשיט אלדעס בייז אויף חוה פויזנער און אויף איר טאטן, און אלע ארום אים האָבן דאָרטן ניט געהאט קיין זייטן און האָבן איינ־געפונען, אז ער איז א לץ און א פארשלעפּטע קרענק:

»בשעת ער רעדט אויף חוה פויזנער און אויף איר טאטן, איז ער דיר ממש א ,געני', אָטדער פרעגער«.

מ'האָט אים געבעטן: »אַנו, פרעגער, דערציילט נאָך עפּעס«.

איצט קערט ער זיך אום צו זיך אַהיים און איז צעפרידן. היינט האָט ער אויסגענומען. נאָר בשעת ער גייט דורך דאָס הינטערשטע זייטגעסל און דערזעהט דאָרטן עטל קאדיסעס באלויכטן פענסטער, בלייבט ער א ווילע שטיין און טוט א דריק די פענסנע צו דער נאָז מיט אזא מינע, גלייך פון יעדן דריק, וואָס ער טוט פונאויבן מיט די מיטלסטע דריי פינגער, ווערט ווי געבוירן אינוויינ־יג אין

זיין פלינקן עזותדיגן מוח א טיפער און שפּאָגלנייער שפּיצלגעדאנק.

»עטל קאדיס« ... טראכט ער.

און אים ווילט זיך שוין מער ניט גיין אַהיים שלאָפן. ווען ער באגעגנט דאָ א רעכטן מענשן, וואָלט ער אים אָנגעוויזן אויף אָטדעם באלויכטענעם פענסטער.

»עטל קאדיס, וואָלט ער אים געזאָגט, ווען זי וויל, אז קיינער זאָל ניט וויסן וועגן אירע ליידן און וועגן אירע שלאָפלאָזע נעכט, וואלט זי אויפביינאכט באדארפט אויסלעשן דעם לאָמפּ ביי זיך אין צימער«.

נאר ראַקיטנע רוהט, און קיין רעכטן מענשן באַגעגנט מען שוין ניט. שטייט ער נאָך א ווײַלע איינער אליין דאָ אַקעגן עטל קאדיס באלויכטענעם פענסטער, דריקט שמייכלדיג די פּענסנע צו דער נאָז און זעהט:

עטל דרייט נאָך א ביסל מער דעם לאָמפּ ארויס — זי נעמט צו דעם לאָמפּ פונם טישל און טראָגט אים צו נאָך א ביסל נעהענטער צום פענסטער.

IV

מלכס חבר, חיים־משהן, איז נאָך אינם טאָג פון זיין קומען אויסגעקומען זעהן זיך מיט איניגע ראַקיטנער איינ־וואוינער. אינמיטן הייסן העלן טאָג, ווען דער בעל־עגלה, וואָס האָט אים געפירט דורך דער שטאָט פון וואָקזאל, האָט זיך אָפּגעשטעלט אין איינגעבראָכענעם האַלבקיילאכיגן מארק, כדי אראָפּצולאָזן דעם צווייטן פארשוין און אים ארייַנצוטראָגן די זאַכן אין שטוב, האָבן דעם פאעטאָן שעמעוודיג ארומגערינגלט א מענשן אכט יונגע ראַקיטנער קרעמער, פון די, וואָס האָבן דאָ אַמאָל אינאיינעם מיט אים, חיים־משהן, אין איין חדר געלערנט. וויבאלד דער פאעטאָן האָט זיך מיט אים אָפּגעשטעלט פונקט אקעגן

זייערע קלייטן, האָט שוין ניט געפּאסט, זיי זאָלן בלייבן פונדערוואייטנס און ניט צוגיין אים באגריסן. חיים־משה — א געלבבערדלדיגער יונגערמאן אין א גרוי יעגערדעקל, וואָס האָט אים א ביסל געהויקערט אין די ברייטע אקסלען און אין די פּלייצעס — האָט געמוזט אראָפּקריכן פון פאעטאָן און אָפּנעמען ביי זיי דעם שלום־עליכם. ביי אים אויפן בלאסן געזיכט האָבן דערביי געשמייכלט ניט מער, ווי די צוויי טונקעלע בלישטשענדיג פארוואונדערטע אויגן. די יונגע קרעמער האָט ער כמעט אלע דערקענט און איט־ליכן אָנגערופן ביי זיין אַמאָליגן חֵדֶרנאמען. אַלע זיינען זיי געווען טאַטעס פון קינדער, באַוואַקסענע און שווער־באַוועגליכע. ביי איינעם האָט חיים־משה שמייכלדיג איבערגעמאָסטן די באָרד און אים באוויזן, אז זי האלט צוויי טפחים מיט א שטיקל. א צווייטער האט נאָך אַלץ, ווי אַמאָל, געהאט א היפּשן רויטן פּליאָם אויפן שטערן און אראָפּ נידעריגער פון לינקן אויג: ער איז שוין איצט געווען א קצב. בשעת די איבעריגע זיינען גע־שטאַנען ארום חיים־משהן מיט נאַריש שמייכלדיגע פּנימער און האָבן ניט געהאַט, וועגן וואָס צו רעדן, האָט זיך דער רויטפּליאַמיגער פּלוצים באַדעקט מיט א געדיכטער שעמעוו־דיגער פאַרב און האָט אויך אזוי פּלוצים אָנגעהייבן רעדן צו חיים־משהן אויף »דו«, פּונקט ווי אַמאָל, בשעת זיי האָבן געלערנט אין איין חדר:

»כ׳האָב געהערט זאָגן: שרייבסט שוין גאָר ביכלאַך פון מאַטעמאַטיקע, האָב איך געהערט זאָגן«...

»וואָס?« חיים־משה האָט זיך מיטאַמאָל און מיט וואונדער צו אים אומגעקוקט: »יאָ, ביכלאַך פון מאַטעמאַטיקע«.

אוןביידע, ער מיטן רויטפּליאַמיגן יונגנמאַן, האָבן זיך אזוי א ווײלע געגוקט אין די אויגן און האָבן גוטמוטיג געלאכט איינער דעם צווייטן אין פּנים אריין.

— ביכלאך פון מאַטעמאַטיקע...

»ניין, וואַרט צו,« האָט חיים־משה געזאָגט, אַריינ־זעצנדיג זיך צוריק אין פאַטעלאָן: זאָלן זיי אזוי ניט אויסלאַכן די ביכלאַך פון מאַטעמאַטיקע — ס'איז א שכלדיגע זאַך«.

דער פאַטעלאָן האָט שוין אָנגעהייבן אָפּפאָרן, האָט ער זיך געמוזט א ביסל א בייג טאָן צו די, וואָס בלייבן, און העכערן זיין קול:

»אָט, למשל, ווי א דאָמינע...«

נאָר בשעת ער האָט זיך אזוי ארונטערגעבויגן אויף צוריק, האָט ער פלוצים דערזעהן הינטער זיך דאָס שיינע שלאַנקוואוקסיגע מיידל, וואָס שטייט שוין א היפשע ווילע אויפן געשניצטן גאַניק פון איר פאָטערס הויז. ער האָט זיך באַגעגנט מיט אירע היפשע כמעט בולטע אויגן און האָט אין צעטראָגנקייט געמאַכט אַזאַ באַוועגונג, גלייך ער האָט עפּעס פאַרגעסן מיט זיך מיטנעמען — דאָס איז געווען א מאָדנע, צעטראָגענע, אָפּגעריסענע און גע־שווינדע באַוועגונג. דעם מיידלס בליק איז געווען א קלוג פאַרוואונדערטער, א האלב שמייכלדיגער און אביסל אַן עזותדיגער.

»ווער איז זי?« האָט ער ביים בעל־עגלה א פרעג געטאָן.

און בשעת ער האָט נאָך אלץ געפילט יעדע מינדסטע באַוועגונג פונם מיידלס מיוחסדיגע פילבאַרע פלייצעס, און אפילו פון אירע שטאַרק הויכע שוכקאָרקעס, אויף וועלכע איר גלייכע פיגור איז געשטאַנען א ביסל אָנ־געבויגן, ווי אויף שטאָלצן, איז שוין דער בעל־עגלה געזעסן צו אים האַלב אויסגעדרייט, ניט געוואוסט, צי ער טרעפט מיט דער פּאָכנדיגער בייטש אין די לויפנדיגע פערד, און האָט געענטפערט, אז דאָס איז חוה פויזנער,

דאָס שענסטע מיידל אין ראַקיטנע׳ אז זי האָט שוין אַמאָל ליב געהאַט פרעגערן׳ דעם פּאַרוואַלטער פון תלמוד־תורה׳ און אז איצט ווערט זי אינגיכן א כלה פאר דעסלערן:

»פארן יונגן דעסלערן פון בעריזשינעץ«׳

»פאַר דעסלערן?«

חיים־משה האָט ניט געוואוסט׳ ווער דעסלער איז׳ אז ער איז געקומען אין וואַלד אַריין׳ האָט ער דערזעהן יצחק־בערן מיטן ווייב אינדרויסן ביים שטיבל און האָט גלייך אָן דעם פארגעסן׳ מ׳האָט דאָרטן א גאַנצן אָוונט גערעדט וועגן מלכס זיין איז ראַקיטנע׳ און יצחק־בער האָט זיך געבייזערט; ער האָט געטענעט׳ אז מלכן האָט דאָ אין ראַקיטנע קיינער ניט געקענט׳ חיים־משה האָט געלאַכט: יצחק־בער איז געוואָרן א סך בייזער׳

»אַ־יאָ׳ בייזער?« האָט ער פריילך געפרעגט ביי דער יידענע׳

אָקאָרשט שפעט נאָך א האַלבער נאַכט׳ ווען יצחק־בער האָט אים אריינגעפירט שלאָפן אין דער צווייטער צו־געגרייטער האַלב פון שטיבל׳ איז חיים־משה געוואָר געוואָרן׳ אז דעסלער איז אַן אינזשענער׳ א פרעמדער׳ ער האָט א חלק אין די פירוויאָרסטנדיגע ריטניצער טאָרפזומפן און האָט ניטלאַנג אויסגעבויט אין בעריזשינעץ דעם נייעם גרויסן בראַוועד׳ און אז חוה פויזנער איז דאסזעלבע מיידל׳ וואָס איז די לעצטע צייט פאר עפּעס אין כעס געווען אויף מלכן און האָט אים דאָך אינגם געשלאָסענעם שטיבל אָנגעצונדן דאָס לעמפּל אויפן צווייטן טאָג נאָך זיין טויט׳

»נו׳ און געשטאָרבן?...« האָט חיים־משה צו יצחק־בערן פלוצים א זאָג געטאָן׳ »פון וואס איז מלך פלוצים געשטארבן?«

ער האָט געוואָלט אָנהייבן וועגן עפּעס זיך דערפרעגן.
נאָר יצחק־בער האָט אויף דעם נאָר א מאך געטאָן מיט דער האַנט; געהייסן האָט עס, אז ער, יצחק־בער, איז שוין צו אַלט:

»ער וויל דערפון ניט רעדן«.

אויפמאָרגן, נאָך אָטדעם געשפרעך ביי יצחק־בערן אין וואַלדשטיבל, איז חיים־משה אויפגעשטאַנען נאָך מיטן טאָגליכט — אַן אָנדערהאַלבן שעה פאר זונאויפגאַנג. אים האָט ניט געלאָזט שלאָפן דער נייער געלעגער; צי אפשר האָט אים אזוי פריה אויפגעוועקט דער ריח פון פרישן וואַלד, וואָס האָט א גאַנצע נאכט אריינגעדרונגען דורך די אָפענע פענסטער.

אז ער האָט זיך אָנגעטאָן און איז ארויסגעגאנגען אינ־דרויסן, איז נאָך דער וואלד, ווי ביינאכט, געשטאַנען דרימלענדיג און שטיל. ער איז לעבן דער שטוב געווען שטארק הויך און געדיכט. מיט אלע רוהיגע צווייגן און הויכע בוירשפּיצן האָט ער זיך געצויגן צום צוויי מאָל הויכן, גרוי ווערנדיגן הימל. חיים־משה האָט געקוקט אויף אים און האָט זיך פארטראכט:

»א ניי אָרט«.

און מיטאַמאָל האָט ער זיך א דריי געטאן אַזוי פריש און גרינג, ווי נייגעבוירין. אין דער צווייטער האַלבער שטוב וואו ס'האט געוואוינט יצחק־בער, איז מען נאָך געשלאָפן. דער שטויב פאר די פענסטער איז דאָרטן געווען פריש פארקערט, און לעבן קלעצל, וואס ליגט פאר דער טיר אויפן אָרט פון א טרעפּל, האָט זיך גע־וואַלגערט א ווייס שטיקל פּאַפּיר, א באשריבענס מיט יצחק־בערס קרומע ציפער. דער טויער פון וואַלד איז נאך אויך געווען פון אינווייניג געשלאָסן. פייכט און

פארריסן, האָט זיך דאָרטן געשווארצט דאס היפּשע פאר־זשאווערטע שלעסל און געסטארטשעט אַהער צום וואַלד צו, און נאָר פונם קליינעם האַלב אָפענעם שטאַל, וואס הינטערן שטיבל, האט זיך געהערט, ווי דאָס פערד טרעט איבער פון איין פוס אויפן צווייטן און כראָמטשעט האָבער מיט געזונטע און שטומפיגע פערדישע ציין. דאָס פערד ווערט דאָרטן אלע ווײלע אנטשוויגן, פארטראכט זיך, אַפּנים, הערט זיך איין און קײַט ווידער.

חיים־משה איז אַריבערגעקראָכן דעם וואַלדטויער און האָט זיך אַוועקגעלאָזן מיטן וועג, וואָס פירט אין שטאָט. בדיעבד איז געווען ניט קרום, וואָס ער איז אַזוי פריה אויפגעשטאַנען. ער האָט באַדאַרפט א קוק טאָן אויף דער שטאָט, וואו ער איז שוין קרוב זעכצעהן יאָר ניט געווען, און זעהן, צי פון דער שטוב, וואָס זײַן פאַרשטאָרבענער פאָטער האָט דאָ אַמאָל פאַרקויפט, איז נאָך דער גרויסער ראַקיטנער שרפה נאָך עפּעס געבליבן.

די שטאָט האָט ער געפונען א פיל פאַרגרעסערטע און שענער געוואָרענע, באַפּוצט מיט א סך פאַרמעגליכע נײַ אויסגעבויטע הײַזער, וואָס שלאָפן צוזאַמען מיט גאַנצע געסלאַך און זאָגן ניט אויס, צו וועמען זיי געהערן — ראַקיטנע איז באַנײַט און באַרײַכערט געוואָרן, זינט לעבן איר האָט זיך אויסגעבויט דער וואָקזאַל. לעבן אײַנ־געבראָכענעם האַלבקיילאכיגן מארק איז ער א רגע גע־שטאַנען אַקעגן נייעם הויז מיטן געשניצטן גאַניק, וואו ס׳איז נעכטן געשטאַנען דאָס שלאַנקע שיינע מיידל, און איז אַוועק ווײַטער.

אינם ווײַטסטן לינקן שטאָטווינקל האָט ער געטראָפן דאָס אָרט פון זײַן פאָטערס שטוב פוסט און באַוואַקסן מיט געדיכטן ווילדן גראָז. פונם טוי, וואָס אויף אָטדעם גראָז, זײַנען ביי חיים־משה שטאַרק נאַס געוואָרן די

שיך. ער האָט זיך אַרומגעקוקט, צי ס׳איז קיינער נישטאָ, און האָט גענומען זוכן די בודיקעס, וואו ער האָט זיך קליינערהייט געשפּילט. זיין אויג האָט דערזעהן א שטיקל צעפוילטן, אין דער ערד איינגעגראָבענעם סלופּ, אַן אויסגעקרישעטן און שוואַרץ געוואָרענעם, מיט אַן אויסגעהוילט לאָך אין דער מיט, ווי די לאָך פון אַן אַלטן צעפוילטן באַקצאָן, האָט ער זיך אָנגעבויגן און האָט עס באַטראַכט: דאָס איז געווען אַלץ, וואָס דאָ אין ראַקיטנע איז פון זיין פאָטערס הויז געבליבן. ער האָט זיך אויפגעהייבן און האָט זיך געלאָזט גיין צוריק דורך דער שטאָט אין וואַלד אַריין. נאָר אויף דער מיטלסטער לאַנגער גאַס האָט זיך מיט אים עפּעס געטראָפן. די זון איז נאָרוואָס געווען אויפגעגאַנגען, און ווײַבער האָבן געטריבן צו דער טשערעדע. לעבן ראָזגעפּאַרבטן הויפל, אַרום וועלכן ס׳האָט זיך געפונען א גרויסער סקלאַד פון ערדמאַשינעס, האָט אים באַגעגנט אַן אַלטיטשקער ראַקיטנער ייד, דער ערשטער גאַנץ פריה אויפגעשטאַנענער און צעקנייטשטער ראַקיטנער ייד: און האָט גענומען אויף אים קוקן מיט גרויס נײַגעריגקייט און מיט חשד. חיים־משה האָט זיך אָפּגעשטעלט און האָט צום יידן א שמייכל געטאָן:

»וואָס קוקט איר אַזוי, רב ייד?« כ׳בין א היגער.

ער האָט זיך באַלד בײַם יידן גענומען דערפרעגן, צו וועמען דאָס ראָזגעפּאַרבטע הויפל מיטן סקלאַד געהערן. דער ייד האָט געענטפערט:

»צו וועמען זאָלן זיי געהערן? צום יונגן בראָמבערגן; אַלץ, וואָס ער זעהט דאָ אויפן ראָג, געהער צום יונגען בראָמבערגן.«

ס׳האָט זיך אַרויסגעוויזן, אַז חיים־משה ווייסט שוין אויך וואָס ס׳ניט איז וועגן אָטדעם בראָמבערגן: נעכטן בייטאָג, בשעת דער בעל־עגלה האָט אים געפירט פון

וואָקזאַל אין וואַלד אַריין, האָט ער זיך צו אים האַלב אויסגעדרייט, זיך דערפרעגט, צי ער, חיים־משה, איז א »געזעגנדיגטער«, און האָט אים דערציילט, אַז דאָ אין שטאָט איז אויך פאַרהאַן איינער א בראָמבערג:

»שוין איין מאָל א בראָמבערג — ווי איך בין א ייד: נאָך צוריק מיט א יאָר פערצן חתונה געהאַט »פּאָ ליובווי«.

ער האָט שוין אפילו געוואוסט, אַז אָטדער בראָמבערג איז א »פּאָפּעטשיטעל« פון דער תּלמוד־תּורה. דער ייד אָבער איז פאָרט נײַגעריג, ער וויל וויסן: ווער איז ער אַזוינס פון ראַקיטנע. און אַז חיים־משה זאָגט עס אים, באַרוהיגט ער זיך:

»ישראלס זון?« זאָגט ער, »כ׳האָב ניט געקאָנט ישראלן?«

ער ציהט צונויף די אויגן, קוקט אַזוי חיים־משהן גלײַך אין פּנים אַרײַן און טראַכט וועגן עפּעס. און פּלוצים, ווי אומגעריכט, טוט ער צו אים א זאָג:

»כ׳מיין, דו דאַרפסט שוין ניט זײַן קיין יונגערמאַן, אַ?«

ער בלײַבט א ווײַלע שטיין מיט די צונויפגעצויגענע אויגן און גיט צו:

»כ׳מיין, א יאָר צוויי־דרייאונדרײַסיג אודאי, אַ?«

חיים־משה האָט געשמייכלט, בשעת ער האָט זיך צעשיידט מיטן יידן:

»אָט האָסטו דיר ...«

דאָס גאַנצע באַגעגעניש איז קיין אויסגעבלאָזן איי ניט ווערט געוועזן. לויטן יידנס חשבון איז נאָר אויס־געקומען, אַז ער, חיים־משה, איז מיט א פּאָר יאָר עלטער, ווי ער האָט גערעכנט. דאָס איז געווען אַן אַבסורד... נאָר מעגליך — יידן האָבן דאָ אין ראַקיטנע געהאַט פרײַע קעפּ; זיי האָבן גוט געדענקט, וויפיל יעדער איז אַלט:

»כ׳מיין, א יאָר צוויי־דרייאונדרײַסיג אודאי, אַ?«

ער האָט פאַרגיכערט די טריט. די גאַנצע מעשה מיטן באַגעגנטן יידן האָט צופיל באַהערשט דעם מוח; ער האָט געוואָלט קומען פאַרפריה אין וואַלד אַרײַן, טרעפן יצחק־בערן בײַ טיי טרינקען און עס פאַררעדן. איז שוין אָבער די זון געווען פון לאַנג אויפגעגאַנגען, בשעת ער האָט צום טויער פון וואַלד דערגרייכט. יצחק־בער האָט זיך שוין געפונען אין צווייטן עק וואַלד לעבן קאָנטאָר, וואו מ׳האָט געטעסעט קלעפקע, און די יצחק־בעריכע איז שוין געווען אַוועקגעפאָרן מיטן וואַלד־פערד־און־וועגל אין נאָהענטן דאָרף, כדי צו קויפן אויבסן און פרעגלען עקיבאסאָנען, דעם בעל־הבית פון וואַלד, אײַנגעמאַכץ. נעכטן שפעט אינאָוונט האָט זיך יצחק־בער עטליכע מאָל מיט איר געאַמפּערט:

»אַז איך זאָג איין וואָרט, זאָג איך: מע דאַרף זיך פאַר אים ניט זאָרגן און מען דאַרף אים ניט פרעגלען קײַן אײַנגעמאַכץ«.

און זי האָט ניט געפאָלגט און האָט באַלד נאָכן אויפשטיין קראַנקערהייט געטאָן דאָס איריגע.

V

דאָס שטיבל איז געווען פוסט.

הויכע בוימשפיצן האָבן אַרום דעם געגאָגט צוזאַמען מיטן בלויען זומערדיגן פריהמאָרגן. צווייגן האָבן זיך אַלע ווײַלע אויפגעכאַפּט, זיך ווי דערשראָקן און זיך ווידער איבערגעגעבן דעם שטילן גרינגן שאָקלען. א לאַנגאָניג בלעטערקלאַפּעריי האָט אַרײַנגעדרונגען דורך די אָפענע פענסטער, וואָס מיט די רויטע אומרוהיגע האלבע פאָר־הענגלאַך, און הינטער איינעם פון די פאָרהענגלאַך איז ביי זיך אין צימער אין די ווײַסע אַרבל געלעגן חיים־

משה׳ וויבאַלד קיינער איז ניט געווען אינדערהיים׳ האָט ער זיך געמעגט צווינגען אָפּשלאָפן כאָטש א שעה צי צוויי — אַלע זיינע אומקלאָרע אויפרעגנדיגע געפילן האָבן דאָך איצט געקאָנט קומען פשוט דערפון׳ וואָס ער איז אויפגעשטאַנען א צו גרויסן פאַרטאָג:

»מ׳האָט באַדאַרפט אַנטשלאָפן ווערן און אויפשטיין א פרישער«.

אַז ער האָט איינגעגראָבן דעם קאָפּ אינם קליינעם בחורשן צוקאָפּנקישן׳ האָט ער גלייך דערזעהן פאַר זיך א פּאָר אַלטע גרינליך אויסגעלאָשענע אויגן׳ פייכטע און טויטע׳ ווי די נאַסע שטיינדלאַך׳ געוואַשן מיט די כוואַליעס אויפן פלאַכן ברעג ים. די אויגן האָבן אַרום זיך געהאַט א סך קנייטשן פון א פאַרמעטגעלן פּנים׳ — פונם באַגעגנטן יידנס פנים. זיי האָבן פרעגנדיג אַרויפגעקוקט צו אים׳ חיים־משנה:

»כ׳מיין׳ דו דאַרפסט שוין ניט זיין קיין יונגער מאַן׳ אַ?«

און נאָך איין שאלה׳ א ניט דערזאָגטע:

»כ׳מיין׳ ביסט נאָך אַלץ׳ הייסט עס׳ א פרייער פויגל?...«

וואָס זשע ביסטו עפּעס פּלוצים אַראָפּגעקומען קיין ראַקיטנע?

אומצופרידן מיטן אַלטן יידן׳ טיט זיין ניט דערזאָגטער שאלה׳ צי מיט זיך אַליין׳ האָט ער זיך מיטאמאָל גע־געבן א קער איבער צוריק אויף די פּלייצעס און האָט געעפנט די אויגן:

»פע !... חיים־משה«.

און בשעת־מעשה איז ער שוין געווען שטאַרק אומ־צופרידן מיט עפּעס א צווייטן חיים־משהן — א שלעכטן יונג׳ וואָס ליגט טיף אין אים און טרעפט דאָרט אויפצו־להכעיס דעם אַלטנס צווייטע ניט דערזאָגטע שאלה.

»יעדנפאַלס דאַרף ער זיך אליין ניט פּייניגן מער׳ ווי ס׳פּייניגט אים אָטדער אַלטער ייד פון זיין שטעטל«.

ער איז אַזוי געבליבן ליגן און האָט זיך פאַרטראַכט: דעם יידנס גרינגבליך נאַסע שטיינדלאַך, די אויגן — דאָס איז די אייביגקייט, וואָס זעהט גלייכגילטיג צו, ווי יונגע ווערן אַלט און בלייבן ביי ניטבאַפרידיגטע פאַרלאַנגען. וואָס איז אַזוינס אָטדער ייד? א פּיין פון אָפּגעלעבטע דורות, אַן אַלטער גלייכגילטיגער וועזן, וואָס אָנערקענט דיך ניט. וואָס וואָלט ער דען געזאָגט וועגן דיר, ווען ער זעהט, ווי דו פּלאָטערסט צווישן פאַרטיי־חברים אונטער באַריקאַדעס? ווארט. ס'איז א געדאַנק — ער וואָלט וועגן דיר גאָרנישט ניט געזאָגט; ער וואָלט נאָר א פּאַטש געטאָן איבער זיין פושקעלע און וואָלט געטאָן וועגן דיר א קלוגיטשקן שמעק טאַביק. — ער איז דיר פרעמד, אָטדער אַלטער, דאַרפסט פאַרגעסן אָן זיינע צונויפגעצויגענע אויגן און אָן זיינע ניט דערזאָגטע שאלות...

און צווייטנס:

וואָס וואָלט דען ער, חיים־משה, געטאָן מיט זיין יוגנט, ווען ער האָט זי איצט נאָכאמאָל? צי וואָלט ער גע־פאָלגט דעם יידן און וואָלט געעפנט דאָ אין ראַקיטנע א באַקאַלייקלייטל?

»נאַרישקייטן«.

אים געפעלט ניט דער ענין פון א באַקאַלייקלייטל, ווען ער דאָ אויפן בעט ליגן. דאָס צימער איז א היפּש, א ריינס, מיט נייע ווייסע ווענט, ס'האָט א שטאַרק נידעריגע סטעליע, און דאָס פרישע אָטשערעטגראָז, וואָס אויף דער ליימיגער פריש אָפּגעשמירטער ערד, פאַרשפּרייט אַרום זיך א שאַרפן ריח פון נאָהענטן שבועות און פון גוישער דאָרפישער היימליכקייט. דאָס רויטע האַלבע פאָרהענגל פלאַטערט פונם גרינגן ווינטל אויפן אָפענעם פענסטער. — ס'איז אַן ענין — דער עיקר איז אומרוה. בוימערצווייגן נאָגן מיט א שטילן גערויש איבער גאָר דעם וואַלד — ס'איז

אויך אַן ענין: אַז מע וויל, קאָן מען זיך אויסמאָלן, ווי מע שפּאַצירט דאָ ארום אינצווייען מיט חוה פויזנער און מען רעדט מיט איר, ווי א יונגער איינגעלעבטער סטודענט: ״סאַרא מעלאַנכאָלישע מעלאָדיע״, זאָגט חוה פויזנער און הערט זיך איין אינם וואַלדס שטילן גערויש. ״יאָ״, ענט־פערט מען איר און מ׳חידושט זיך, וואָס זי האָט געזאָגט אַזאַ ״שיין וואָרט״. טאַקע א מעלאַנכאָלישע מעלאָדיע — אַן אייביג אומעטיגע מעלאָדיע, וואָס באַגלייט דעם שטומען אומגליק פון גאָר דער וועלט. וואָס האָט זי נעכטן אַזוי געקוקט אויף אים מיט גרויסע, כמעט בולטע אויגן? און ער איז דעמאָלט געשטאַנען אינמיטן מאַרק מיט די יונגע קרעמער, מיט וועלכע ער האָט דאָ אַמאָל אין איין חדר געלערנט. אים אַרן איצט אָטדי יונגע קרעמער, די טאַטעס מיט די בערד, וועט ער זיי איצט אויך אַרייַנבעטן אַהער צו זיך אין צימער און וועט זיי דערציילן א פּשוטע מעשה וועגן זיך, חיים־משהן. זיי ווילן שטאַרק וויסן, צי ער איז א ״געענדיגטער״, נאָר ער וועט זיי פאַרלייגן א קלאַץ:

״זעקס יאָר, וועט ער זיי דערציילן, איז ער איצט געווען א לערער פון מאַטעמאַטיק אין יענער גרויסער שטאָט, וואו ער האָט זיך אַמאָל באַקענט מיט יצחק־בערן. ער האָט א סך דאַנקבריוו פון זייַנע תלמידים, וואָס האָבן אויסגעהאַלטן דעם קאָנקורס אין פּאָליטעכניקום. מערסטנ־טייל אָבער האָט ער רעפּעטירט מיט יינגלאַך גימנאַזיסטן און נאָך מער מיט יונגע מיידלאַך גימנאַזיסטקעס און האָט זיך מיט זיי תמיד געפילט בעל־מלאכה. קיין זייַטיגע שמועסן האָט ער מיט זיי ניט געפירט. זיי, די מיידלאַך, האָבן אויף אים געקוקט, ווי אויף אַן איבערגעוואַקסענעם בחור א ספּיעציאַליסט. פאַרוואָס איז בייַ אים שטענדיג אַזוי ריין אין צימער? און פאַרוואָס האָט ער אַזוי פיל

בערשטלאַך מיט עלעקסירן בײַ זיך אויפן וואַשקאַסטן?
און ער — ווי אַזוי האָט ער אויף די מיידלאַך געקוקט?
עט! ער, חיים־משה, זאָגט זיי, די יונגע ראַקיטנע
קרעמער: ס'איז נישט כדאי וועגן דעם צו רעדן...«

און נאָך קאָן ער זיי, די ראַקיטנער קרעמער, דערציילן:
»אַלע זײַנען דאָך דאָרטן אין דער גרויסער שטאָט גע־וועזן זיכער, אז ער, חיים־משה, האָט קיינמאָל קיינעם ניט ליב געהאַט. נאָר אין אמתן האָט ער שטאַרק ליב געהאַט דעם טאַטן זײַנעם — ער איז געווען א היגער, און זיי, די קרעמער, האָבן אים באַדאַרפט קאָנען. ער, חיים־משה, זאָגט זיי אויף נאמנות: קיין פּוסטן קאָפּ האָט אָטדער אויסערליך פרומער ייד ניט געהאַט. זאָלן זיי אים מוחל זײַן, וואָס ער האָט זיך אַלע יאָרן ארומגעטראָגן מיט זיין פּירוש אויף תהלים און מיט זײַנע חֲנדלאַך אויף אבן־עזרא. דערפאַר אָבער האָט ער ווינציגער, ווי אַלע אַנדערע, אין זינען געהאַט פּרנסה. ער איז געווען א וויסנסדאָרשטיגער. אז דאָס היגע צווייטע ווײַב זיינס איז געשטאָרבן, האָט ער פאַרקויפט די שטוב און איז אוועקגעפאָרן אויף צוויי חדשים אויסקוקן פּאַלעסטינע. אלע מײַנע יאָרן, האָט ער נאָכדעם אים, חיים־משהן, געשריבן, האָב איך גע־טראַכט וועגן ארץ־ישראל. מיר טוט נאָר באַנג, וואָס איך האָב ניט געהאַט אויף הוצאות אַראָפּצופאָרן און א קוק צו טאָן אויף אלכסנדריה של מצרים.«

»און אז אים, חיים־משהן, איז איינמאָל אָנגעקומען א בריוו, אַז דער פאָטער זײַנער האָט זיך געפעלט, איז דאָס געווען אין א הייסן זומערטאָג אַרום דריי אַזייגער נאָכמיטאָג, און אָטדעם בייטאָג, שווערט ער, חיים־משה, וועט ער שוין תמיד געדענקען מער, ווי אלע בײַטאָגן אין משך פון זיין לעבן. פון גרויס שטילקייט און היץ, געדענקט ער, האבן דאַן געגנודעט הימל און ערד, און

שטיל נאָגנדיגער בוים, און ווײַטער האָריזאָנט. און פּוסט איז דאַן די וועלט געווען — פּוסט, זאָגט ער זיי, די קרעמער, און זיך אַליין, אין איר אומבאגרעניצטן חָלָל, אין אַלע אירע ברואים און אפילו אינם ליידנשאַפטליכן אומעט, וואָס פאַרציהט זיך אַמאָל, ווי א רויכל, איבער בלויע יונגמיידלשע אויגן. און פּלוצים האָט ער, חיים משה, דאַן דערהערט, ווי ערגעץ ווײַט, ווײַט קעגנאיבער דעם וואָקזאַל, וואָס ארויס גרויסער שטאָט אויף א בארג, פּײַפט ארײַן אין אָטדער וועלטפּוסטקייט ארײַן א רעזערוו־לאָקאָמאָטיוו. קיינמאָל האָט ער צו זיך אין צימער ניט געהערט דעם פּײַף אין דער וועלטפּוסטקייט ארײַן פון קעגנאיבער דעם וואָקזאָל, נאָר דענסטמאָל האָט ער אים דערהערט.«

»און וואָס מיינען זיי, די קרעמער, איז געווען נאָכ־דעם?«

»בײַ אים, חיים־משהן, אין צימער איז דאַן געזעסן א יונגע בלאָנדע גימנאַזיסטקע און האָט געהאַלטן אין מיטן »אוראָק«. און בײַ אים אַליין זיינען שוין די הענט סײַוויסײַ געווען צונויפגעלייגט, ווי צו »לישועתך קויתי«, און טיף פאַררוקט צווישן די קני, האָט ער זיך צו איר, צו דער גימנאַזיסטקע, צוגעבויגן און האָט ווייטער גע־זאָגט, ווי זיין שטייגער איז, מיטן ניגון פון פּרק:

Итак . . . чему равняется $(a+b)^2$«

און נאָך קאָן ער זיי, די קרעמער, דערציילן:

»א חבר האט דאַן ער, חיים־משה, געהאַט — א חבר, וואָס איז געווען יינגער פון אים מיט א יאָר דרײַ, און וואָס ער, חיים־משה אליין, האָט מיט אים געלערנט און האָט אים געגרייט צו פאַרשיידענע עקזאמענעס. ער האָט געהייסן מלך. ביידע האָבן זיי געהאַט א ידיעה אין די פאַרנעפּלטע ספערן, א סך געלערנט צוזאמען מיט

יצחק־בערן און אליין. און אינאָוונט האָבן זיי ביידע לאַנג ארומגעשפּאַצירט ארויס דער שטאָט, געקראָכן דאָרטן צו יצחק־בערן אויפן דאך און געזוכט נײַע שטערן. און שטערן אויפן הימל זיינען געווען א גוזמא, און מלך, דער חבר זיינער, האָט ליב געהאַט א סך פון זיי און האָט תמיד וועגן דעם געשוויגן. אַך יאָ, מלך האָט געקאָנט שיין שווייגן וועגן זיך און וועגן די שטערן, וואָס ער האָט ליב. איינמאָל איז ער, חיים־משה, שטיל אונטערגעגאנגען צו מלכן און האָט אים געזאָגט:

»שווײַג, שווײַג, האָט ער אים געזאגט, וועסט סוף־כל־סוף אויסשווייגן א שיין לעבן.«

»און אזוי האָבן זיי געלעבט, ער מיט מלכן, איינזאַם און אינצווייען; אינצווייען און איינזאַם. ווײַל טיף אין זיך האָט טאקע מלך ביזן סוף מיט אים, חיים־משהן, ניט מסכים געווען. ווארום ער, חיים־משה, האָט געזאגט, אז אין דער ארומיגער אומווערדיקײַט דארף מען דורכגיין איינער אליין, נע ונד, ווי א שאָטן. און שטארבן דארף מען אויך עלנט ערגעצוואו אין א פרעמדער גרויסער שטאָט, און די לויה זאָל פארקומען אין בין השמשות, און קיינער זאָל זי ניט באגלייטן. אויפן שלעכטן ברוק זאל זיך דעמאלט טרייסלען דער אומצופרידענער קברן מיטן ארון, און נאָר איינער א דורכגייער זאל, קוקנדיג אויפן ארון, זיך אפּשטעלן און זאל דערפילן, אז ס׳איז נאך איינער א קרבן.

»א שטומער רמז אויפן אייביגן שטומען פּראָטעסט.«

»און מלכן, דעם שעמעוודיגן לאַנגען מלכן, האָט פון תמיד אָן צופיל געצויגן צו יעדער שיינער הויז, וואו ס׳איז פאַרהאַן א שיין מיידל, און וואו מען וואַרט אויף א שמחה — ניט ער האָט אַהין געוואָלט און ניט ער איז אַהין געגאַנגען, נאָר אים האָט געצויגן... אלץ, וואס

ער, חיים־משה, האָט געזאָגט, האָט ער אָנגענומען פאַר אמת, נאָר א חשד איז דאָך געווען, אַז אינדערשטיל איז מלך אלעמען מוחל; ער האָט אויף יעדערן א זכות... פאָרט ער איינמאָל, מלך הייסט עס, צוגאַסט צו זײַן מוטער דער אלמנה, וואָס האלט אין זײַן ווײַטליכן געבוירט־שטעטל דעם טאָפּטאַק, און קומט נאָכדעם צוריק — דער־זעלבער שווײַגנדיגער מלך מיטן פריהערדיגן שמעווודיגן שמייכל אויפן פנים:

»גאָרנישט, זאָגט ער, אינדערהיים איז גאָרנישט ניט געשעהן«... די מאַמע זײַנע, די אלמנה — זי לאָזט, ווי פריהער, אלעמאל אראָפּ עפּעס פונם נחת, וואָס זי האָט געקלערט אין אים צו האבן. זי שאָקלט נאָר א ביסל צו מיטן קאָפּ. ס'איז מער ניט: צוריקוועגס פון דער היים, ווען זײַן צוג האָט זיך איבעריגע צײַט פארהאלטן אויף איינעם א וואָקזאַל, איז ער, מלך, דאָרטן איבערגעגאַנגען אויף דער צווייטער זײַט, וואו ס'שטייען די בעל־עגלות, און האָט געזעהן: א היפּשע שטאָט ליגט דאָרטן צעוואָרפן און באהאַלטן צווישן גרינע בוימער אויף א באַרג — א גלאָז דאָרטן אויף א דאַך מינעט זיך און שטראַלט אַקעגן דער זון פון זומערדיגן העלן טאָג. און בשעת ער שטייט אזוי, גייט צו אים צו א בעל עגלה און פרעגט:

»איר זענט ניט ליפּסקיס חתן, דער אינזשענער?... מ'האָט מיך אַרויסגעשיקט אײַך נעמען.«

מלך שמייכלט, בשעת ער דערציילט עס. נאר פון דעמאלט אָן הייבט ער אָן פארפאַלן ווערן אויף גאנצע זומערדיגע בין־השמשות. ער צינדט ניט אָן קיין לאָמפּ און שפּאַנט דאַן אַרום גאנצע שעהן בײַ זיך אין צימער. און ווער ווייס אים? אפשר געדענקט ער נאך אלץ ליפּסקיס חתן, דעם אינזשענער... ער, חיים־משה, איז איינמאָל אין אַזעלכע בין־השמשות שטיל אונטערגעגאַנגען

צו מלכס אָפּענעם פענסטער און האָט זיך לאַנג איַינגעהערט אין זיַינע טריט:

»מלך, האָט ער אים סוף־כל־סוף איבערגעשלאָגן, האָסט, דוכט זיך, א נייגונג אונטערצוהאַלטן דער וועלטס עקסיסטענץ.«

»און מלך האָט גענומען מיט א שמייכל דעם לאָמפּ אָנ־צינדן און האָט שעמעוודיג אַראָפּגעקוקט צום גלעזל, וואָס ער טוט אָן:

»נאַר איינער«, האָט ער אים דאַן געענטפערט: »לאַך ניט; ס'איז אַן ענין.«

»און סוף־כל־סוף איז מלך אַוועק צו א פּאַרטיי, איַנ־גאַנצן צו א פּאַרטיי. ער איז נאָכדעם צוויי יאָר געווען פּאַרשיקט און האָט ניט געשריבן וועגן זיך קיין בריוו. ער האָט זיך געשעמט שרייבן וועגן זיך בריוו... ער איז נאכדעם אַוועקגעפאָרן אַהער קיַין ראַקיטנע און האָט דאָ מיט יצחק־בערס הילף געעפנט דעם קליינעם מאַגאַזין פון וואוילשמעקנדיגע אַפּטייקסחורות. דעמאלט איז מען אָפּט געקומען אין דער גרויסער שטאָט צו אים, חיים־משהן, און מ'האָט אים אָפּגעגעבן גרוסן:

»ער ווערט א חתן פאַר א קורסיסטין, מלך — ער האָט אייך געלאָזט גריסן.«

»מלך? האָט ער געשמייכלט, וואָס טוט ער דאָרטן, מלך?«

»ער, חיים־משה, האָט זיך נאָך אליין געפונען דאָרטן, אין דער גרויסער שטאָט, און האָט געזאַמלט האָניג, ווי א בין; אז ער וועט אָנזאַמלן האָניג א סך, א סך, וועט ער אַראָפּפאָרן קיין ראַקיטנע און וועט זיך דאָרטן טיילן מיט יצחק־בערן און מיטן לאנגן מלכן. און אָט איז ער איצט קיין ראַקיטנע אראָפּגעפאָרן און האָט געטראָפן — מלך, האָט ער געטראָפן, רוהט שוין קרוב צו דריַי וואָכן

אויפן קליינשטעטלדיקן ראַקיטנער בית־עולם; פאַרוואָס האָט מען אים עפּעס געלייגט אין עק בית־עולם פּונקט לעבן א יונגן דאָקטער, וואָס האָט זיך געסמט? ... און יצחק־בער איז א ביסל אַלט און צו אָפּגעלעבט — נעכטן איז געוועזן שטאַרק ניט אנגענעם צו הערן, ווי דאָס ווייַב קריגט זיך מיט אים פאר דעם איינגעמאַכץ, וואָס זי וויל פּרעגלען. און ער, חיים־משה? ... אייגנטליך איז שוין אפשר געוועזן גערעכט דער באַגעגנטער ייד מיט זייַן ניט דערזאָגטער שאלה:

»וואס טוט ער עפּעס דאָ אין ראַקיטנע, חיים־משה? ... צי האָט ער ניט עפּעס א זייַטיגן מיין דערבייַ? צי איז אים בייַם אַראָפּקומען אַהער ניט אַרויפגעקומען א הרהור, אז ער פאָרט אַהער אויספירן א געוויסן ענין?« ...

מיט א טאָג שפּעטער, אַרום עלף א זייגער אינדערפריה, איז חיים־משה אַרומגעגאַנגען איבער דער מיטלסטער לאַנגער גאַס אָהן א שטעקל אין האַנט. ער האָט געהאט אַזאַ צעטראָגן אויסזעהן, גלייַך ער געדענקט ניט, ווען איז ער פון וואַלד ארויס און ווען איז ער געקומען אין שטאָט. און אז ער האָט באגעגנט א מענשן, האָט ער אים אפגעשטעלט צו גיך, נאָך איידער, אַפּנים, ער קאָנ־צענטרירט זיך, נאך איידער ער ווייס, צוליבוואס ער דארף אים.

»הערט, האָט ער זיך דערפרעגט, צי ווייסט איר ניט, וואו ס'וואוינט דאָ ליובער — עוזר ליובער?«

נאר דער טאג איז געוועזן זעהר א הייסער, און מענשן האבן זיך באגעגנט זעלטן; אונטער דער צעגליהטער זון האבן דעכער געשימערט מיט א פאַלשן יום־טובדיגן גלאנץ, און די גאנצע שטאט האָט ווי געדרימלט מיט א לאַנגן זומערדיגן דרימל. לעבן איינגעבראָכענעם האַלבקייַלאַכיגן

מאַרק האָט זיך חיים־משה אָפּגעשטעלט און האָט זיך ארומגעקוקט. ארום און ארום איז שוין ניט געווען צו זעהן קיין איינציגן בעל־עגלהשן פּאַטאָן — דער מאַרק איז געווען פּוסט, און נאר אויף דער שוועל פון זיין גרויסער כל־בו־קלייט איז אין א שוואַרצן לוסטרינענעם סורדעט געשטאַנען עזריאל פּויזנער — דער אָרטיגער רייכער קרעמער. ער האָט געהאַט א סאַמעט־פּאַרגאָכן פּנים פון א צוואַקסענעם לייטיש אויסגעאיידלטן גלך און האָט אַלעמאָל געפּרובט מיט א גרינג הוסטל, צי די לונגען זיינען ביי אים ריין. אַמאָל האָט ער געליטן אויף דער לונג — שוין לאַנג איז דאָס געווען. איצט איז ער שוין אינגאַנצן געווען פאַרגאָסן מיט געלע גאָגלמאָגלס און מיט אייער, און דאָס פּנים זיינס איז שוין אויך אַזעלכס — ס׳האָט געשמעקט מיט געלן אייערקיכל, מיט פּוטערגעבעקס און מיט שוויס. פּלוצים האָט חיים־משה דערזעהן, אַז ער איז ניט אַליין, אָטדער רייכער קרעמער — גאָר נאָהענט הינטער זיינע פּלייצעס שטייט די טאָכטער זיינע, די יונגע און שיינע חוה פּויזנער; זי שמייכלט; זי שפּאַרט אונטער איר פּניםביים פּאָטער אויפן אַקסל און קוקט אינאיינעם מיט אים אויף חיים־משהן, קוקט מיט אַזאַ מינע, גלייך זי וואָרנט:

»מיר נעמען אים אויף זיך, דעם »פּאַפּקא« אונזערן; מיר וועלן אים באַשיצן פון אַלע מענשן, וואָס האלטן פון אים ניט און רעדן אויף אים שלעכטס«....

פּלוצים האָט חיים־משה ווי מיטאמאָל אויפגעוואַכט און האָט צעטראָגענערהייט פאַרקערעוועט לינקס צום בעריזשינעצער וועג. היינטיגער טאָג איז ביי אים פון אָנהייב אָן געווען א צעדרייטער — היינט גאַנץ פריה איז א ראַקיטנער שמייסעריונג — א בעל־עגלה געקומען אין וואַלד אַריין האָלץ קויפן; ער האָט נאָך געטראָפן יצחק־

בערן מיט חיים־משהן ביי טיי טרינקען. ער האָט גע־וואלט יצחק־בער זאָל אים אָפּלאָזן די פור האָלץ ביליג, און האָט זיי דערציילט, וויאַזוי ער האָט מיט א פּאָר יאָר צוריק דער ערשטער דערזעהן מלכן אויפן וואָקזאַל. אין א פינסטער ווינקל איז דאָס געווען, בשעת דער גע־קומענער ביינאַכטיגער צוג האָט שוין באַדאַרפט אַוועק־גיין, און אויף דעם פּלאַטפאָרם זיינען די לאַמטערענס געווען אויסגעלאָשן. דער בעל־עגלה האָט אַרומגעשנאָרעט מיט דער פּאָכנדיגער בייטש אין האַנט און האָט גע־נישטערט מיט די פלוידערדיגע בעל־עגלה־אויגן אין אַלע ווינקעלאַך — ער האָט געזוכט פּאַרשוינען, און פּאַרשוינען זיינען ניט געווען. פּלוצים האָט ער דאָרט דערזעהן דעם פרעמדן בלאָנדן יונגעמאַן. ער איז געשטאַנען טיף אַריינגערוקט אינם ווינקל צווישן פּאָסטקאסטן און הילצערנעם גאַניק, וואָס איז באַוואָקסן מיט ווילדן וויינ־שטאָק, און געדאַכט האָט זיך, אַז ער שעמט זיך און שלאָגט זיך מיט דער דעה — ער וויל אַוועקפאָרן וויטער מיטן צוג.

דער בעל־עגלה האָט ביי אים געפרעגט:

„איז אפשר קיין ראַקיטנע, אַ? ... פּאַני!“

קיין ענטפער איז ניט געווען.

דער בעל־עגלה האָט אָפּגעוואַרט און האָט זיך גענומען קראַצן פונהינטן, אין האַלז און נאַקן:

„וואָס־זשע שווייגט איר? ... אַ? פּאַני!“

VI

אַרויף צום בערעזשינעצער וועג איז געשטאַנען א האַלבע ראָד פון גלייכע יונגע טאפּאלן און האָט געמאַכט יום־טובדיג דאָס גראָז, וואָס אויפן עקסטן ליידיגן גרויסן פּלאַץ. אין דער מיט פון דער ראָד איז געשטאַנען עוזר

ליובערס נײַ אויסגעבויט גביריש הויז; ס׳האָט זיך געמינעט אַקעגן דער הייסער פריהמאָרגנזון און האָט געוואַרט.

אַז א פרעמדער מענש וועט קומען, וועט עס זיך לאָזן באַטראַכטן פון אַלע זייטן, און דער פרעמדער וועט זאָגן: »א שיין הויז; אין א קליין שטעטל איז פשוט זעלטן אַזאַ שיין און ציקאַווע הויז«.

זעהר הויך זיינען געוועזן די געזימסן אונטערן ווײַסן דאַך; שטאַרק גרויס — די געגלעזטע וואָקזאַל־פענסטער. צוריק מיט א פּאָר יאָר, ווען מ׳האָט די פענסטער אַריינגעשטעלט, איז מען אַלע שבת־בײַטאָג געגאַנגען פון שטאָט אויף דעם קוקן; — בעלי־מלאכות זיינען דאָ געשטאַנען אין שבתדיגע קאַפּאָטעס און האָבן איינער בײַם צווייטן געפרעגט:

»נו? ווי געפעלן זיי אייך עפּעס — עוזר ליובערס פענסטער?«

איצט זענען שוין אַלע אין שטאָט געוועזן צו דעם געוואוינט, און דאָס הויז האָט נאָך אַלץ געוואַרט, מען זאָל עס קומען באַטראַכטן.

פון צופיל זון אינדרויסן און פונפאָרנט, אינם הויכן גלעזערנעם וועסטיביול, האָט די לופט אין די גוואַלדיג גרויסע חדרים זיך געדוכט, ווי אום בין השמשות, טונקל און האָט א ביסל געשווינדלט אין די אויגן. ס׳איז דאָרט געווען קיל און אזוי פריש, גלײַך מ׳האָט נאָר וואָס פון נאָך פסח די צווייענדיגע פאַרקלעפּטע פענסטער געעפנט און דאָס ערשטע מאָל דערהערט, אַז אויף די נאָהענטע בוימער שוויטשערן פייגעלאַך. ערגעץ ווײַט אין א זייטיג חדר האָט פון גאַנץ פריה אָן געשטעפּט אויף א מאַשין דאָס געדונגענע מיידל, די נייטאָרין, און דאָ בײַם לאַנגן טיש, וואָס אין גרויסן עסצימער, דעם פעלד, האָט חנקע ליובער נאָך אַלץ געהאַט צו טאַן מיטן איבערבײַסן פון איר געגרייזלטן זיבניאָריגן ברודערל:

„נו, גיכער, מאָטיק, אײנס און צװײ און דרײַ.“
בײַם װאָרט „דרײַ“ האָט מאָטיק באַדאַרפֿט עפֿענען דאָס מױל אײַנשלינגען דעם לעפֿל. ער איז מיטן פּנים געװען זעהר ענליך צו די פֿיל פּאָרטרעטן פֿון דער יונג געשטאָרבענער בעל־הביתטע, װאָס האָבן אַראָפּגעקוקט פֿון אַלע װענט מיט בלױע פֿאַררױכלטע בױמלאױגן און האָבן דערמאַנט, אַז „זי איז געװען א זעלטענער מענש“, און אַז די גאַנצע שטאָט האָר נאָך איר געקלאָגט. די אױגן זײַנען געװען אומעטיגע, טיפֿע דורך זײער מאַמע־דיגער איבערגעגעבנקײט. און אונטער זײער בליק האָט איצט מאָטיק באַדאַרפֿט אױסטרינקען זײַן גלאָז קאַקאַאָ און ניט אָנגיסן אַפֿילו קײן אײן טראָפּן אױפֿן נײעם בלױען טישטוך. מאָטיק אָבער האָט פֿריהער געװאָלט טרינקען ניט אַנדערש, װי פֿון דער שאָל. דערנאָך האָט ער שױן דוקא מסכּים געװען צו טרינקען פֿון דער גלאָז, דערבײַ זאָל ער שטײן אױף די קניען און זאָל דערװײַזן, אַז ער קאָן טרינקען אָהן הענט — לחלוטין אָהן הענט.
„נו, איצט װעט שױן מאָטיק געװיס פֿאַרגיסן דעם סערװעט“.
ענערגיש, װי א מאַמע, טוט חנקע א רוק אָפּ פֿון אים די גלאָז. זי איז דעם פֿריהמאָרגן א ביסל אױפֿגערעגט און געדענקט, אַז פֿונהײַנטן בײַ דער טאַליע איז בײַ איר אױף אײן אָרט נאָך געבליבן אױפֿגעשפּילעט דאָס קאָפּטל, און ס׳זעהט זיך דאָרטן אַרױס א שמאָלער װײַסער פּאַסיק. פּלוצים בלײַבט זי זיצן װי פֿאַרשטײנערט און הערט זיך אײַן, װי דאָס ברוגזע װײַבל די דינסט עפֿנט עמיצן אין װעסטיביול די גרױסע און שװערע פּאַראַדטיר און זאָגט דאָרטן עמיצן, אַז דער בעל־הבית, עוזר ליובער, זײַנען נישטאָ אינדערהײם.
„שאַ!“ זאָגט חנקע אין גרױס אײַנהערעניש צו מאָטיקן און טוט דערבײַ צװײ מאָל א פֿינטל מיט די אױגן.

ס׳איז געווען א מעשה:

צוריק מיט א שטיק צייט איז פון אָטדעם הויז אַרויס־געפלויגן מיט א קנאַק דער יונגער און שיינער סטודענט בריל — א דרייאונצוואַנציקיאָריקער געראָטענער בחור, וועמען עוזר ליובער האָט פריהער מיט א פּאָר יאָר אַראָפּ־געבראַכט צו זיך אין הויז פּאַר א לערער, און וואָס אין שטאָט האָט מען אויף אים געזאָגט, אַז ער וועט סוף־כל־סוף נעמען חנקען. אַרויסגעפלויגן איז ער איבער א מיאוסער מעשה, וואָס האָט זיך געטראָפן מיט אים און מיט לאהקע דער שוואַרצער — דער נייטאָרין, וואָס שטעפּט איצט גאַנצע וואָכן אויף דער מאַשין ביי עוזר ליובער אין הויז. און איצט, זאָגט מען, האָט ער זיך שוין ווידער אומגעקערט אַהער קיין ראַקיטנע, אָטדער סטודענט בריל — ער וואוינט אין עק שטאָט ביי א גוי אין א שטיבל און גרייט זיך דאָרט צו זיינע לעצטע עקזאַמענעס מיט אַזאַ אימפּעט, גלייך מיט יעדן ניי אויס־געחזרטן גראָבן בוך צעטרעט ער אַלע מיאוסע קלאַנגען, וואָס טראָגן זיך וועגן אים ארום אין שטאָט.

איז אָט: זינט אַהער, קיין ראַקיטנע, האָט זיך אומ־געקערט דער סטודענט בריל, האָט חנקע באַקומען. א סך אויפרעגונג ביי זיך אונטער דער ברוסט און בלייבט זיצן ווי פאַרשטאָרבן איטליכס מאָל, וואָס עמיצער טוט פונ־דרויסן א קלונג אין דער גרויסער און שווערער פּאַראַדטיר.

אין וועסטיביול אָבער איז שוין צוריק שטיל, הייסט עס, אַז קיינער איז ניט געקומען. חנקע שטאַפּט שוין ווידער מאָטיקן די גלאָז קאַקאַאָ אין מויל אַריין.

»קיינמאָל, זאָגט זי, קיינמאָל נעמט זי אים שוין מער מיט זיך ניט מיט צו עטל קאַדיס. מאָטיק מעג זיך עס פאַרשרייבן אויפן שטערן.«

נאָר אין א ווײַלע ארום דערהערן זיך דאָך פון וועטסי־ביול א פּאָר שטילע מאַנסבילשע טריט, און חנקע מוז א רגע פאַרגעסן אָן מאָטיקן און זיך אָפּשטעלן אַקעגן דער פיגור, וואָס טוט א שווינדל אין טיר. נעכטן בײַטאָג איז דאָ, אַקעגן איר, אין עסצימער געזעסן עטל קאַדיס און האָט דערציילט, אַז מען רופט זי אַרויס מיט א דעפּעש צום זיידן אירן, וואָס איז שטאַרק פאַרשלאָפּט געוואָרן. זי האָט געזאָגט, אַז נאָכן שליסל פון מלכס שטיבל וועט שוין חיים־משה מוזן אַרײַנקומען אַהער צו די ליובערס אין הויז. און איצט איז ער טאַקע אַהער אַרײַנגעקומען, חיים־משה. איצט געדענקט שוין חנקע לחלוטין ניט, אַז פונהינטן בײַ דער טאַליע זעהט זיך איר אַרויס א שמאָלער ווײַסער פּאַסיק פונם ליף. און נאָכדעם זיצן זיי שוין איינס אַקעגן אַנדערן בײַם טיש, און חנקע טוט אויף אים צום ערשטן מאָל גאָר פונדערנאָענט א קוק; סך הכל איין מאָל טוט זי אויף אים גאָר פונדערנאָהענט א קוק, נאָר בשעת מעשה טוען זיך בײַ איר צוויי מאָל א הייב די לאַנגע טונקעלע וויעס און לאָזן זיך באַלד צוריק אַראָפּ: — זי האָט געמיינט, אַז ער איז א ביסל שענער, חיים־משה — א ביסל שענער, ווי ער זעהט אויס איצט, זיצנדיג אַקעגן איר דאָס ערשטע מאָל ביים טיש.

דער שמועס האָט זיך צום אָנהייב ניט געקלעפּט. חנקע האָט דערציילט, וויאַזוי עטל קאַדיס איז נעכטן אומיסטן געקומען, כדי צו לאָזן דאָ דעם שליסל, און ווי אַזוי עטל האָט זיך פאַרגעסן און האָט סוף־כל־סוף טאַקע דעם שליסל דאָ ניט געלאָזט.

»אָפּטמאָל«, האָט זי א שמייכל געטאָן, »קען זיך מיט זיי אַזוי טרעפן: מען קומט איינע צו דער אַנדערער, מען פאַר־זיצט זיך, און מען פאַרגעסט, צוליב וואָס מען איז געקומען«.

נאָר בשעת זי האָט זיך באַגעגנט מיט זיינע אויגן, וואָס באַהאַלטן עפּעס אויס, בשעת זיי קוקן איר אין פּנים אַריין, האָט זיך איר פּלוצים דאַכטן געגומען, אַז דאָס אַלץ ווייסט ער שוין פונלאנג — זי האָט עס אים שוין איינמאָל דער־ציילט. זי איז געבליבן זיצן ווי פאַרשעמט. זי האָט ווידער אַראָפּגעלאָזט די לאַנגע וויעס און האָט מער ניט געהאט וועגן וואָס צו רעדן. דער קליינער געגרייזלטער מאָטיק איז דערווייל געקומען צו לויפן פון די אַרומיגע חדרים און האָט זיך געקלאָגט, אַז ער האָט זיך דאָרט א קלאַפּ געטאָן אין א פינגער. האָט אים חנקע באַטראַכט, אָטדעם פינגער, און האָט אים גלייך געגעבן א רפואה:

»זאָל ער אַרויפליגן ביידע הענטלאַך אויפן האַרצן און זאָל א קוק טאן אַרויף צום באַלקן און נאָכדעם זאָל ער א קלאַפּ טאן דריי מאָל מיטן פיסל«.

נאָך אָטדער סגולה האָט מאָטיק נאָכאמאל באַטראַכט זיין פינגער און האָט אליין מודה געוועז, אַז ער טוט אים שוין ניט וויי. לעבעדיג און צופרידן איז ער אַוועק־געלאָפן צוריק צום ווייטן חדר, פונוואַנען ס׳הערט זיך דאָס לאַנגע שטעפּן פון דער מאַשין, און זיין פריילכע טופּעריי האָט פריי אָפּגעהילכט איבער א גאַנצער רייה גרויסע יום־טובדיג צוגעקליבענע חדרים, אין וועלכע ס׳איז קיינער ניטא. נאָר אט האָט זיך חיים־משה פאַרקוקט אויף איינעם פון די פיל פאָרטרעטן פון דער יונג געשטארבענער בעל־הביתטע, וואָס קוקן אַראָפּ פון אַלע ווענט מיט בלויע פאררויכלטע ברימלאויגן. חנקע קען זיך שוין מער ניט איינהאַלטן און קען שוין ניט ניט באַמערקן, אַז פונקט אויף אָטדעם זעלבן פאָרטרעט האָט זיך פאַרקוקט מלך, בשעת ער איז צום ערשטן מאל געזעסן דא, ביי זיי אין הויז. דער שמועס הייבט זיך שוין אָן קלעפּן. חנקע האָט שוין דערציילט, וויאַזוי קיינער האָט זיך דא אין שטאט צוריק

מיט אנדערהאלבן יאר אויף מלכן ניט געריכט; קיינעם איז ניט אײַנגעפאַלן׳ אַז אין עק שטאט אינם רויטן נײַ אויסגערעמאנטירטן שטיבל וועט ער עפענען אַ אַפּטייקמאַגאַזין·

מעגליך׳ אַז דעם אינוווענטאַר מיט די מעדיקאַמענטן האָט מען אים אַהין געבראַכט צו פירן ביינאַכט· נאר איינמאל אינדערפריה זײַנען זיי דארטן אין עק שטאט די גאַס אדורכגעגאַנגען — זי און עטל קאדיס׳ און האבן דאָרטן דערזעהן דעם אַפּטייקמאַגאַזין אַ פארטיגן׳ אַ גרייטן׳ מיט דער נײַ אַרויסגעהאַנגענער שילד׳ מיטן רויטן פּאָרהענגל׳ וואס אויף דער האלבגלעזערנער טיר און אַפילו מיטן גלעקל׳ וואס אינווייניג· עטל קאדיס האָט דעמאלט נארוואס געהאט פארלאזן אירע ניט דערענדיגטע אויסלענדערשע קורסן און האָט זיך אומגעקערט אַהער צו איר מוטער אַהיים — זי האָט אויך ניט געוואוסט׳ צו וועמען דער נייער אפטייקמאַגאַזין געהער׳ און איז צוזאמען מיט איר׳ חנקען׳ אַהין אויפצוקאַוועסט ארײַנגעקומען· זיי האבן זיך דאָרטן געקויפט נײַע צאָנבערשטעלאך׳ צו שטיקלאך זייף און נאך עפעס קלייניגקייטן· נאר זיי איז שוין דעמאלט געפעלן געוואָרן מלך· ער איז געווען אַ וואוקסיגער׳ כמעט אַ לאַנגער; ער האָט געהאט קורצע בלאנדע האר׳ און די מאנזשעטן אויף זיינע הענט זײַנען געווען קײַלאכיגע און מאדנע הארטע: אז ער האָט זיך געטאן אַ ריר׳ האבן זיי געקלאפּט הילכיג׳ ממש ווי ביינערנע· ער איז געשטאנען פון יענער זייט הויכער געפּאלירטער סטויקע און האָט געלייענט עפעס אַ נייעם גראבן בוך׳ און איטליכס מאל׳ וואס זיי׳ די מיידלאך׳ האבן ביי אים געפרעגט דעם פרייז אויף עפעס אַ נייעם מין סחורה׳ האָט ער געמוזט ארויסקוקן פונם בוך׳ פונאנדערלייגן די חשבונות׳ וואס זיינען אים צוזאמען מיט דער

סחורה אנגעקומען, און אריינקוקן, וויפיל דער געפאדערטער מין קאסט.

»אַזויפיל און אַזויפיל, האָט ער געזאָגט, קאָן איך דערפאַר נעמען«.

»אפשר עפּעס ווינציגער?« האָבן זיי איבערגעפרעגט, חנקע לויבער און עטל קאדיס, און האָבן דערבײַ ניט אויפגעהערט אויף אים צו קוקן.

דעמאָלט האָט ער פֿונסניי גענומען פונאַנדערלייגן די חשבונות און פונסני[illegible]ן זיי אַריינקוקן.

»יאָ, האָט ער געזאָגט, מעגליך, אַז מען קען דערפאַר נעמען עפּעס ווינציגער«.

ער האָט געהאט א שטיל ברוסטקול, אַן אָנגעשפּאַלטנס א ביסל און אַן אַנדערס, ווי בײַ אַלע מענשן. ס'האָט זיך געדאַכט, אַז יאָרנלאַנג האָט זיך עס אויסבאַהאַלטן, אָטדאָס קול, נאָר איצט האָט עס איינמאָל פאַר אַלעמאָל באַשלאָסן:

»סע וועט רעדן!«

זי, חנקע, האָט נאָכדעם די ערשטע אָנגעהויבן וועגן אים צו רעדן:

»ער דאַרף זיין אַן אינטערעסאַנטער«, האָט זי געזאָגט, »זעהר אַן אינטערעסאַנטער«.

נאָר עטל קאדיס האָט שוין דעמאָלט מערסטן געשוויגן; זי האָט שוין זעלטן געענטפערט אַפילו אויף די פראַגן, מיט וועלכע מען פלעגט זיך צו איר ווענדן. איינגיכן האָט זי זיך טאַקע פאַרשפּאַרט, עטל, און האָט אָפּגעשוויגן מער ווי צוויי חדשים אין איר צימער, וואָס ביי איר מוטער אינדערהיים.

חנקע האָט געשיט, געשיט. וואָס מער זי האָט דערציילט, אַלץ אומעטיגער און פאַרשלאָפענער האָבן געקוקט אירע היפשע בלויהליכגרויע אויגן. זי האָט גערעדט אָהן

א מינדסטער אָנשטרענגונג׳ אָהן א פויזע אַפילו׳ און דער־פּאַר האָט זיך געדאַכט׳ אַז אינווייניג אין זיך איז זי גלאַט׳ מאָדנע גלאַט: די ווערטער האָבן דאָרטן ניט בײַ וואָס זיך צו פאַרהאַלטן. און חיים־משה האָט זי נאָך אַלץ פאַר־וואונדערט אָנגעקוקט און איז נאָך אַלץ געזעסן אַקעגן איר אין אַזאַ משונהדיגער פּאָזע׳ גלײַך אָט־אָט־אָט טוט ער זיך מיטאמאָל א גליטש אַראָפּ פונם בענקל און בלײַבט זיצן מיט אַלע פיר אויפן סאַמעטגלאַטן קאָבריץ׳ וואָס אונטערן טיש. איבער אָטדעם ווייכן סאַמעטגלאַטן קאָבריץ האָט ער געפילט׳ אַז די אָפּסאַצן פון זײַנע זומערדיגע שיך זײַנען שטאַרק דין; זיי באַשטייען כמעט פון איינאיינ־ציגן בלעטל. און אין דערזעלבער צייט האָט ער גע־דענקט׳ אַז פונפאָרנט׳ אינם הויכן גלעזערנעם וועסטיביול׳ איז אײַנגעמויערט אַן אומגעוואוינליך גרויסער געשליפענער שפּיגל; פריהער אַביסל׳ ווען ער איז דעם וועסטיביול דורכגעגאַנגען׳ האָט אים דאָרטן אָטדער גרויסער שפּיגל אָפּגעשילדערט פון איינער א זייט׳ און אין די אויגן האָט אים א שווינדל געטאָן זיין אייגענע מידע פיגור: א קליינע און מאָדנע דאָ אינם רײַכן הויכן הויז׳ א פרעמדע פיגור. ער האָט ניט אויפגעהערט מידערהייט צו קוקן אויף חנקען.

„נו׳ און מלך?.. האָט ער פלוצים און מאָדנע שטיל בײַ חנקען א פרעג געטאָן: אפשר קאָן ער בײַ איר וויסן׳ פון וואָס איז געשטאָרבן מלך?...“

נאָר חנקע איז גאָר מיטאמאָל שטאַרק בלאַס געוואָרן און האָט אים דערויף גאָרנישט ניט געענטפערט. זי האָט זיך פלוצים אויפגעהויבן פון אָרט.

„אַך׳ יאָ׳ האָט זי געזאָגט׳ דער שליסל פון מלכס שטיבל“. חיים משה קען געוויס ווען צוגיין צו עטל קאַדיס אַהיים נאָכן שליסל...

VII

אויף מלכן האָט זיך דאָ קײנער די ערשטע צײט ניט אומ־געקוקט: דאָס איז געווען א פאַקט. אין ראַקיטנע איז יעדערער געווען פארנומען מיט זיין אַרבעט. אין אַלבאָם ביי חנקע ליובער איז געווען פארצייכנט, אז דאָס לעבן איז א ים — א ים פון ליבע אויסגעטאָקטע קליינינקייטן און פון פרייליכער פאַרהוילענער דאָרשט. עמיצער פון אירע באקאנטע האָט עס איר פאַרצייכנט צום טאָג פון איר געבוירן:

»יעדער מענש, האָט ער איר פערצייכנט, ווארפט זיין נעץ אין ים אריַין, און יעדערן שיקט זיין מזל עפעס צו, יעדערער האָט פאר זיך א טרייסט«.

איז אָט. אַמאָל קאָן דאָך טרעפן:

נאָך לאַנגע יאָרן שלעפט א מענש זיין נעץ פון ים ארויס און זעהט, אַז זי איז פוסט — זיַין מזל האָט אים גאָרנישט ניט צוגעשיקט. »מילא, זאָגט דער מענש צו זיך, וועט שוין זיין אזוי... וועל איך שוין ווי ס'ניט איז דורכקומען אָהן א טרייסט, אָהן א פרייד ביי זיך אין האַרץ«.

ער פאָרט אוועק אהער קיין ראַקיטנע, וואו קיינער קאָן אים ניט, און עפנט דאָ אַ קליינעם אַפטייקמאגאזין.

»יאָ, ענטפערט ער איטליכן קונה, וואָס דינגט זיך מיט אים פאר א וואָסער ניט איז מין סחורה: מעגליך, אז מען קאָן דערפאַר נעמען עפעס ווינציגער«.

ער איז בכלל א בנעימותדיגער, א שטילער און האָט אויף קיינעם ניט קיין האַס. אין די שטילע זומערדיגע פאַרנאַכטן זעהט מען אים אינדרויסן לעבן דער טיר פון זיין מאַגאַזין. ער שטייט איינער אליין און קוקט מיט גוטע אויגן, ווי די גאַס לעבט אויף אין בין השמשות.

ווײַט, ווײַט אויף די טרעפּלאַך פון עזריאל פּויזנערס כּל־בו־קלייט, וואָס מיט די אײַזערנע טירן, בײַטן זיך די פיגורן. און דאָ צו אים קומט קיינער ניט, אַחוץ חײַקע דער דינסט פון אײַנפאָרהויז, וואָס טראָגט אים עסן. זי האָט ליב אַלעמען צו באַרעדן, חײַקע די דינסט, און אײַלן אײַלט זי קיינמאָל ניט. בײַטאָג, אַז זי ברענגט אים עסן, איז זי אויסגעפּוצט אין די הויכע ענגגעשפּילעטע קאַמאַשן; זי דרייט זיך פריילעך אַרום איבערן מאַגאַזין און דערפרעגט זיך:

«נו, וואָס הערט זיך? איר האָט שוין, ווער ס׳זאָל אײַך ראַמען די צימערן?»

און פאַרנאַכט קומט זי נאָכאַמאָל: זי הײַלט זיך בײַ אים דעם גראָבן פינגער, וואָס רײַסט איר שוין א היפּשע צײַט. און נאָכדעם שטייט זי מיט אים אינדרויסן בײַ דער טיר, פלוידערט אָהן א ברעג וועגן אַלע שטאָטנייסן, און ער שטייט בײַ דער וואַנט, ווי בײַ א הרובע, און שמייכלט מיט זײַן שטענדיגן שעמעוודיגן שמייכל:

«אזוי?!» שמייכלט ער מיט וואונדער און פאַראינטערעסירט זיך אַלץ מער און מער.

ער ווייסט שוין א סך נײַסן פון שטאָט.

«פרעגער, דער פאַרוואַלטער פון תלמוד־תורה, דערציילט חײַקע, איז א גרויסער עזותניק, א לץ און א פאַרשלעפּטע קרענק».

פרעגער שיכורט אָפט בײַ זיינוויל פּאָטשטער אין א זײַטיגן חדר אינאיינעם מיט זאלקערן, דעם בערזשינעצער אַגענט פון זינגערס ניימאַשינעס, און אינאיינעם מיט שאולקע שנײַדער, מיט שאולקע הפקריונג, וואָס מאָנט אײַן זאלקערן די חובות בײַ די היגע שנײַדער. און זינט חוה פּויזנער, דעם רײַכן קרעמער עזריאל קרעמערס געבילדעט מיידל, האָט געוואָרפן אויף אים אן אומחן, האָט ער, אויפצו־

להכעיס אַלע היגע געהייבענע לײַט, אָנגעהויבן צושטיין צו איר, חײַקען, און זאָגט, אז זי געפעלט אים, און אז ער וועט זי נעמען. חײַקע אליין זאָגט, אז אין אָטדעם פרעגערן האָט זי פונקט אַזאַ אמונה, ווי אינם צלם.

»אז פרעגער, זאָגט זי, רעדט, און דער הונט בילט, איז אַלץ איינס«.

»אזוי?!« פרעגט מלך מיט וואונדער און זעהט אויס פאַראינטערעסירט.

ער ווייסט שוין אויך, אז דאָ אין ראַקיטנע איז פאַרהאַן איינע א מיידל, א קורסיסטין, וואָס האָט זיך פאַרשפאַרט אין איר צימער, בײַ איר מוטער אינדערהיים, און שווײַגט — שוין דעם צווייטען חודש שווײַגט זי.

»אזוי?! פרעגט ער איבער פאַראינטערעסירט, און ווי־אזוי רופט מען זי?«

»עטל, רופט מען זי, עטל קאַדיס«.

»עטל קאַדיס?«

»יאָ, וואָס איז דען?«

»אזוי... גאָרנישט, עפעס ווי א באַקאנטער נאָמען...«

נאָר מעגליך, אז אים איז ניט גאָר אנגענעמן, וואָס מענשן זעהען אים אַלע טאָג אינדרויסן לעבן זיין אַפּטייק־מאַגאַזין אינאיינעם מיט חײַקע דער דינסט. ראַקיטנע קוקט מיט אויגן; ראַקיטנע זעהט אלץ, וואָס טוט זיך אפילו דאַן, ווען אינדרויסן איז שטאַרק טונקל און די גאַסן זענען פול מיט פרייליכן גערויש, און אין די סיטקעס רוישן שנעקן, שפילן לעבן די הײַזער און ווארפן אינ־דערהויך דעם שטוב.

ער הייבט אָן אַלע פאַרנאַכט פאַרשליסן זײַן מאַגאַזין אויף א שעה און אויף צוויי און לאָזט זיך ערגעץ אוועק. ניט ער גייט, נאָר ער גנבעט זיך, ער רוקט זיך איינער אליין, ווי מיטאזייט ארויס דער שטאָט.

זינקט א שטאָט טיף אין בין השמשות׳ רוישט און צינדט ביז שפעט אינאָווענט קיין לאָמפּ ניט אָן, און אינם ברייטן זײַטגעסל׳ וואָס אין איינעם פון אירע שטילע עקן שטייט אַן אָפּגעקומען הויז מיט דרויסנדיגע אַלטע ניט געפּאַרבטע לאָדנס׳ און א מיידל א קורסיסטין דערשווייגט דאָרט אליין איר נשאר יוגנט׳ ווען גייט עס אָן? די ערשטע צייט האָט מען זיך דערמיט אינטערעסירט׳ איטליכס מאָל׳ וואָס אין שטאָט אריין איז געקומען א פרעמדער גאַסט׳ האָט מען אים ארומגעפירט איבער ראַקיטנע; מ׳האָט אים באַוויזן דעם פעלז׳ וואָס בײַם טײַך׳ און די שול און דעם בית עולם׳ וואָס ליגט אויף צוויי בערג; מען האָט אים אויך צוגעפירט צום ווײַטן און ברייטן זײַטנגעסל און מ׳האָט אים דערציילט:

»איר זעהט אָטדאָס הויז׳ מיטן קרומען דאַך און מיט די אַלטע ניט געפּאַרבטע לאָדנס? א מיידל א קורסיסטין שווײַגט דאָ שוין דעם צווייטן חודש׳

נאָר איצט איז מען שוין דערצו געוואוינט׳ דערצו איז נאָך גראָד צו יענער צײַט געשעהן אין שטאָט נאָך א נײַס: בײַ עוזר ליובער אינם רײַכן הויז׳ האָט אויסגעבראָכן דער באַוואוסטער סקאַנדאַל׳ שבתצונאַכטס איז מען דאָרט גע־זעסן ביי א ליכט אויפן באַלקאָן׳ וואָס גייט ארויס מיט א האלבער ראָד פון יונגע טאָפּאָלן צום עקסטן ליידיגן גרינעם פּלאַץ; מ׳האָט געטרונקן טיי און אויפגענומען געסט׳ און פּלוצים האָט מען דערהערט א יאושדיגן קוויטש פון הינטערן הויז און פון הינטערן סאָד׳ וואָס קוקט צו די בערעזשינעצער פעלדער׳ אז מען האָט זיך אהין געלאָזט לויפן׳ האָט מען געפונען לֵאהקע די שוואַרצע זיצנדיג אויף דער ערד׳

אוי גוואַלד! האָט זי געשריגן און האָט געריסן אויף זיך דאָס קאָפּטל ,ער איז פון מיר אַנטלאָפן··· נאָרוואָס איז ער פון מיר אַנטלאָפן״·

זי האָט געהאט א קורצן אָטעם און האָט ניט געקאנט רעדן. נאָר דער סטרוזש, וואָס האָט זיך אהין געלאָזט לויפן פון דער אַנדערער זײַט, האָט געפּאַקט דעם אוועק־געלאָפּענעם — ער האָט אָפּגעריסן דעם יונגן סטודענט ברילן א גאַנצע לאַץ פון זײַן נײַעם גרויען סטודענטישן רעקל.

פונדעמאָלטאָן באַקומט חנקע אסך אויפרעגונג בײַ זיך אונטער דער ברוסט — זי האָט מורא צו באגעגענען זיך מיטן סטודענט בריל, וואס איז שוין כּמעט געווען איר חתן, און אז זי גייט פּאַרנאַכט געוואָרווערן צו עטל קאַדיס, פירט זי מיט זיך האַרט בײַ דער האנט דעם ברודערל אירן, דעם געגרײַזלטן מאָטיקן. ער איז נאָך אפילו זעהר א קליינער מאָטיק, אָבער פונדעסטוועגן, א שטיקל שמירה איז ער דאָך... איטליכס מאָל, וואָס זי קומט ארײַן אין ברייטן, אין שטילן זייטגעסל, טוט איר פּשוט א קלאַפּ אין הארץ פון שרעק: עפּעס א לאַנגער מאנספּאַרשוין, א הויכער ווי א שאָטן, שאַרט זיך דאָרט אלע בין השמשות אַרום געסל. ווער זאָל דאָס זיין? אז חנקע דערנעהנט זיך, דרייט זיך די פיגור אוועק און בלייבט ניט. אז חנקע דערגרייכט איינמאָל שפּעט פּאַרנאַכט דאָס זײַטיגע געסל, באַגעגנט זי זיך מיט דער לאַנגער פיגור אזוי נאָהנט לעבן עטלס טיר, אז זי ווערט אַזש בלאַס און דערקאָנט זי: דער לאַנגער יונגערמאן פונם נייעם אַפּטייקמאַגאַזין.

„אוי!"... גיט זיך חנקע א וואָרף און טוט א שטילן היכץ פון שרעק. נאָר די פיגור האָט שוין באַקומען א מאָדנע וואַקסענע צורה, זי טוט אן אידיאָטישן שמייכל, זי הויקערט זיך שולדיג אײַן און בלאָנזשעט שטיל אוועק פון געסל.

דער סוף איז געווען אזעלכער: אינאָנהייב איינעם אַן אָוונט איז מלך אַרײַנגעקומען אינם אָפּגעקומענעם הויז,

וואָס מיט דרויסנדיגע ניט געפּאַרבטע לאָדנס, די פּריה געבליבענע אלמנה קאַדיס איז ניט געווען אינדערהיים. עטל איז געלעגן איינע אליין ביי זיך אין צימער און האָט קיין לאָמפּ ניט אָנגעצונדן: סייוויסיי האָט זי דאָך געשוויגן; פּלוצים טוט מען א קלאַפּ אין טיר. עטל שווייַגט. זי זעהט: די טיר עפנט זיך און ס׳גליטשט זיך אריַין אינווייניג א לאַנגער שעמעוודיגער שאָטן, מלכס שאָטן. ער שטייט א ווײַלע ביי דער שוועל ווי דערשראָקן און האָט ניט וואָס צו זאָגן. ער זעצט זיך סוף־כּל־סוף צו אקעגן אויף דער קאַנאַפּע און זיצט אָפּ אזוי א מינוט צעהן.

»אזוי« ברומט ער א פּאָר מאָל ארויס. ער שאָקלט מיט די ליפּן, נאָר דערפון קומט גאָרנישט ניט ארויס.

ער הייבט זיך אויף אוועקצוגיין, נאָר פאַר דער טיר בלייבט ער שטיין מיט א שולדיגן אראָפּגעלאָזענעם קאָפּ. און פּלוצים, ווי אומגעריכט לאָזט ער ארויס אַזאַ משונה־דיגן אָנגעשפּאָלטענעם קלאַנג, גלייך ס׳הייבט פּלוצים אָן צו רעדן ניט קיין מענש, נאָר א טיש אָדער א בענקל:

»האָט קיין פאַראיבל ניט, זאָגט ער און קוקט ניט אין די אויגן, מיר האָט זיך די גאַנצע צייט געדוכט, אז איך האָב אייַך עפּעס צו זאָגן«.

אז ער עפנט די טיר, גיט ער צו:

»שיר, שיר האָב איך אייך עפּעס געהאט צו זאָגן...«

און ער פאַרשווינדט.

עטל האַלט די גאַנצע צייט אונטערגעהויבן דעם קאָפּ און קוקט מיט גרויסע פארחידושטע אויגן. זי האָט ניט פאַרשטאַנען: וואָס זאָל דאָס באַטייטן?

אויפמאָרגן האָט זי, צום ערשטן מאל נאך דרייַ חדשים שווייַגן, זיך אָנגעטאָן און איז אוועקגעגאנגען צו אים אין אַפּטייקמאַגאַזין נאָך א פּירוש.

איז אָט · פונדעמאָלטאָן האָט מען אין ראַקיטנע זיך אָנגעהויבן אינטערעסירן מיט מלכן ; מ׳האָט געוואָלט וויסן , וואָס וועט זיין דער סוף :

»מלך וועט אַמאָל ווערן א חתן פאַר עטל קאַדיס , צי ניין ?«

מ׳האָט אים אָפט געזעהן גיין צו עטלען אהיים · די פריה געבליבענע אלמנה איז דעמאלט אריינגעקומען צו עזריאל פויזנערן אין קלייט זיך אָפּרעכענען פאר די עטליכע טויזנט רובל , וואָס זי באהאלט ביי אים אויס פון איר רייכן שטאַרק־קמצנישן שוער · ס׳איז געווען פונקט פארן גרויסן ראַקיטנער יריד , ווען פויזנערס רייכע קלייט איז פול געפּאַקט מיט פריש אָנגעקומענע סחורות · קיין מזומן געלט האָט ער איר דעמאָלט ניט געקאָנט געבן , ער האָט איר נאָר געקאָנט איבערשרייבן די אלטע קוויטלאַך אויף נייע · דערפאַר אָבער האָט ער איר אָפּגעגעבן פיל מער כבוד , ווי אן אנדערש מאָל ; ער איז מיט גרויס דרך־ארץ געזעסן אקעגן איר אין קלייט ביים טישל און האָט א פּאָר מאָל א פרוב געטאָן מיט א גרינג הוסטל , צי די לונגען זענען ביי אים ריין ·

»כ׳האָב געהערט רעדן , האָט ער ביי איר געפרעגט , מע זאָגט , אייער טאָכטער נעמט זעהר א פיינעם חתן ?«

דערויף האָט אים די אלמנה קאַדיס געענטפערט פאַר־שטעלט מיט א פרומען זיפץ , ווי ס׳פּאַסט פאר א לייטישער מחותנתטע :

»וואָס קלערט איר , האָט זי געזאָגט : אז גאָט וויל , קאָן ער אוודאי העלפן« ·

נאָר פארוואָס האָט מלך צו יענער צייט אויסגעזעהן נאָך מער דערשלאָגן , ווי תמיד ? פארוואָס האָט פונקט דאַן אויסגעפּוצטערהייט אָנגעהויבן צו אים אריינגיין די געראָטענע חוה פויזנער ?«

דאָס אלץ איז חיים־משה עטליכע טעג נאָך זײַן קומען געוואָרגעוואָרן ביי דער נײַנצניאָריגער, לײַטיש אויפ־געצויגענער חנקע ליובער און מער האָט ער פון איר גאָרנישט ניט געקאָנט וויסן. אז ער האָט זיך נאָכדעם אינאָנהייב אָוונט אומגעקערט צוריק אין וואַלד אַרײַן, איז ער געווען א ביסל מיד און צעטראָגן. ער איז געזעסן מיט יצחק־בערן אין דער באַלויכטענער האַלבער זײַט און האָט געשמייכלט.

»די ספערן, האָט ער געזאָגט, זענען שוין אפשר גאָרניט אזוי פאַרנעפּלט: זיי הייבן אָן קלערער צו ווערן.

און נאָכדעם איז ער ביז שפּעט אינדערנאכט ניט אנטשלאָפן געוואָרן. ער איז געלעגן אנגעטאָן אינ־דערפינסטער ביי זיך אין צימער און האָט עפּעס אפאָר מאָל צו זיך אליין א רעד געטאָן. יצחק־בער האָט ביי אים פונקעגנאיבער דער וואַנט א פרעג געטאָן:

»זאָגסט עפּעס, חיים־משה?...«

»ניין, האָט ער געענטפערט, גאָרניט«.

און אין א רגע ארום האָט ער דאָך צוגעגעבן:

»מלך, זאָג איך, האָט ער אריבערגעשריען דורך דעם דינעם ווענטל, שטענדיג האָט זיך אים אויסגעוויזן, אז ער האָט עפּעס צו זאָגן; שיר, שיר האָט ער עפּעס געהאַט דער וועלט צו זאָגן«.

ער איז שלעכט געשלאָפן די גאנצע נאַכט און אויפ־מאָרגן בײַטאָג איז ער דאָס ערשטע מאָל ארײַנגעקומען אין מלכס קליינעם געשלאָסענעם אַפּטייקמאַגאַזין. דאָרטן האָט געשמעקט מיט שאַרפער קאַרבאָל, מיט שימלדיגן גוטאַפּערטש און מיט נאָך עפּעס א ריח, א ריח, וואָס בלײַבט אין יעדער שטוב, פונוואַנען מע האָט ניט לאַנג ארויסגעטראָגן א טויטן. ס'איז דאָרטן ניט געווען אויף וואָס צו קוקן. נאָר אינם צווייטן קלענערן חדר, אינם

חדרל, וואו מלך האָט געטאָגט און גענעכטיגט, האָט ער געטראָפן א גאָלדן שטראַלכל, וואָס שפּילט מיט שטויב אויף א שוואַרצן באַצויגענעם טישל, א גאָלדן שטראַלכל, וואָס דערגרייכט אהין ערשט שפּעט נאָך האלבן טאָג און דערמאַנט אן נידעריגער פּאַרנאַכטיגער זון, א טשערעפּענעם דאַך, וואָס שימערט שיין, ווי גינגאָלד פונדערווייַטן, און אָן מלכן אליין, דעם לאַנגן שעמעוודיגן מלכן, וואָס איז דאָ איצט שוין נישטאָ. אויפן זעלבן טישל לעבן שטראַלכל איז געלעגן א קליין אפּטייקפּודעלע, א ליידיגס און א פארגעלטס פונאינווייניג, און לעבן דעם האָט זיך געוואַלגערט דאָס קליינע דעקל. וואָס איז דאָס געווען פאַר א פּודעלע? חנקע ליובער איז אויך געווען מיט חיים־משהן דאָרטן אין מלכס שטיבל. זי איז געשטאַנען גאָר נאָהנט לעבן חיים־משהס אַקסל, און אוממעגליך איז געווען צו וויסן, אויף וואָס האָט זי דאָס די גאַנצע צייט געקוקט: אויפן שטראַלכל, צי אויפן פּודעלע.

»מלך, האָט זי פּלוצים א זאָג געטאָן און האָט זיך פאַרטראַכט, ער איז שוין אפשר צו פריה געשטאָרבן, מלך«.

דעמאָלט האָט זיך חיים־משה מיטאמאָל צו איר אויס־געדרייט און האָט אויף איר געטאָן אַזאַ פאַרוואונדערטן קוק, גלייך ער וואָלט זי אָקאָרשט איצט צום ערשטן מאָל אין לעבן דערזעהן.

»אַך יאָ, האָט ער פאַרוואונדערט נאָך איר איבער־געחזרט, ער איז שוין אפשר צו פריה געשטאָרבן, מלך...«

ער האָט זיך דעמאָלט מיט גרויס אינטערעס געפּאָרקעט אין אייַנעם א שופלאָד, וואו א סך פּאַפּירן זענען געווען אַרומגעלייגט אַרום מלכס גרויסן בייַכיגן טייַסטער. ס'האָט זיך געדאַכט, אז אין טייַסטער ליגט מלכס א צוָואָה, ניט אַנדערש. נאָר אז ער האָט דעם טייַסטער געעפנט, האָט ער

דאָרטן געפונען ניטמער׳ ווי א קליין אָפּגעבראָכן שטיקל פישביין פון א מיידלשן ליף און א היפשן רוסישן בריוו׳ וואָס איז געווען געשריבן מיט א מיידלשער האַנט און האָט זיך אָנגעהויבן מיט די ווערטער:

»דער טײַוול איז פאַרפירעריש און קלוג··· דער טײַוול איז אפשר מער אומגליקליך׳ ווי קלוג·«

ס איז געווען קלאָר: איינע א מיידל האָט אָפּגעבראָכן אָטדאָס שטיקל פישביין פון איר ליף און האָט עס איבּ־איינעם מיטן בריוו צוגעשיקט מלכן א מתנה· אָבער נאָך מער משונה איז געווען׳ וואָס דער לאַנגער׳ תּמיד שע־מעוודיגער מלך האָט געהאַלטן דאָס שטיקל פישביין אָפּ־געהיט בײַ זיך אין טײַסטער· חיים־משה האָט דעמאָלט באַוויזן חנקען דעם בריוו און האָט געפרעגט:

»ס׳איז ניט עטל קאדיסעס האַנטשריפט?«

נאָר פאַרוואָס איז חנקע פלוצים געוואָרן אַזוי רויט? זי האָט געענטפערט׳ אז ניין:

»עטלס האַנטשריפט׳ האָט זי געזאָגט׳ איז לחלוטין אַן אַנדערע«·

און באַלד האָט זי אַוועקגעדרייט דאָס פּנים אָנאַזײַט׳ זי האָט בשום אופן ניט דערלאָזט׳ מען זאָל איר א קוק טאָן אין די אויגן אַרײַן·

ווען חיים־משה האָט זי נאָכדעם באַגלייט אַהיים׳ האָט זי נאָך אַלץ געהאַט א סך אויפרעגונג בײַ זיך אונטער דער ברוסט· זי האָט געקוקט אַראָפּ צו די טריט׳ וואָס זי מאַכט׳ און האָט געשוויגן· פלוצים האָט זי בײַ חיים־משהן א פרעג געטאָן:

»איר קאָנט חוה פויזנער?«

חיים־משה האָט אויף איר מיט גרויס וואונדער א קוק געגעבן:

»חוה פויזנער?«

ער האָט עפּעס געכאַפּט ביַי איר אין פּנים און האָט גליַיך צוגעגעבן:

»כ׳האָב זי א פּאָר מאָל געזעהן«.

ער האָט זיך פאַראינטערעסירט; ער האָט שוין לאַנג געוואָלט פרעגן:

»וואָס פאַר א מענש איז זי?«

»וואָס פאַר א מענש?«

חנקע האָט נאָך אַלץ געקוקט אַראָפּ צו אירע טריט און האָט געענטפערט, אַז ס׳איז שווער צו זאָגן:

אַדרבא. זי, חנקע, וואָלט א בעַלן געווען, אז חיים־משה זאָל זיך מיט חוה פויזנער נעהנטער באַקאָנען און זאָל אַליין זאָגן, וואס פאַר א מענש איז זי. דאָ אין ראַקיטנע איז זי, אזויצוזאָגן, דער שפּיגל — אלעמען געפעלט זי. אפילו מלך האָט אין איר אויך עפּעס געפונען, ער פלעגט שמייכלען איטליכס מאָל, וואס זי פלעגט דורכגיין פאַרביַי זיַין מאַגאַזין און זיך טאָן צו אים א נייג. ער האָט געזאָגט, אז זי איז אַן אינטערעסאנטע, זעהר אַן אינטערעסאנטע. איינמאָל האָט אים עטל דערציילט, וויאַזוי קינדווייז, בשעת זי מיט חוהן האָבן געלערנט אין שטאָטשול, פלעגט איר חוה איבערקערן דעם טינטער אויפן העפט, כדי דער לערער זאָל איר שטעלן א צוויי. נאָר מלך האָט גע־שמייכלט. ער האָט געפונען, אז אויך די מעשה מיטן טינטער איז אינטערעסאַנט. אָפּטמאָל פלעגט ער זיצן מיט חוהן אויף די טרעפּלאַך פון איר פּאָטערס קלייט — חוה האָט דאָרט ליב געהאט צו זיצן אלע פאַרנאַכט, נאָכדעם ווי מען שליסטצו די קלייט. ער איז דאָרט קיינמאָל ניט געווען מיט חוהן אליין. תּמיד פלעגן זיך דאָרט לעבן חוהן געפינען נאָך צוויי צי דריי יונגעליַיט, און חוה האָט פון זיי געלאַכט. זי האָט געזאגט, אז יידישע יונגעליַיט גייען קיינמאָל ניט צו קיין מיידל אליין. תּמיד,

האָט זי געזאָגט, גייען זיי אינצווייען, צי אינדרייען, און אז זיי קויפן זיך נײַע קאַלאָשן, האָט זי געזאָגט, לייגן זיי אהין אריין צוגעשניטענע שטיקלאַך פּאַפּיר, כּדי זיי זאָלן זיך ניט פאַרנעצן. אָפּטמאָל פלעגט חוה אוועקפאָרן אין קרייזשטאָט און זיך דאָרטן אפזאמען א וואָך צו צוויי. אז מ׳איז דעמאָלט דורכגעגאַנגען פאַרנאכט אין מאַרק, האָט מען געזעהן, ווי די טרעפּלאַך ביי דער געשלאָסענער קלייט זיינען פוסט. נאָר איינמאָל איז חוה אויף א לענגערער צייט אַוועקגעפאָרן קיין קרים, און מלך פלעגט דאַן אלעטאָג גיין אויף דער פּאָסט. איינמאָל האָט אים זי, חנקע, דאָרטן אין עק שטאָט לעבן דער פּאָסט באַגעגנט; ער איז געגאנגען אָהן א היטל און איז געווען שטאַרק פאַרטיפט אינם בריוו, וואס ער האָט נאָרוואס באַקומען.

»מלך, האָט זי, חנקע, בײַ אים געפרעגט, וואו איז אייער היטל?«

דעמאָלט איז מלך געוואָרן שטאַרק רויט און האָט שעמעוודיג גענומען שמייכלען.

»אַך יאָ, האָט ער געזאָגט, כ׳האָב אפּנים פאַרגעסן מיין היטל אין פּאָסט«.

»איז אָט« ...

חיים-משה האָט איר פּלוצים איבערגעשלאָגן:

»זייט איר זיך משער, אַז דעם בריוו האָט מלך דעמאָלט באַקומען פון חוה פויזנער?«

»פון חוה פויזנער?«

חנקע איז ווידער מיטאמאָל געוואָרן רויט.

«וואַרט, האָט זי געפרעגט, איך האָב דען געזאָגט?« ...

דעמאָלט האָט חיים-משה אויסגענוצט איר פאַרלוירנקייט און האָט ביי איר פּלוצים א פרעג געטאָן:

»נו, און וואס האָט מלך איינגענומען פאַרן טויט? דאס ווייסט מען נישט?«

און דערויף האָט זיך אייגנטליך דער שמועס איבער־געריסן. חנקע איז געוואָרן בלאַס און האָט מער ניט געקאָנט רעדן, און חיים־משה האָט זיך געפילט שולדיג, גלייך ער האָט זי נאָרוואס מיט עפּעס שטאַרק באַליידיגט.

IX

גייענדיג איינער אליין צוריק אין וואלד אריין, האָט ער אומבאמערקט פאַר זיך אליין אָנגעהויבן טראכטן וועגן מלכן, אומבאַמערקט פאַר זיך אליין גענומען פירן מיט אים אין געדאנק א שמועס: »ער, חיים־משה און מלך, דאס זיינען, אין תּוך גענומען, איין מענש; ער, חיים־משה, איז אָפּגעזונדערט און שטרענג, וויל ער ניט מוחל זיין קיינעם, וויל ער אָנשמעקן אין לעבן מער, ווי אין דעם איז פאַראַן, ער מוז סוף כּל סוף אין זיך גובר זיַין זיין אייגענעם ווייך שמייכלדיגן מלכן, וואס האָט אויף יעדערן א זכות און קומט אריין אין יעדער שטוב און לאָזט דארטן איבער זיין ברכה. נאָר אָט איז א פאקט: מלך האָט דוקא איצט נאָכן טויט באַקומען מער וואָג — מלך מיט זיין שעמעוודיגן ווייך שמייכלדיגן פּנים« . . .

פּלוצים האָט ביי אים עפּעס א בליץ געטאָן אין געדאַנק. דער מוח איז גלייך שיכּור געווארן, און אין זיינע אייגענע אויגן איז מיטאַמאָל פאַרגרעסערט געווארן דער ווערט פון דעם וואס ער טראַכט:

»וואס איז אזוינס א מענש, מלך?«

»גאָרנישט, חיים־משה, א פּרוב אָדער א צייטווייליגער צופאל«.

»נו, און א מענשנס ליידן?«

»פונם זעלבן מין, חיים־משה«.

»און ווער איז אייביג?«

»אייביג בין איך, דער געשטארבענער מלך«.

«האָסט נאָכן טויט באַקומען מער זיכערקייט· מלך»···
ער האָט פאַרגיכערט די טריט·

ער איז געקומען אין וואלד אריין· אָפּגעזוכט אין יצחק־בערס האלבער זײַט טינט און פעדער און האָט זיך ביי זיך אין צימער געגומען פארצייכענען אלץ· וואס ער האָט פאר די לעצטע מינוטן פאַרטראַכט ביי זיך אין מוח

ער האָט פלינק געטראכט און פלינק געשריבן· אָבער וואָס מער ער האָט געשריבן· אלץ מער איז געפאלן ביי אים די שטימונג מיט דער זיכערקייט· אז דאָס· וואס ער טוט· איז וויכטיג· ער האָט איבערגעלייענט דאס אָנ־געשריבענע און איז ארויס אומצופרידן· די באגייסטע־רונג מיט זיין גאנצער פאַרטראַכטער זאך איז פאַרשוואונדן· נאָר אויב אזוי· איז די גאנצע מעשה מיט זיין אראָפּקומען אהער קיין ראַקיטנע איבעריג און נאריש··· נאריש··· ער האָט מיט יאוש אוועקגעשפּאַנט איבערן צימער: יואס איז אזוינס באמת געווען מלך? א בנעימותדיג קליינשטעטלדיג געטעלע; ער האָט ווייך געמאכט די הערצער ביי קליינ־שטעטלדיגע מיידלאַך· און חוה פויזנער האָט אים דערפאר אָנגעצונדן א לעמפּל אויפן צווייטן טאָג נאָך זיין טויט; אים· חיים־משהן· וועט זי קיין לעמפל ניט אָנצינדן··

די גאנצע נאכט נאָכדעם איז ביי אים געווען א צעדרייטע· אן אויפגערעגטע· און דער מוח איז אים געווען פול מיט פלוידער· ער האָט געדענקט חוה פויזנער· דעם עזותדיג קלוגן בליק פון אירע היפשע· כמעט בולטע אויגן דעם גאנצן שטאלט פון איר גלייכער בויגיגער פיגור מיט איר בריוו און מיטן שטיקל פישביין· וואס ביי מלכן אין טייסטער פארוואָס שמייכלט זי תמיד· בעת זי זעהט אים· חיים־משהן· דורכגיין? פארוואס קוקט זי אויף אים תמיד פונדערווייטנס מיט אזא עזותדיגן שמייכל אין די אויגן· גלייך זי איז גרייט צו זאָגן:

»ער איז דאָך אראָפּגעקומען אהער נאָר צוליב מיר, אָט־דער חבר מלכס, חיים־משה, ער האָט דאָך מער ניט געהאט צוליב קיינעם אהער אראָפּצוקומען, פארוואָס זשע גייט ער צו מיר גליך נישט צו און זאָגט ניט אויס דעם אמת?«...

פלוצים האָט ער זיך דערמאנט אָנם עקסטן ליידיג גרינעם שטאָטפלאַץ און אַן חנקע ליובער, וואס איז דאָרטן אוועקגעגאנגען פון אים באליידיגט און בלאָס מיט א סך אויפרעגונג אונטער דער ברוסט. ער האָט זיך מיטאמאָל דערפילט שטאַרק זינדיג און שלעכט און האָט זיך גענומען דרייען פון איין זייט אויף דער צווייטער:

»טפו! האָב דיר אכציג שווארצע יאָר!«

און אין דערזעלבער צייט האָט ער געדענקט, אז מיט אָטדער קללה פלעגט זיך שעלטן זיין טאטע, אז ס'איז א קאַריקאַטור, אָטדאָס, וואס ער שעלט זיך פונקט ווי זיין טאַטע, און אז אפילו אָטדער לעצטער געדאנק זיינער איז שוין אויך ניט ניַי, און ער האָט אים שוין פיל מאָל געטראַכט:

»די גרעסטע קאַריקאַטור, האָט ער געטראַכט, אז א מענש איז ענליך צום טאטן«.

מיטן טאגליכט האָט ער גענומען איינדרימלען מיט א טיפער איבערצייַגונג, אז אלץ, וואָס ער האָט אויף זיין לעבן געטראַכט, טויג אויף כפרות, אז ער, חיים־משה, איז א פּוסטע כלי און אז בכלל דרייט ער זיך ארום אלע זיינע יאָרן ליידיג, און אָט צוליבוואס, אשטייגער, איז ער איצט אראָפּגעקומען אהער קיין ראַקיטנע? דעם ענין, וואס ער האָט דאָ אָפּצוטאָן, האָט ער גרוינגער ווי אלץ געקאָנט אויספירן דאָרטן, אין דער גרויסער שטאָט, וואו ער האָט געלעבט. און אין תוך ... אין תוך איז קיינעם קיין נפקא מינה ניט, אויב דא אין ראַקיטנע אין עק בית־עולם וועט

אין איין שורה מיט מלכס קבר צוקומען נאָך איינער, א נײַער... ער איז אנטשלאָפן געווארן. אקעגן אים איז געזעסן מלך מיטן שטיקל פישביין אין האנט און האָט געשמייכלט מיט אזא מינע, גלייך ער וויל זאגן:

»דאָס איז אלץ, חיים־משה, אלץ וואס איך האָב גענומען פון דער געליבטער פרוי«.

און פלוצים איז מלך פארשוואונדן. און דא ארום אים, חיים־משהן, איז שוין גאָר געווען חוה פויזנער; זי איז געווען ניט איינע, נאר עטליכע. זי איז געווען עטליכע חוה פויזנערס, וואס כאַפּן שטארק דעם אנבליק איינע פון דער צווייטער און אלע האָבן זיי געזונגען מיט דינע האַרציגע ברוסטשטימען, און צו אלעמען האָט צוגלײַך געצויגן דאס הארץ.

ער איז אָפּגעשלאָפן ניט מער ווי א שעה דרײַ. פונדעסטוועגן איז ער נאָכדעם אויפגעשטאנען גאנץ פריה א צופרידענער און פארגיטיגטער, אזא גרינגער, גלייך פאר דער נאכט האָט ער מיטאמאָל אָנגעוואָרן א גאנצע האַלב פון זיין וואָג. פלוצים האָט אים שטארק א ציה געטאן צו די ניטדערשריבענע שורות, וואס זיינען פון נעכטן געבליבן אויפן טיש, און דאס הארץ האָט געגעבן וועגן זיי א קלאפּ מיט פרייד:

»און ווער איז אייביג?«

»אייביג בין איך, דער געשטארבענער מלך«...

ער האָט זיך אָפּגעוואשן ביי זיך אין צימער אקעגן שפיגל און האָט באַמערקט די מאָגערגעוואָרענע באַקן, וואָס אויף זיין אויסגעצויגענעם געזיכט. די אויגן האָבן געגלאנצט מיט פייערלאַך אזעלכע, מיט בענקשאַפט צו די ניטדערשריבענע שורות, וואס ביי אים אויפן טיש. איצט איז אין אים אלץ געווען פאַרטיג: אין אָטדעם שטילן זומערדיגן טאָג מיטן הויכן בלויען הימל, וואס ציהט זיך

רוהיג איבער אים, איז חוה פּויזנער שוין מער ניט געווען איינע אליין; זי איז געווען א סך, א סך, און אלע האָבן זיי געהאט קליינע געטעלאַך אזעלכע און האָבן זיי געדריקט צום האַרץ, יעדערע — איר אייגן קליין געטעלע אלע בײַטאָג האָבן זיי אויסגעצויגן זייערע געטעלאַך און זיי געלייגט שלאָפן:

»באַי, באַי«, האָבן זיי געוויגט זייערע געטעלאַך און האָבן דערבײַ געזונגען מיט דינע און האַרציגע ברוסטנ־שטימען.

זיי זיינען געשלאָפן, אָטדי געטעלאַך, נאָר איינס פון זיי האָט געהאט א שעמעוודיגן שמייכל אויפן בלאַסן קלאָרן געזיכט: מלכס שעמעוודיגן שמייכל...

אַרום דרײַ אזייגער בייטאָג איז ער ארויסגעגאנגען פון זיין צימער מיט אַזאַ הייס פאַררויטלט פּנים, אז ער האָט זיך פונסנײַ געמוזט אָפּוואַשן מיט קאַלטן וואַסער. ער איז געווען אויפגעלייגט און צופרידן. ער האָט זיך געווערטלט אין דער צווייטער האַלבער זייט מיט דער קראַנקער יצחק־בעריכע, ער האָט זיך אָנגעטאָן אין א נייעם אנצוג און האָט זיך איינער אליין אוועקגעלאָזן אין שטאָט.

ער איז געגאנגען מיטן שמאָלן שטעגעלע, וואָס באַהאַלט זיך אין גרינעם וואקסנדיגן גראָז און האָט געזעהן פונווייטנס גאַנץ ראַקיטנער שיפּוע. די צוויי קלויסטערשפּיצן מיט דער שוליאַרמלקע האָבן געשטעקט העכער די דעכער, העכער אלע שטאָטישע געשטאלטן און האָבן געשפּילט מיט פאררויכלטער זון פון זומערדיגן האלבנטאָג. און אלץ, וואָס דאָרטן איז געווען, האָט איצט אויסגעזעהן פונדער־ווייטנס, ווי דער חלום פון זיינע קינדעריאָרן; ער האָט ניט אויפגעהערט אהין צו קוקן, און די שעמעוודיגע שאָטנס פון די קינדעריאָרן האָבן ניט אויפגעהערט צו

פלאָנטערן זיך אַרום זיין נשמה· ער האָט זיך דערמאנט· ווי ער איז אמאל דא· אין אטדער שטאט געווען שטאַרק רעליגיעז· דאס האַרץ האָט דערביי געטאָן זעהר א שנעלן קלאַפּ· און אין דערזעלבער צייט איז שוין דער מוח געווען פארשיכורט פונם געדאנק· וואס טוט פלוצים אין אים א בליץ·

»דער עלטסטער ליגנער· דער קינדערשער סידור זיינער· וואַלגערט זיך דאָ ערגעץ אויף א בית־מֶדרשבוידעם צווישן אלטע פאַרשטויבטע שמות«·

און ער האָט ווי נקמה געהאט אין אָטדעם אלטן גרויסן ליגנער·

אין שטאָט האָט ער זיך דעמאָלט געפילט גרינגער· ווי אלעמאָל· איטליכס מאָל· וואס יידן האָבן אים דאָרטן געפרעגט· וואס טוט ער עפּעס דאָ אין ראַקיטנע· האט ער קוים קוים אונטערגעשמייכלט און האָט געענטפערט· אז גאָרניט:

»ער איז געקומען אהער זיך א ביסל ארומשלאַיען«·

און אליין האָט ער דערביי גוטמוטיג ארייַנגעקוקט די יידן אין די פּנימער; ער האָט געהאט הנאה· וואס ער ענטפערט זיי מיט אזא טאָן· ווי זיי איז ניחא· ער האָט ניט אויפגעהערט צו געדענקען די גרינע טאפאלן· וואס מאַכן יום־טובדיג דאס גראָז לעבן עוזר ליובערס שטוב· ס'האָט געצויגן אהין צו חנקען· צום גוטן וואָרט· מיט וועלכן ער דאַרף זי איבערבעטן· נאָר אליין איז ער נאך אלץ געשטאנען· געשמועסט מיט די יידן וועגן דעם אלטן קבצנישן טייל שטאָט און האָט געזעהן· ווי די טרעפּלאַך לעבן עזריאל פויזנערס גרויסער קלייט זיינען ליידיג: אפנים חוה פויזנער איז נאָך אלץ געווען אין קרייזשטאָט· פלוצים האָט זיך אים שטארק פארוואָלט באַרגאַראָפּ צום אלטן קבצנישן טייל שטאָט און צו די נידעריגע ניט

ברוקירטע געסלאַך, וואו ער איז אַמאָל אויסגעוואקסן. ער האָט באַנייס קוים קוים שמייכלדיק געגומען ביי די יידן זיך נאָכפרעגן:

»וואס זשע הערט זיך עפּעס דאָרטן, אין די נידעריגע געסלאַך?«

און געענטפערט האָט מען אים, אז גאָרניט:

»וואס זאל זיך דאָרטן הערן?«

»קוויטיגע געשעפטן«.

»קבצנים ווי אמאָל«.

אין די אונטערשטע ניטברוקירטע געסלאַך איז, ווי תמיד אין דער צייט, געווען שטאַרק לעבעדיק און רעשדיג, קינדער האָבן געשפּילט אין אלע שמאָלע דורכגענג, און די שעה איז שוין געווען ניט קיין פריהע; די זון האָט געהאלטן ביי זעצן זיך; דער שטויב, וואס יעדער דורכ־לויפנדיגע פור האָט געלאָזט נאָך זיך באַרגאַראָפּ אין דער לופט, האָט אויסגעזעהן א גאָלדענער, אַן אמאָליגער, אויגעלאַך און פנימלאַך האבן אין אים געבלאנדזשעט, ווי אין א קרענקליך זעהונג, און נאָך זיי האָט געבלאָנדזשעט נאָך עפּעס; א חלום פון די חומֶשיאָרן. פון ערגעץ א שטוב האָט זיך געלאָזט הערן א לאַנגאָניג שטעפּן פון א מאַשין; א מאמע א שלאַק האָט דאָרטן איצט צו זונזעצן געהאלטן אין איין עסן איר איבערגעוואַקסן מיידל די ברויטגעבערין, אלמאי זי האָט גענומען א ניימאַשין אויף אויסצאָלן:

»אז איך האָב געזאָגט, האָב איך: איך דארף אים אויף כפרות, זאלקערן דעם אגענט, און וויל ביי אים ניט נעמען קיין מאשין«.

נאָר אָט איז א שטוב א צווייטע און א דריטע. אין אן אָפענער טיר באווייזט זיך א באָרוועס ווייַבל; זי גיט

א שטעק ארויס דעם קאָפּ און כאפּט אים באלד אריין צוריק:

»אוי׳ איך וועל זיך א מעשה אָנטאָן׳ חיים־משה גייט!«...

און באלד האָבן זיך אין טיר ארויסגעשטעקט א קאָפּ׳ א צווייטער און א דריטער׳ ס׳האָט זיך ארויסגעוויזן׳ אז דא אין די אלטשטאָטיגע הינטערגעסלאַך׳ וואו ער איז אמאָל אויסגעוואקסן׳ דערמאָנט מען אָפּט זיין נאָמען; מען געדענקט אים נאָך פון די קינדער־יאָרן׳ מען וויל נאָר וויסן: איז ער נאָך אזא וואוילער׳ ווי אמאָל׳ חיים־משה? איינציגע ווייבלאַך קערן אים נאָך דא דערצו אָן קרובות׳ מ׳האָט געשמייכלט׳ בשעת מען האָט אים געפירט צו זיך אין די קליינע אָרעם אויסגעמעבלטע צימערן׳ און אויך ער האָט געשמייכלט׳ בשעת ער איז זיי אהין נאָכגעגאנגען:

»גאָרניט׳ האָט ער געשמייכלט׳ וואס זאל זיך הערן? מען לעבט«

און אלע האָבן זיך געקלאָגט אויף כמעט איינעם און דעמזעלבן: פריהער מיט עטליכע יאָר׳ ווען די טאָרפּ־פאבריק אונטער ראקיטנע האָט געארבעט׳ האָט מען דאָרטן עפּעס געהאט׳ און איצט איז אודאי ערגער: מען מוז שטוקעווען׳

און אלע האָבן געוואלט׳ אז חיים־משה זאל צו זיי אריינקומען׳ אז ער זאל ביי יעדערער פון זיי אין שטוב א ביסל זיצן׳

אויף איינער א אלטער אקעגנדיגער שטוב ווייזט דאָרטן חיים־משה אליין אָן מיטן פינגער:

»אט איז זי!«...

דער לאנגער טשערעפּענער דאַך איז געלעגן אויף אטדער שטוב אויסגעקרימט׳ ווי דער רוקן פון א קאַץ׳ בעת זי ציהט זיך׳ און איז אינגאנצן געוועז פארגאסן מיט

דער שיין פון פארגייענדיגער זון· די שטוב האָט ניט געהאט קיין גאניק· איר פארנטיגע טיר איז געווען צעפּראלט אפן און צוגעבונדן צו דער וואנט מיט א שטריקל, כדי זי זאל זיך ניט פארמאכן· דער פּידאשעק איז געווען אָפּגעוואלעט, און אויף דער הויכער שוועל איז דארטן געשטאנען א לאנגער יונגערמאן מיט אן אויסגעצויגן און לאנג פּנים· ער איז געווען אנגעטאן אין אן אלט צעריסן שטוברעקל; ער האָט געהאלטן א קליין זויגקינד אויף די הענט, דאס צווייטע קינד, א יינגעלע פון א יאר דריי, האָט אים געשטופּט דאס קעפּל צווישן די לאנג־טאטעדיגע פּיס, און אליין אין די גרויסע שווארצע אויגן און אינם גאנצן מאטן אומעטיגליכן געזיכט האָט ער געהאט עפּעס פון די יוצאי מצרים און פון דער זון, וואס פארגייט· — דאס איז געווען פישל ריכטמאן· אמאל אין די יונגע יאָרן איז ער אויך געווען אן עקסטערן, און איצט פארט ער צווייטמאל אין וואָך צום וואקזאל און האנדלט, ווי דער שווער זײַנער, מיט זעק· דאס איז ער אמאל געווען חיים־משהס א חדר־חבר, דא אין ראַקיטנע; דאס איז ער דער ערשטער געפאָרן אינאיינעם מיט חיים־משהן פון וואקזאל·

»חיים־משה!« האָט ער צו אים געשריגן פון דער אָפענער טיר מיט א צופיל אויסגעצויגן קול, ווי א יידענע, »און ווען וועסטו שוין ארײַנגיין צו מיר, חיים־משה?«

»טאַקע באלד, האָט חיים־משה אים געענטפערט פון קעגנאיבער דער גאַס, טאַקע די מינוט, פישל«·

נאר אויפן וועג אהין האָט אים איבערגענומען גאָר איינע א באַיאָרטע קרובה זײַנע· צוליב זײַן כבוד האָט זי זיך נארוואס אויסגעשלייערט אינם ברוינעם נאָך ניט געניצטן זײַדענעם טיכל, און איצט האָט די גאנצע גאַס געקוקט, ווי זי דערנעהנט זיך צו אים מיט אזעלכע בעריעש

ווײַבערשע טריטעלאַך, גלייך זי וועט אים אָננעמען פאַר דער האנט און וועט זיך דאָ אינמיטן גאס אוועקלאָזן מיט אים אין א קונציגן מחותנתטאַנץ.

»וואס־זשע דען? האָט זי געזאָגט, זי ווייסט דען ניט, אז חיים־משה איז שוין הײַנט פון די גרויסע, גאָר גאָר פון די גרויסע?«

און אַרום־אַרום איז מען געשטאנען אין די אָפענע טירן און מען האָט געקוקט, ווי דער גוטער יאָר האָט זי נאָך ניט גענומען, אָט די קליינינקע פעסי זאַליוואַנסקי; זי קאָן נאָך שיין רעדן מיט א מענשן; ניט אומזיסט איז איר מאַן עליו השלום אַלע זײַנע יאָרן געווען א חשוב, א בורר און א כּלהאָנקוקער ביי אלע נײַשטעטיגע גבירים, וואס אין אויבערשטן ברוקירטן טייל ראַקיטנע.

»זעה נאָר, האָט זי זיך געוואונדערט, אָטדא אינדרויסן וועט זי מיט אים שטיין?«

און זי האָט אים גלייך גענומען פירן צו זיך אינם קליינעם שטיבעלע, וואו די ציכטיגע פאָדלאָגע איז נאך געווען אָפּגעשמירט מיט פעטן עלי־נעפט, און וואו אין איינעם א ווינקל איז נאך געשטאַנען דער שרײַבטיש פון איר געשטאָרבענעם מאַן, דעם חשוב און דעם בורר ביי גבירים. חיים־משה איז דאָרטן מיט איר געזעסן און האָט געקוקט, ווי דער ברייטער שרײַבטיש מיט אלע זײַנע טיכטיגע שרײַבמכשירים פאַרנעמט דאָרטן דאס בכבודיגסטע אָרט. אמאָל האָט ער געגעבן פרנסה דא אין שטוב אָטדער טיש, און איצט האָט ער אויסגעזעהן ווי א יורד, א פוסטע כּלי.

פעסל האָט עפּעס דערציילט וועגן זיך און וועגן איר אלמנהשאפט, און חיים־משה האָט נאך אלץ געקוקט אויף אָטדעם טיש. פעסל האָט א זיפץ געטאָן.

»אַז ווער האָט מיך איצט אין זינען? האָט זי געזאָגט,

אז קיינער האלט ניט אונטער אין אָטדער שלעכטער צייט«.

און פון אָטדי לעצטע ווערטער אירע איז חיים־משה געווארן ווי צעטראָגן; ער האָט זיך ארומגעקוקט און האָט ניט געוואוסט, וואס צו טאָן.

»אמת, האָט ער פארוואונדערט איבערגעחזרט, ס׳איז א שלעכטע צייט; קיינער האָט יענעם ניט אין זינען«.

און פלוצים האָט ער דערזעהן, ווי זי לאָזט אראָפּ די אויגן, פעסל זאַליוואַנסקי, זי בלייבט אזוי אקעגן אים שטיין און וואַרט.

X

אין געסל האָט מען דערציילט, אז חיים־משה האָט איר דעמאָלט אָפּגעגעבן גרויס כבוד: ער האָט איר געגעבן גאַנצע הונדערט רובל. פעסל אליין האָט איבערגעגעבן, ווי אזוי חיים־משה איז מיט איר געזעסן ביים שרייבטיש און האָט זיך נאָכגעפרעגט אויף איר הויזגעזינד: וואו איז אהינגעקומען איר יונגע שיינע טאָכטער, וואס האָט אמאָל חתונה געהאַט פאר א רײַכן יונגנמאַן, זי האָט זיך געגֶט? ער האָט דערמאנט אַלע קלייניגקײַטן פונאַמאָל, ער האָט בײַ איר געפרעגט:

»איז וואָס־זשע וועט זײַן ווײַטער, א, פעסל?«

»וואָס זאָל זײַן? האָט געענטפערט פעסל, איך, חיים־משה, בין שוין ניט קיין יוגנט, כ׳בין שוין פאַרזאָרגט, און דו דאַרפסט חתונה האָבן, חיים־משה.«

»חתונה האָבן?« האָט זיך געוואונדערט חיים־משה.

אוןביידע האָבן פרײַנטליך געלאַכט, זי און חיים־משה.

ווען די קלאַנגען וועגן דעם האָבן דערגרייכט צו עזרי׳אל פויזנערן אין דער גרויסער קלייט, האָט מען דאָרטן פאַר־פירט וועגן דעם א שמועס. מ׳האָט באַוואונדערט חיים־

משהס גוט האַרץ· עזריאל פויזנער אַליין האָט דעמאָלט אויפגעהערט א ווײַלע איבערצושרײַבן פון איין בוך אין צווייטן·

»אַזוי? האָט ער זיך געחידושט· גאַנצע הונדערט רובל?«

און נאָכדעם האָט ער מיט גרויס ישוב־הדעת איבער־געלייגט דאָס היפשע שטיקל וואַטע פון איין אויער אין אַנדערן; ער האָט גענומען זוכן צווי״שן די חשבונות איינעם א טעות און האָט בשעת מעשה צוגעגעבן:

»נו· זעהר פײַן·«

ער האָט בכלל ליב געהאַט די ווערטער »זעהר פײַן«· און אַלע האָבן געפונען· אז זיי פּאַסטן פאַר אים דעם בכבודיגן פאַרמעגליכן קרעמער· וועמען אַלמנות און דינסט־מיידלאך פאַרגלויבן אויף א פשוטן קליינעם קוויטל זייער ציטעריג פאַרמעגן· דער עיקר איז געווען זײַן שיינע הנהגה מיט מענשן· דער סֵבֶר־פָּנִים־יָפוֹת און די לײַטישע אויפפירונג מיט די יונגע לײַט· וואָס קומען אַרײַן צו זײַן שיינער געראָטענער טאָכטער· דאָסמאָל איז בײַ אים אין קלייט געזעסן דער מאַדאַם בראָמבערגס פרעמדשטאָטיגער קרוב· א רײַכער יונגער בחור· א סטודענט· וואָס האָט צוריק מיט א פּאָר יאָר זיך באַקאָנט מיט זײַן טאָכטער ערגעצוואו אין קרים און האָט פונדעמאָלטאָן גענומען נאָכשלעפּן זיך נאָר איר אַהער קײַן ראַקיטנע· ער איז געווען א בנעימותדיגער און א שטילער· אויפן שטעקל און אויפן זילבערנעם פּאָרטציגאַר האָט ער געהאַט א סך גילדענע מאָנאָגראַמעס· וואָס האָבן דערמאנט· אַז א סך מענשן האָבן אים ליב און שענקען אים מתנות· און אליין האָט ער ליב געהאַט סקולפּטור· דאָס ערשטע מאָל· ווען ער איז אַהער אַראָפּגעקומען האָט ער זיך פאַראינטערע־סירט מיט מלכס פּנים און האָט אים גענומען אויסקנעטן· די סטאַטוע איז אַרויס א מיניאַטיורקליינע· א חנעוודיגע·

א באַשײַנטע מיט מלכס שטילן שעמעוודיגן שמייכל. נאָר חוה פויזנער איז שוין דעמאָלט געווען ערגעצוואוהין אַוועק־געפאָרן פונדערהיים. זי האָט אים געלאָזט איינעם אליין אין ראַקיטנע, און ער האָט ניט געוואוסט, וואָס מיט דער סטאַטועטע צו טון. ער האָט זי סוף־כל־סוף אַוועקגעשענקט חנקע ליובער צום טאָג פון איר געבוירן, און אַליין האָט ער נאָך נאָכדעם אַרומגעבלאָנקעט עטליכע טעג דאָ אין ראַקיטנע און איז סוף־כל־סוף אַוועקגעפאָרן צוריק אין דער גרויסער שטאָט, פונוואַנען ער שטאַמט. איצט איז ער ווידער אַהער אַראָפּגעקומען. ער האָט ניט געטראָפן חוה פויזנער אינדערהיים, איז ער געקומען זיצן צו איר פאָטער אין קלייט, ער מיט די פיל גילדענע מאָנאָגראַמעס אויפן שטעקן און אויפן זילבערנעם פּאָרטציגאַר, וואָס דער־מאנען, אז א סך מענשן האָבן אים ליב.

»איז וואָס־זשע הערט זיך?« האָט בײַ אים פויזנער מיט בטוחישער לײַטישקײַט געפרעגט, »שוין מן הסתם חתונה געהאַט, א?«

»ניין נאָך, האָט דער סטודענט מיט א שולדיגן שמייכל געענטפערט און האָט זיך פאַרשעמט, דוקא ניין . . .«

»אַזוי גאָר?«

עזריאל פויזנער האָט געפּרובט מיט א גרינג הוסטל, צי די לונגען זײַנען בײַ אים ריין, און האָט זיך געחידושט. נאָר באַלד האָט ער זיך פאַרכאַפּט און האָט מיט דעמ־זעלבן וואונדער צוגעגעבן:

»אַזוי? נו, זעהר פײַן.«

און דאָס אַלץ איז געווען געזאָגט געוואָרן פון הוילער לײַטישקײַט וועגן, כדי דעם צווייטן ניט צו פארשעמען.

אייגנטליך אָבער האָט זיך פויזנער אין יענעם הייסן זומערטאָג ניט איבעריג רוהיג געפילט און האָט צו אָפט געוואָרפן בליקן אין מאַרק אַרײַן. א ביסל שפּעטער איז

ער צוגעגאַנגען צו דער שוועל פון דער אָפענער קלייט און ווידער אַמאָל, ווי אינדערפריה, גענומען קוקן, צי ס'פּאָרן ניט די וואָקזאַל־בעלי־עגלות פונם צווייטן צוג די זאַך איז באַשטאַנען דערין, וואָס חוה פויזנער, די געראָטענע טאָכטער זײַנע, איז געוועזן אַוועקגעפאָרן אין קרײַזשטאָט וואו זי האָט זיך נאכאַמאָל באַדאַרפט באַגעגענען מיטן יונגן בעריזשינעצער דעסלערן. סוף־כל־סוף האָט באַדאַרפט קלאָר ווערן. צי איז ער פאַר איר א פּאָר, צי ניין. נאָר אָט איז שוין אַריבער א וואָך און צוויי, און זי האָט זיך נאָך אַלץ פון קרײַזשטאָט ניט אומגעקערט. צי האָט עס ניט געקאָנט הייסן, אַז די פראַגע איז פאַר איר דאָרטן זעהר א הארבע? עזריאל פויזנער וואַרט מיט אומגעדולד, אַז זי זאָל אָנקומען מיט יעדן צוג. אַלעמאָל גייט ער צו צו דער אָפענער טיר פון קלייט שטעלט צו א פלאַכע האַנט צום שטערן, כדי צו פאַרשטעלן די זון, און קוקט זיך אַיין: א בעל־עגלהשער פאַעטאָן שוואַרצט זיך אין דער ווײַטער טיף פון גאַס גלעקלאַך קלינגען, א היטלפודל זיצט פאָרנט מיטן פורמאַן אויף דער קעלניע, נאָר דער פאַעטאָן פאַרקערעוועט אין א זײַטגעסל; א פרעמדער מיידלשער וואואַל טוט א שווינדל דורך פאַרבײַ די אויגן. דערצו נאָך זיצט דאָ אינדערטיף פון דער קלייטקילקייט אָטדער פרעמדשטאָטיגער סטודענט, דער מאַדאַם בראמבערגס רײַכער קרוב, רויכערט פאַפּיראָסן און זאָגט ניט אויס, אויף וועמען ער וואַרט איטליכס מאָל, וואָס צו אים, עזריאל פויזנערן, אין קלייט קומט אַרײַן זײַן פרוי, שטערט זיי אָטדער סטודענט זיך דורכצורעדן. עזריאל פויזנערס פרוי שטייט מיט א שוואַרצן גארעסענעם שאַרף אויפן קאָפּ בײַ דער שוועל פון קלייט. זי שטייט אויסגעפּוצט, זי זעהט נאָך אויס גענוג יונג און שיין און קוקט צוזאַמען מיט איר מאַן אינדערטיף פון גאַס.

»נו, וואָס?« פרעגט זי בײַ אים.

עזריאל פויזנער ענטפערט ניט. ער קוקט אין גאַס און טראַכט; זײַן פנים איז א ביסל פאַרקנייטשט.

»דו! זאָגט ער פלוצים צום עלטערן קלייטמשרת, וואָס שטייט די גאַנצע צײַט אין גרויסן שטילשווײַגנדיגן דרך־ארץ קעגנאיבער דער סטויקע, דו, ווי אַזוי רופט מען דיך?«

»יוסף«, ענטפערט דער עלטערער קלייטמשרת.

»יאָ, יוסל. אַהערצו גיי. שטיי דאָ בײַ דער קאָנטאָרקע, יוסל.«

און אליין פאַרשפּילעט ער אויף זיך די שוואַרצע לוסט־רינענע קאַפּאָטע און לאָזט זיך פאַמעלאַך אַראָפּ פון די טרעפּלאַך. ער גייט פויל, ווי איינער, וואָס האָט אינ־מיטן הייסן וואָכעדיגן העלן טאָג באַשלאָסן צו באַזוכן א באַקאנטן אַן אָבל. ער גלעט אָהן אויפהער די באָרד צום האַלז צו, און אַז ער באַגעגנט מענשן, קוקט ער אויף זיי פונדערווײַט מיט צוזאַמענגעצויגענע קורצזיכטיגע אויגן און דערקאָנט ניט קיינעם, גלײַך ער געפינט זיך אין א פרעמדער שטאָט. אַזוי פּעלט ער אויס דעם מאַרק. ער גייט אים אַרום פון דער לינקער זײַט און לאָזט זיך אַראָפּ באַרגאַראָפּ צו דער אַלטער נידעריגער שטאָט און צו די ווײַטסטע אָרימע געסלאַך.

דאָרטן אין דער טיפער נידעריג, אויפן פּלאַץ, וואָס פאַרן אונטערשטן שלעכט ברוקירטן מאַרק, גרייט מען זיך צום גרויסן יאָריִריד, וואָס אין דער צווייטער נאָכשבועות־דיגער וואָך. בײַדלאַך ווערן אויפגעשטעלט שורותווײַז און צעוואָרפן, האַמערס קלאַפּן, שאַלאַשן ווערן פאַרטיג, פורן לאָדן זיך אויס לעבן אויפגעשלאָגענע געצעלטן. און דער טאָג איז הייס און נודנע, ווי דאָס לעבן פון אָטדער גאַנצער אַלטער שטאָט, ווי דאס לעבן פונם שלימזל דעם

מלמד׳ וואָס קנעלט נאָך דאָ ערגעצוואו אין אַן עקגעסל׳ ס׳הערט זיך פון דאָרטן׳ ווי ער חזרט מיט זײַנע אָפּגעריסענע חדרקינדער די אַלטע נאָכפּסחדיג נודנע פּרשה חומש:

ואם — און אויב׳ בבית — אין שטוב׳ ישוב — וועט זיך אומקערן׳ ופרח — און וועט בליהען׳ הנגע — די פּלאָג׳ ואם — און אויב . . .

קלאַפּט דער האַמער׳ וואַקסן די געצעלטן׳ חזרט דער מלמד׳ און א קליינער פאַרבלאָנדזשעטער חדראינגל פאַרגעסט שוין אויפלאַנג׳ וואו ער געפינט זיך׳ שטייט אָפּ גאַנצע שעהן דאָ לעבן די נייאויפגעשטעלטע בײַדלאַך און קוקט מיט וואונדעראויגן: עפּעס פרעמדשטעטיגע ווײַבלאַך פּאָרקען זיך אין דער בײַדלקיל דאָרט אינווייניג בײַ די סחורות; הארעפּאַשנע ווײַבלאַך און רירעוודיגע אַזעלכע מיט פלינקווייבערישע הענט. זיי עסן אָהן טעלער פון די געבראַכטע טעפּלאַך און שמייכלען צו צו די יונגעלײַט׳ וואָס מען קאָן ניט וויסן׳ צי זײַנען זיי זייערע העלפער׳ צי זייערע געליבטע.

עזריאל פויזנער איז שוין דורכגעגאַנגען פאַרבײַ דעם גאַנצן אַלטן מאַרק און שאַרט זיך פון איין הינטערגעסל אין צווייטן. מיידלאַך קוקן אויף אים פאַרחידושט׳ זיי האָבן אים נאָך קיינמאָל דאָ אין די הינטערגעסלאַך ניט געזעהן. ס׳איז ניט נאָך זײַן כבוד נאָך׳ ער זאָל דאָ גיין׳ און נאָך אינמיטן דער וואָך. בײַ איינער א מיידעלע פרעגט ער וועגן עפּעס׳ ער שטעלט זיך אָפּ. דאָס מיידעלע ווײַזט אים אָן אויף איינער א שטוב אינמיטן געסל׳ אויף זײַנוול פּאָטשטערס האַלבאַכסניהדיגער שטוב.

»אָט דאָ׳ זאָגט דאָס מיידעלע׳ וואוינט ער; מ׳גייט אויף דער הינטערטיר.«

נאָר בײַ זײַנוול פּאָטשטער וואוינט דאָך איצט קיינער ניט׳ אַחוץ פרעגערן׳ דעם פאַרוואַלטער פון תלמוד־תורה׳

וואָס איז אַמאָל געווען פאַרליבט אין חוה פויזנער און וואָס איצט, זאָגט מען, שטייט ער צו צו חייקע דער דינסט פון איינפאָרהויז און זאָגט, אַז ער וועט זי נעמען.

»אויפצולהכעיס שונאים, זאָגט ער, וועט ער זי נעמען.«

ביי זיינוול פאָטשטער אינם לאַנגען אַכסניהדיגן אונטער־הויז קלאַפּט מען אין א שטויסל. זיינוולס ווייב, די קליינע דאַרגופיגע עקרה, זיצט דאָרטן מיט אַלע פיר אויף דער ערד, זי זיצט אינדערקיל, לעבן דער קיכטיר, ווייט פונם פיטשנאַסן פערדישן מיסט, וואָס טריקנט קיינמאָל ניט אויס לעבן אָפענעם הויזטויער; זי שטויסט צימערינג צוליבן שבועותדיג געבעקס. און אביסל ווייטער, אין איינעם פון די קליינע און קילע זייטיגע חדרימלאַך ליגט פרעגער ביי זיך אויפן האַרטן באַנקבעטל. ער ליגט אינם ברייטן בלויזיידענעם שטובהעמדל און אין די ווייכע גע־שטריקטע שטעקשיך און רוהט אָפּ פון נאָך זיין שווערער טאָגטעגליכער לערעראַרבעט אין תלמוד־תורה. ער האָט זיך נאָרוואָס אומגעקערט אַהיים. ער האָט אָהן מידקייט געאַרבעט מיט דריי פולאיבערגעפולטע קלאַסן כסדרי. היינטיגן טאָג האָט ער באַוויזן וואונדער: ער האָט דער־וויזן דעם צווייטן לערער, וויאַזוי מען קאָן אין די לעצטע הייסע טעג פאַר די זומערדיגע וואַקאַציעס מיטאַמאָל לעבעדיג־מאַכן אַלע קלאַסן. ער האָט נאָך חוץ דעם צום לעצטן מאָל גערעפּעטירט און געגרייט די קינדער־אַרטיסטן צום יערליכן אָוונט, וואָס דאַרף געגעבן ווערן לטובת דער תלמוד־תורה. איצט איז ער צופרידן־מיד און פילט אונטער זיך זיין קראַפט; א גאַנצע געגנט איז מקנא ראַקיטנע אויף דער תלמוד־תורה, וואָס ער האָט דאָ אַוועקגעשטעלט; א גאַנצע געגנט געדענקט א מעשה:

צוריק מיט א יאָר פינף איז קײַן ראַקיטנע אַראָפּגעקומען ער׳ פרעגער׳ א באַרימטער עזותניק׳ א שאַרפער קאָפּ׳ א צולהכעיסיונג און א ווילדער אַפּיקורס; ער האָט שוין אפשר אַליין אַרויסגעלאָזט וועגן זיך א קלאַנג׳ אַז ער האָט צופיל ליב דעם ביטערן טראָפּן׳ יעדנפאַלס האָט אים קיינער קיינמאָל ניט געזעהן שיכור. ער האָט זיך באַלד צעקריגט מיט אַלע חשובסטע ראַקיטנער בעלי־בתים און זיי גלײַך געגעבן צו וויסן׳ אַז זיי זײַנען בײַ אים בלאָטע. ער האָט מיט דרײַ מיטלסטע פינגער געגעבן א דריק צו די פענסנע צו דער נאָז און האָט זיי געזאָגט:

»איר זענט בײַ מיר ערגער פון שאולקע הפקריונג׳ פון שאולקע שנײַדער׳ מיט וועלכן איך כאַפּ אָפּט א שנאַפּס בײַ זײַנוול פּאָטשטער אין א זײַטיג חדר«.

ער האָט באַלד פאַראינטערעסירט ראַקיטנע. אין אים האָט זיך פאַרליבט עזריאל פויזנערס זעכצניאָריג גע־ראָטן מיידל׳ חוה.

אַלעמאָל האָט דעמאָלט חוה פויזנער פונסנײַ צוגעזאָגט טאַטע־מאַמע׳ אַז זי וועט זיך מער מיט אים ניט באַגעגענען׳ און אַלע פרײַטאָגצונאַכטס איז זי דאָך געלאָפן צו די בראמ־בערגס אין הויז און האָט דאָרט געוואַרט׳ אפשר וועט ער קומען.

»אמת? האָט זי בײַ דער מאַדאַם בראמבערג געפרעגט׳ ער האָט אן אומגעוויינליכן שטערן ...«

דאָס איז געווען פריהער׳ מיט גאַנצע פינף יאָר צוריק. איצט אָבער נעמט זי בײַ אים שטיקווײַז די נשמה׳ אָט די אויסגעוואַקסענע׳ שענער געוואָרענע חוה פויזנער׳ און קײַן עק וועט ער בײַ איר קיינמאָל ניט דערגיין. איר אויפצולהכעיס שטייט ער איצט צו צו חײַקע דער דינסט און זאָגט אַלעמען׳ אַז ער וועט זי נעמען׳ נאָר חוה פויזנער אַרט דאָס ניט. פרעגער געדענקט׳ אַז זי געפינט זיך שוין

די צווייטע וואָך אין קראַנקשטאָט און אַז אָהן איר איז ראַקעטנע פּוסט מיט אַלע אירע שיינע זומערדיגע טעג; ער קוקט אויף דער סטעליע און וויל וויסן:

»וואָס וויל פון אים האָבן חוה פּויזנער?«

און נאָך:

»סוף־כל־סוף וועט זי אים פאַרמאַטערן«.

פּלוצים, א שטילער קלאַפּ אין טיר און נאָך א מער שטילער אַרײַנקומען פון א מיושבדיגן פאַרמעגליכן טאַטן, וואָס האָט א גלחיש אויסגעאיידלטע צורה און זעהט אויס א ביסל פאַרענדערט, גלײַך ער פילט, אַז ער איז אין א וואָכעדיגן טאָג געקומען גוט־יום־טוב ביטן.

פון גרויס אומגעריכטקייט פאַרגעסט פּרעגער, אַז זײַן פּענסנע ליגט אויף דער שוואַרצער צעראַטע אויפן טישל און טוט א דריק די מיטלסטע דרײַ פינגער צו דער הוילער נאָז, נאָר סוף־כל־סוף טוט ער די פּענסנע אָן און רוקט זיך צו נעהענטער צום טישל.

»זיצט, כ׳בעט אײַך.« אַזוי זאָגט ער צו עזריאל פּויזנער און קוקט ניט צו אים.

און ביידע זיצן א ווײַלע איינער קעגן אַנדערן און שווײַגן.

»כ׳בין אײַך שוין לאַנג שולדיג א וויזיט«, אַזוי זאָגט עזריאל פּויזנער און טוט דערבײַ א שמייכל און בויגט א ביסל אײַן זיינע גלחיש ברייטע פּלייצעס.

ביידע קוקן נאָך אַלץ נישט איינער צום צווייטן.

א פּויזע.

איצט, געקומען צו זיך, ווייסט ערשט ניט פּרעגער באַנײַס א קאָן, וואָס קאָן באַטײַטן אָטדער געהויבע־נער וויזיט. צווישן אים מיט אָטדעם מיוחסדיג רײַכן און באַוואוסטן קרעמער דעם פאָטער פון זיין גע־ליבטן מיידל, זײַנען איינמאָל פאַר אַלעמאָל איבערגעהאַקט

געווען אַלע וועגן. די לעצטע צײַט האָט ער אויפגעהערט אַרײַנצוקומען צו אים אין הויז. איינמאָל אום ווינטער, חנוכהצײַט איז דאָס געווען, איז פרעגער צוגעגאַנגען תחילת אָוונט צו עזריאל פויזנערס נײַעם הויז, א ביסל נידעריגער פונם אײַנגעבראָכענעם האַלבקײַלאכיגן מאַרק, און האָט דאָרטן געטראָפן וואַרטן פאַר דער פאַראדטיר אן אויסגעפוצטע פאָר פערד מיט אן אויסגעפוצטן שליטן. צי איז דאָס ניט געווען דעם יונגן דעסלערס אויס־געפוצטער פוילישער שפאן? אינדרויסן האָט געשאָטן א שניי פונאָנהייב אָוונט, דער פורמאן אויפן שליטן האָט זיך געהויקערט און געדרימלט, און אינווייניג אינם קליינעם באלויכטענעם קאָרידאָר, וואוהין פרעגער איז אַרײַנגעקומען, איז איינע אליין געשטאנען פויזנערס פרוי און מיט גרויס ליבשאפט געגלעט דעם שפּאָגלנײַעם מאַר־דערנעם טולופּ, וואָס איז געהאנגען אויף דער שאראגע; צי איז דאָס ניט געווען דעם יונגן בעריזשינעצער דעסלערס שפּאָגלנײַער מאַרדערנער טולופּ? זי האָט זיך אויפן אַרײַנגעקומענעם פרעגערן אפילו ניט אומ־געקוקט.

»הערט«, האָט געזאָגט פרעגער און האָט דערבײַ פּאמעלאך אויסגעווישט די פארהויכטע פענסנע, וואָס ער האָט אראָפּגענומען פון נאָז, »בײַ אײַער מאן איז, דאכט זיך, אויך פאראן אן אמתער מארדערנער טולופּ?«

»יאָ, האָט, ניט אומקוקנדיג זיך, געענטפערט פויזנערס פרוי, אָבער מײַן מאנס טולופּ איז שוין אזא אלטער, אן אָפּגעטראָגענער.«

זי האָט ניט אויפגעהערט צו גלעטן דעסלערס טולופּ. דעמאָלט איז פרעגער אוועקגעגאנגען און האָט אלעמען אין שטאָט דערציילט וועגן דעם וואָרט, וואָס ער האָט דאָרטן דער פרוי פויזנער געזאָגט:

»איר מיט אײַער מאַן, האָט ער איר פֿאַרן אוועקגײן געזאָגט, איר מיט אײַער מאַן זענט אפֿשר אויך אַמאָל געווען נײַ; מן הסתם, זענט איר אַמאָל געווען ענליך צו מענטשן, נאָר איצט זענט איר שוין אָפּגעטראָגן ... שטאַרק אָפּגעטראָגן און אַלט«.

און פֿונדעמאָלטאָן האָט ער מער ניט אַריבער־געטרעטן פֿויזנערס שוועל. זעקס חדשים צײַט איז ער דאָרטן אין שטוב ניט געווען און האָט זיך סוף־כּל־סוף דערוואָרט אויף אָטדעם געהויבענעם וויזיט. דאָ בײַ זײַנוול פֿאַטשטער אינם זײַטיגן חדר. נאָר פֿאַרוואָס פֿילט זיך אַזוי שטאַרק, אַז פֿויזנער איז געקומען צו אים ניט מער, ווי אויף געציילטע מינוטן? ער זיצט, ווי אויף שפּילקעס זיצט ער.

»פֿון אײַך, פֿרעגערן, זאָגט ער, האָב איך שטענדיק געהאַלטן, וואָס, וואָס, אַ גוטן קאָפּ האָט איר, און מײַן טאָכטער, גלויב איך, זענט איר אַן אמתער גוטער פֿרײַנט, אפֿשר דער בעסטער גוטער פֿרײַנט. אַז ניט, וואָלט איך איצט צו אײַך ניט געקומען.«

פֿרעגער שפּרינגט שוין שיער ניט אונטער.

»איז וואָס־זשע?« פֿרעגט ער, ניט אויפֿהייבנדיק דעם קאָפּ.

נאָר פֿויזנער טוט דערויף ניט מער ווי אַ קליינעם שאָקל מיטן פּנים.

»עט«, זאָגט ער, און וואַרט אָפּ.

ער שמייכלט צו:

»איר זענט שוין גאָר ניט, זאָגט ער, אַזוי יונג, ווי אומגעדולדיק ...« דאָס וויל ער געבן צו וויסן, אַז אחוץ דעם, וואָס ער איז לחלוטין ניט פּאַסיק פֿאַר זײַן טאָכטער, איז ער נאָך עלטער, אַ סך עלטער פֿון איר.

»אין שטאָט, זאָגט ער, רעדט מען צופֿיל וועגן אײַך און וועגן מײַן טאָכטער. מסתמא ווייסט איר עס

גלײַך מיט מיר; שוין עטליכע יאָר, זינט מען הערט ניט אויף וועגן דעם צו רעדן. מסתמא ווייסט איר אויך, אז צו מײַן טאָכטער האָט די לעצטע צײַט אָנגעהויבן צו פאָרן דער יונגער בעריזשינעצער דעסלער, דער אינ־זשענער דעסלער. און איר זענט דאָך מײַן טאָכטער אַן אמתער גוטער פרײַנט, אין דעם גלויב איך... און אַן אָרנטליכער מענש זענט איר«...

נאָר פרעגער קאָן שוין מער ניט וואַרטן.

»איז וואָס־זשע ווילט איר?« פרעגט ער, און הייבט זיך מיט־אַמאָל אויף פון אָרט, »וואָס דאַרף איך פון אײַערטוועגן טאָן?«

נאָר פויזנער איז רוהיג. ער שמייכלט צו:

»כדי אין שטאָט זאָל מען אויפהערן צו רעדן וועגן אײַך און וועגן מײַן טאָכטער, בעט איך אײַך, אין מײַן נאָמען און אין נאָמען פון מײַן ווייב און פון מײַן טאָכטער, איר זאָלט אויף א חדשים פינף־זעקס אַוועק־פאָרן פון ראַקיטנע.«

»אין נאָמען פון אײַער ווײַב און פון אײַער טאָכטער?...«

נאָר וואָס אַזוינס איז פלוצים געשעהן מיט פרעגערן? וואָס האָט אים מיטאַמאָל אַזוי אָפּגעבריהט? ער האָט ניט געהאַט קיין ווערטער. ער האָט געגעבן א שטײַפן דריק צו די פענסנע צו דער נאָז און געשווינד גענומען אַרומ־שפּאַנען אַהין און צוריק איבערן חדר. אָקאָרשט אין א ווײַלע אַרום, ווען פויזנער איז שוין פון זײַן צימער געוועזן אַרויסגעגאַנגען, האָט ער זיך פלוצים אָן עפּעס דערמאָנט. ער איז געשווינד אַרויס אין אונטערהויז צום אָפענעם טויער און האָט פון דאָרטן גענומען נאָכשרײַען פויזנערן אויף א קול:

»הערט, איר זענט אַן אומגעוויינליך איידעלער מאַן, איר מיט אײַער ווײַב און מיט אײַער טאָכטער, אַן אומ־געוויינליך איידעלער מאַן...«

אין א פּאָר טעג אַרום האָט פרעגער אָפּגעפראַוועט א פריילעכן שנעפּסל בײַ זיך אין צימער. פרעגער אַליין האָט שוין דעמאָלט אַפילו דאָס פאַרהענגל ניט אַראָפּגעלאָזן און דאָס אָפענע פענסטער ניט צוגעשלאָסן. אַזוי גלײַכ־גילטיג איז ער געווען צו אַלץ, וואָס גאַנץ ראַקיטנע וועט וועגן אים זאָגן. דער עיקר איז ביי אים געווען, ס׳זאָל זײַן פריילעך.

»איר זיצט אויף א געהויבן אָרט«, האָט ער געשריגן צו שאולקע שנײַדער, צו שאולקע הפקריונג, וואָס מאָנט אײַן זאַלקער דעם אַגענטס חובות בײַ די אָרטיגע שנײַדער, »צוריק מיט א פּאָר טעג איז דאָ אויף אײַער אָרט געזעסן עזריאל פויזנער אַליין.«

און אַלע אַרום טיש האָבן דערפון פריילעך געלאַכט, כאָטש קיינער האָט אויפקלאָר ניט פאַרשטאַנען, אין וואָס סע באַשטייט דער אויפטו. זאַלקער, דער בעריזשינעצער אַגענט פון זינגערס ניימאַשינען, האָט געלאָזט פרײַ זײַן קליין יינגלש רירעווודיג גופל. ער האָט פריילעך געריבן די הענטלאַך איינס אָן צווייטן און האָט ניט אויפגעהערט צו שמייכלען צו זיך אין די יונג־גרויע וואָנסעס, גלײַך ער האָט דאָ אומגעריכט געטראָפן אויף אַן אומגעוויינליך אָנגעלייגטן ברית. נאָר נאָכן פערטן גלעזל האָט ער באַקומען א סך פלעקן אויפן שייגעצדיגן רויטן פּנימל און אויפן פּעסטן, נאָך מער רויטן קאַרק, און האָט זיך ברייטליך אָפּגעוואַרפן צום ווענטל פון שטול.

»ווי איך בין א ייד, פרעגער, האָט ער געזאָגט, קומט צו מיר פּאַר א שותף, לאָמיך קריינקען, אויב איר וועט ניט פאַרדינען פינף מאָל אַזויפיל, ווי לעבן די בעל־הבתישע שרצים אין תלמוד־תורה!«

דערויף האָט פרעגער געענטפערט מיט אָנגיסן אַלעמען נײַע פולע גלעזלאַך:

«לחיים, האָט ער געזאָגט, זאָלן פּלאַצן אַלע ראַקיטנער געהויבענע און לײַטישע בעלי־בתים«.

און ביידע זײַנען דערפון אַרויס פון די כלים, סײַ זאַלקער דער אַגענט און סײַ שאולקע שנײַדער. אָטדער ראַקיטנער הפקריונג מיט דער ציגײַנערשוואַרצער טשופּרינקע אויפן קורצן שטערן און מיט די היפּשע פלוידערדיגע אויגן איז קוים אײַנגעזעסן פון פרייד. ער איז צו מיטן פולן גלעזל אין האַנט צו זײַנוול פּאָטשטער, וואָס קוקט די גאַנצע צײַט אַרײַן דורך דער אָפענער טיר פון קאָרידאָר, און האָט זיך גענומען שווערן, אַז אין פרעגערן האָבן אַלע פּראָסטע מענשן א טאַטן דאָ אין ראַקיטנע.

«אַן אמתן גוטן ברודער, ווי איך בין א ייד... און עפּעס קאָפּ, אַ? פאַרשטייט אין די קליינע אותעֶלאַך...«

דעמאָלט האָט זײַנוול פּאָטשטער א הויב געטאָן די באָרד, זיך פאַרצויגן מיטן פּאַפּיראָס און אַרויסגעלאָזט דעם רויך הויך צום באַלקן. ער איז געווען א רויטליכער גבר א ייד. נאָר אין דער יוגנט האָט ער געמסרט דרײַ יידן, איבערגעטראָגן אויף זיך א פינפיאָריגן חרם און איז געוואָרן ווי אָפּגעזונדערט פון דער גאַנצער שטאָט. פונדעמאָלטאָן איז ער געבליבן א שטײַפער שווײַגער; געשמייכלט צו זיך אין דער רויטער באָרד, וואָס הייבט אָן גרוי ווערן, און מער גאָר; געשטאַנען גאַנצע לאַנגע זומערטעג אָנגעשפּאַרט אָנם גרויסן טויער פון זײַן אַכסניהדיגן אונטערהויז, געפּיפּקעט פונם לאַנגן היל־צערנעם ציגאַרשפּיץ, געוואַרט אויף זײַנע צעהן פערד־און בודקעס, וואָס צעפירן דעפּעשן אין דער אַרומיגער געגנט, און געדענקט, אַז ער האָט אַמאָל געמסרט דרײַ יידן. פון פרעגערן, זײַן קוואַרטיראַנט, האַלט ער פון תמיד אָן, א וועלט האַלט ער פון אים. נאָר ער שווײַגט;

ער ווייסט ניט, ווי אַזוי וועגן דעם צו רעדן. פּלוצים דרייט ער זיך אַוועק פון קאָרידאָר צו זיך אין די חדרים, קערט זיך אום פון דאָרטן מיט צוויי אָנגעצונדענע ליכט אין די שבתדיגע לייַכטער און שטעלט זיי אַוועק לעבן פרעגערן אויפן טיש. צי מיינט ער מיט דעם די שמחה דאָ אין חדר צו פאַרגרעסערן? צי אפשר וויל ער נאָר, מען זאָל דאָ אים, זיַינוול פּאָטשטערן, באַמערקן?

»זיַינוול, שרייַט זאלקער דער אַגענט, א קרענק אין דיַינע ביינער, סעק זיך אַנידער און טרינק.«

»וואָרט«, שרייט אויס פּרעגער אינם צעכראַסטעטן בלויזיַידענעם העמדל מיטן פולן קעלישיק אין האַנט.

ער וויל שטייענדיג האלטן א קליינע רעדע וועגן דעם פינטעלע מענש, וואו איז דאָס געבליבן? ניטמער, ווי אינם פשוטן גוטן ברודער, אינם אגענט פון זינגערס ניי־מאַשינעס, אין שאולקע הפקריונג און אין זיינוול מָוסֶר. נאָר זאלקער שלאגט אים איבער די רייד. ער געפינט פלוצים אונטערן טיש אן איבעריגן פוס אין א לאַקירטן שטיוול און וויל וויסן, ווִעמענס איז ער: זיַינער, צי שאולקע שניַידערס. דער פוס אינם שטיוול, לאָזט זיך אויס, איז שאולקעס, נאָר זאלקער לאָזט אים ניט אָפּ; ער וויל, אַז שאולקע זאָל די מינוט זינגען »כבקרת«; ער קייכט פון געלעכטער. א יידענע אין געסל קראַצט זיך מיטן ארויסגעשלעפּטן זאָקנשפּיזל אין קאָפּ און הערט, ווי שאולקע זינגט און רייַסט זיך איבער, און א פּאָר יינגעלאַך קוקן אריַין דורכן אָפענעם פענסטער: זיי שטייען אויף די שפּיץ באָרוועסע פיס און האַלטן זיך אָן מיט די הענטלאַך אן דער שאַלעוואַניע. וואָס קומט דאָרטן פאָר אין חדר? ס׳איז דאָרטן אָנגערויכערט און הייס, ס׳ברענען אויפן טיש צווישן פולע און ליידיגע פלעשער צוויי ליכט, און שאולקע שניידער שלאָגט זיך מיט ביידע

פויסטן אין האַרץ און וויינט, אַלמאַי זאלקער האָט אים ניט ליב:

»ווי איך בין א ייד, וויינט ער, ער מיינט, אַז איך דין ביי אים פאַר געלט, מיינט ער, און איך האָב אים ליב . . . אָט זאָל איך ניט פאַרמאָגן, וואָס אָטדער קעלישיק בראָנפן באַטרעפט, און ואייך, פאַני פרעגער, די נשמה, ווי איך בין א ייד, אָט פרובט, זאָגט א וואָרט . . .«

נאָך אָטדעם געוויינליכן חברשן טרונק ביי זיינוול פאָטשטער אין זייטיגן חדר איז פרעגער ביי א וואָך צייט אַרומגעגאַנגען מיט א קאַליע געוואָרענעם האַלז און האָט גערעדט הייזעריג, ווי א שטיק האלץ, ווי נאָך א הולקע אויף א לאַנגער גוטאידישער חתונה, אינדרויסן האָט דעמאָלט גערעגנט, ביי דריי מעת־לעת כסדר איז די שטאָט געשטאנען פארקילט, פינסטער און פיטשנאַס, מע איז געגאַנגען אין גאַס מיט פארקאַשערטע הויזן אין קאַלאָשן; מע האָט געטרעטן מיט די פיס אין בלאָטע, פול אָפגעריסענע גרינע בלעטער, און אז דער רעגן האָט אויפגעהערט, זיינען ווי אויף שטענדיג הענגען געבליבן די פייכטע שוואַרצע וואָלקנס, די קילקייט מיטן ווינט, ער האָט געפייניגט דעכער און שטאַרק צעשאָקלטע בוימער, אָטדער ווינט, ער האָט געטריבן וואָלקנס און האָט פאַרפינסטערט מיט זיי די לופט, ס'האָט זיך גע־דאַכט, אַז דער הייסער זומער איז אין זיין אָנהייב אַוועק אויף אייביג; ער וועט מער קיינמאָל ניט קומען צוריק.

אין יענע קילע טעג האָט דער פאַרוואַלטער פרעגער פאַרענדיגט זיין לערנסעזאָן אין תלמוד־תורה און אַליין האָט ער שוין ווידער געהאַלטן אין איין צושטיין צו חייקע דער דינסט פון איינפאָרהויז און אין איין זאָגן, אַז זי

געפעלט אים, און אַז ער וויל מיט איר חתונה האָבן, אויפצולהכעיס גאַנץ ראַקיטנע חתונה האָבן.

די רירעוודיגע הייקע מיט די פּאָר האָרעפּאַשנע בעריעשע הענט איז אין יענע טעג אַרומגעגאַנגען אויסגעפּוצט, ווי א כלהמיידל, און די בעל־הביתטע, א קראַנקע יידענע, אַן עגונה, האָט זיך געהאַלטן אין איין קלאָגן, אַז די מויד האָט דאָס געגאַר.

»זי האָט שוין אויפגעהערט אפילו ראָמען אין די צימערן, די מויד.«

נאָר הייקען איז דאָס ווינציג אָנגעגאַנגען. זי אַליין האָט געזאָגט, אַז אין פרעגערן האָט זי אַזאַ אמונה, פּונקט ווי אינם צלם:

»אַז פרעגער, האָט זי געזאָגט, רעדט, און דער הונט אינדרויסן בילט, איז ביי מיר אַלץ איינס.«

פונדעסטוועגן האָט זי זיך אַלע פאַרנאַכט אויסגעפּוצט און איז אַלעמאָל געלאָפן א קוק טון, צי פרעגער וואַרט ניט אויף איר ביים פאַרקאַן אונטערן טויער. פרעגער האָט דאָרטן אין דער פינסטער געקאָנט אָפּשטיין מיט איר גאַנצע שעהן, ווי א פאַרעבאָק מיט א שיקסע, גלעטן איר די הענט און איר איינרעדן, אַז נאָך דער חתונה וועלן זיי א גאַנצן זומער אָפּוואוינען אין עקסטן עק שטאָט אויף דער זון ביי א גוי אין א שטיבל, און הייקע וועט דאָרט האָבן אירע הינדעלאַך און וועט זיי שיטן פראָסע.

»נו, האָט ער ביי איר געפרעגט, ווי געפעלט עס איר, הייקען?«

דערויף האָט אים הייקע געענטפערט מיט א פריינטליכן קוק, מיט א רייצנדיגן שמייכעלע און מיט א פייערל אין די יצר־הרע־אייגעלאַך.

»פרעגער, האָט זי דאָרטן אים געענטפערט, דער רוח זאָל אייך וויסן, פרעגער...«

XI

חוה פויזנער האָט זיך אומגעקערט פון קרייזשטאָט פונקט פרייטאָג, ערב־שבועות, און אויף איר פנים איז גאָרנישט ניט געווען קענטיק; מע האָט ניט געקאָנט וויסן, צי זי וועט סוף־כל־סוף חתונה האָבן פאַר דעסלערן, צי ניין.

פאַרנאַכט איז זי, ווי איר שטייגער, געזעסן אויף די טרעפלאַך פון דער געשלאָסענער קלייט, און אינאיינעם מיט איר איז דאָרטן געזעסן אַנשל צודיק, א דרײַסיגיאָריגער וואוקסיגער בחור, אַן אָרטיגער פקח, וואָס האָט שוין איינמאָל געדרוקט מאמרים אין א העברעאישן זשורנאַל און האָט זיך ניט לאַנג אומגעקערט פון פאַלעסטינע. געזעסן איז דאָרטן אויך דער רײַכער און שטילער סטודענט, דער מאַדאַם בראָמבערגס פרעמדשטאָטיגער קרוב. אַך יאָ, אָטדער רײַכער און שטילער סטודענט, אים איז, אַפנים, געווען אלצאיינס, צי חוה פויזנער וועט חתונה האָבן פאַר דעסלערן, צי ניין. דער עיקר איז געווען, ער זאָל דאָ לעבן איר קאָנען רוהיג זיצן און רוהיג רויכערן די פאַפיראָסן פון זײַן שיינעם זילבערנעם פאָרטציגאַר. ער האָט זיך דאָ מיט פאַרגעניגן באקאַנט מיט חוה פויזנערס אַלע נאָהענטע און איז יעדן פון זיי געווען א הארציגער גוטער פרײַנט. דער עיקר איז געווען, אַז חוה זאָל מער ניט אוועקפאָרן און אים מער ניט לאָזן זיך אַרומדרייען דאָ איינעם אַליין. וואָס איז שייך צו געדרוקטע מאמרים, האָט ער אַמאָל געשריבן אין דער גרויסער רוסישער קאָמערצישער צײַטונג, וואָס זיין רײַכער פאָטער האָט אין דער גרויסער און ווײַטער שטאָט סובסידירט. א שאָד נאַר, וואָס אַנשל צודיקס מאמרים זײַנען געשריבן אויף העברעאיש, אויף א שפראַך, וועלכער דער סטודענט פאַרשטייט ניט.

»נאָר אפשר געפינען זיך ביַי צודיקן איינציגע איבער־געזעצטע זאַכן«, ער וועט זיי מיט פארגעניגן דורכ־לייענען.

זײַן באַציהונג צו גאַנץ ראקיטנע איז געווען, ווי צו א שטאָט, וואָס באשטייט בלויז פון איין משפחה; אלע איַינוואוינער קערן זיך אָן קרובים. און אָט איז ער, דער פרעמדער און רייכער סטודענט, אן אָפּגעריסענער אֵיבֵּר פון עפּעס א גרויסער ווײַטער שטאָט: ער האָט זיך צו ראַקיטנע צוגעשאַרט און איז שוין געוואָרן אן אַלגעמיינער קרוב, אַלעמענס א פרײַנטל. אַלע רופן אים ביַי זיין פשוטן נאָמען.

»באָרי, זאָגט מען, אָט איז דורכגעגאַנגען באָרי«.

אז חוה פויזנער איז ניט געווען אינדערהיים, אָדער זי איז געשלאָפן שפּעט אויפן טאָג, איז ער געגאַנגען זיצן צו חנקע ליובער אַהיים און האָט דאָרטן לאַנג געקוקט אויף מלכס מיניאַטיורקליינער סטאַטועטע.

»א שאָד, האָט ער געזאָגט, פון אָטדער סטאַטועטע וואָלט אפשר נאָך עפּעס געווען געקאָנט ארויס.

אים האָט באַנק געטאָן, וואָס מלך איז אזוי יונג גע־שטאָרבן, און גערעדט האָט ער וועגן דעם אָפּט, אָפּט. גערעדט האָט ער וועגן דעם אויך איצט, זיצנדיג מיט חוה פויזנער און מיט צודיקן אויף די טרעפּלאַך.

חוה פויזנער אבער איז געווען פאַרטראַכט. זיצנדיג אויף די טרעפּלאַך האָט זי אַרומגענומען מיט ביידע הענט די קנין, אזוי, זי זאָל קאָנען אָנשפּאַרן אויף זיי דעם קאָפּ, און האָט באוואונדערט ראַקיטנע:

»ווען מע רעכנט צו די אלטע שטאָט צו דער נײַער, פארמאגט ראַקיטנע ביַי נײַן טויזנט איַינוואוינער, פונדעסט־וועגן האָט זי ביז איצט נאָך ניט ארויסגעגעבן קיין איין אינטערעסאַנטן מענשן«.

זי האָט דערבײַ געהאַלטן אין איין שמייכלען און אין איין קוקן אויף אַנשל צודיקס וואלוועלן פּאָווער. מעגליך, אז זי האָט עס געזאָגט נאָר אים אויפצעפּוקעניש. זי האָט ניט געהאַלטן פון יידישע יונגע לײַט. נאָר צודיק איז געוועזן בײַ זיך צו געדולדיג, אַז דאָס זאָל אים נעמען. ער האָט א פּאָר יאָר געלערנט אין ביירוט. חוץ דעם, האָט ער אין פּאַלעסטינע פּערזענליך געקאָנט ברענערן און נאָך אייניגע אָנגעזעהענע מענשן. אַלעמען האָבן דאָרטן פאַר־אינטערעסירט זײַנע מאמרים, נאָר ניט דא איז געוועזן דער אָרט וועגן דעם צו רעדן. אויב ער איז אָפּט גע־גאַנגען צו חוה פויזנער אהיים און איז אָפּט געזעסן מיט איר דאָ לעבן דער געשלאָסענער קלייט אויף די טרעפּלאַך, איז דאָס געוועזן נאָר דערפאַר, וואָס זי איז א שיין מיידל; חוה פויזנער האָט עס סוף־כל־סוף באדארפט פאַרשטיין אָהן לשון, פשוט פונם קרומען שמייכל, וואָס בײַ אים אויף די ליפּן:

»Так«, האָט געזאָגט אַנשל צודיק, און דער שמייכל אויף זיינע ליפּן איז נאָך געוואָרן א ביסל קרימער.

דער שמועס אָבער האָט זיך שוין ווידער געהאַט גע־דרייט ארום דעם געשטאָרבענעם מלכן און ארום חיים־משהן.

»וואָס טוט ער דאָ, חיים־משה?«

»פאַרוואָס האָט אים מלך אזוי שטאַרק ליב געהאַט און אזוי אָפּט וועגן אים גערעדט?«

»פאַרוואָס פּילט זיך, אז חיים־משה מיט מלכן זײַנען געוועזן מאָדנע נאָהענטע, ווי איין מענש: עפּעס ברידער און ניט ברידער?«

»מיט וואָס באשעפטיגט ער זיך בכלל, חיים־משה?«

ס׳האָט זיך ארויסגעוויזן, אז דער מאַדאַם בראָמבערגס קרוב, דער סטודענט, ווייסט שוין עפּעס אויך וועגן חיים־

משהן; חיים־משהן קאן ער פון דער גרויסער שטאָט וואו עס האָט געענדיגט דער אָרטיגער דאָקטער גראַביי; חיים־משה איז א כעמיקער, אן אינזשענער.

»פארוואָס גראד א כעמיקער? ס׳איז שווער צו זאָגן. ער האָט בכלל אן אומגעווייגליך גוטן קאָפּ און קען אויס־געצייכנט מאַטעמאַטיק, אזוי זאָגט דער דאָקטער גראביי; ער איז אַן אָפּגעלאָזענער, אן אנדערער אויף זײַן אָרט וואָלט שוין געוויס ביז איצט געוועז באַרימט. נאָר וואָס ס׳איז שייך צו זײַנע פאַרדינסטן, גיט ער, דאַכט זיך, אוראָקן פון מאַטעמאַטיק און האָט אָפּגעדרוקט סך הכל צוויי ביכער, וואָס סטודענטן נוצן פאר די עקזאַמענעס, און איז לחלוטין ניט רײַך.

דער סטודענט געפינט אויך, אז די הונדערט רובל, וואס ער האט ניט לאנג געגעבן פעסל זאליוואַנסקי, זײַנען פאר אים א צו גרויסע נתינה. ער קאן רעדן וועלטליך, אָטדער סטודענט, און איז, ווײַזט אויס, בטבע ניט קײַן שלעכטער.

»יעדנפאַלס, זאָגט ער, איז הונדערט רובל לחלוטין ניט לויט זײַן באַשטאנד«.

און אלע הערן עס מיט אינטערעס. מע שווײַגט א ווײַלע און מע רעדט ווידער.

»וואָס וואָלט געוועזן, אשטייגער, ווען מלך לעבט און קומט איצט צו אַהער צו די טרעפּלאַך?«

און אלעמען וואונדערט, וואָס אטדי פראגע גיט אויף דוקא זי, חוה פויזנער, צי הייסט עס ניט, אז צווישן איר און מלכן איזווירקליך אמאָל עפּעס פאָרגעקומען? צי הייסט עס ניט, אז ווען מלך לעבט איצט און גייט אהער צו, וואָלט זי געבעטן צודיקן מיטן סטודענט אוועקגיין און וואָלט מיט אים געבליבן דאָ זיצן ביז א שפּעטער שעה נאָך א האַלבער נאכט?

בײַ חוה פויזנער איז די שטימונג פון טאָג צו טאָג אַלץ־מער אויפגערעגט און פריילעך אויפגערייצט.

אַלע פּאַרנאַכט איז זי געזעסן לעבן דער געשלאָסענער קלייט אויף די טרעפּלאַך, און וואָס מער טונקעלער דער פּאַרנאַכט איז געוואָרן, אַלצמער האָבן זיך געלויכטן און געגלאַנצט אירע היפּשע, כמעט בולטע אויגן. איר גאַנצער אויסזעהן איז געווען אַזאַ, גלײַך זי האָט אַלע יאָרן גע־וואַרט אויף איינעם א מאָדנע אָנגעלייגטן גאַסט. און אָט איז שוין שבועות; ס׳איז פּאַרנאַכט: די גאַס איז צוגעקערט, זי איז אָנגעטאָן, און דער גאַסט איז נאָך אַלץ נישטאָ...

זי האָט מער דעסלערס נאָמען ניט דערמאָנט.

דערצונאָך האָט זי געהאַלטן אין איין אַרומגיין מיט וויזיטן. זי איז געקומען צום דאָקטער גראַבײַ און האָט זיך פאַר אים געקלאָגט אויפן קלינגען, וואָס זי הערט שעהנלאַנג אין לינקן אויער. דאָס איז געווען אַרום פינף א זייגער בײַטאָג. דער מיטלוואוקסיגער ציגײַנערש שוואַרצער דאָקטער האָט זיך נאָרוואָס מידערהייט געהאַט אומגעקערט פונם זעמסקי שפּיטאָל, וואו ער אַרבעט טאָג־טעגליך פון אינדערפריה אָן, און בײַ אים אין ווײַסגע־קאַלכטן נײַעם הויפל איז געווען שטאַרק הייס פון זון, וואָס פאַרגיסט עס א גאַנצן טאָג, און פון דאָקטערשער טרוקנקײַט. זי האָט דאָרטן דעם דאָקטער גלײַך באַוויזן דעם קליינעם געטאָקטן אויער אירן, ער איז געווען שטאַרק רויט און האָט געברענט, ווי א העליש פײַער; ער האָט פונקט געשמעקט, ווי אירע האָר, ווי אירע קליידער. נאָר דער דאָקטער גראַבײַ האָט איר אין אויער אַפילו קײַן קוק ניט געוואָלט טאָן און האָט געזאָגט, אַז ס׳איז גאָר־נישט; דאָס לאָזן איר גריסן אַלע זיידעס, גוטע יידן, פון איר מוטערס צד, און מער גאָר:

„ס׳איז נעכטיגע טעג.“

ביי אָטדעם באַליבטן און שטאַרקאָנגענומענעם ראַקיטנער דאָקטער איז אַלץ געווען נעכטיגע טעג, אַפילו דאס, וואס ער איז אַמאָל געווען אַן אָנגעזעהענער פּאַרטיי־רעדנער ערגעצוואו אין דער גרויסער שטאָט, וואו ער האָט געענדיגט, און איצט דערמאָנט דאָרטן קיינער ניט זיין נאָמען: אַפילו דאס, וואס אים האָט צוריק מיט א היפש שטיקל צייט אַוועקגעוואָרפן זיין אומגעווייגליך שיינע פרוי, די גערימטע פּאַרשוין, און האָט אים דא אין ווייס־געקאַלכטן, מיט זון פאַרגאָסענעם הויפל געלאָזט איינעם אַליין מיטן קליינעם געראָטענעם מיידעלע און מיט דער אויסגעמושטירטער גויאישער דינסט.

»ס'איז נעכטיגע טעג«, האָט געזאגט דער דאָקטער גראַביי.

דערביי האָבן געשמייכלט זיינע יונגליכע גרויע אויגן, און די פּיל קנייטשן אַרום זיי האָבן זיך אויסגעלייגט אין אַזאַ מינע, גלייך זיי ווילן וועגן זיך זאָגן:

»קלוג ווי טויזנט רוחות איער דאָקטער גראַביי, אַ? האָט נאר אויף אונז ניט קיין רחמנות«.

און כדי קיינער זאָל אויף אים קיין רחמנות ניט האָבן; כדי חוה פּויזנער זאָל ניט טראַכטן, אַז אויפן פערציגסטן יאָר פון זיין דאָקטערשן לעבן נויטיגט ער זיך שטאַרק אין שלאָפן ביי טאָג, האָט ער זיך אָנגעטאָן כוח און איז חוה פּויזנער געגאַנגען באַגלייטן. ער האָט בעריעש געוויגט זיין שווערליכן און מידן קערפּער אויף די קורצע און פעסטע רעסאָרנדיגע פיסלאַך און האָט געהייבן מיט חסד די שליאַפּע אַלעמאָל, וואס אים האָבן זיך געגריסט זיינע אָרטיגע פּאַציענטן־חסידים. ער האָט זיי ווי ניט באַ־מערקט, אָטדי חסידים זיינע, נאר דאָך געענטפערט אויף זייערע גרוסן. אין די אויגן האָט ער געטראָגן א טרוי־מערישע מידקייט, א לאַנגאָנענדיגע און פאַרנעפּלטע,

ווי דאס גאַנצע מזלדיגע לעבן פון אים, דעם באַליבטן און אויף דער גאַנצער געגנט באַוואוסטן דאָקטער. און אַז ער האָט אינמיטן וועג באַגעגנט חיים־משהן, האָט ער זיך מיט אים אָפּגעשטעלט, ניט קוקנדיג דערויף, וואס חוה פויזנער איז מיט אים ניט געווען באַקאַנט:

»אָט איז נאָך איינער« האָט ער א טײַטל געטאָן אויף חיים־משהן מיטן פינגער און האָט א שמייכל געגעבן מיט אַלע קנייטשן, וואס אַרום זײַנע לענגליכע גרויע אויגן; גלײַך אויף פאַר אים, חיים־משהן, פילט ער זיך פונאַמאָל פאַר עפעס שולדיג און וויל, ער זאָל אויף אים קיין רחמנות ניט האָבן.

»באַקאַנט זיך« האָט ער באַלד צוגעגעבן; ער האָט צע־טראָגענערהייט פאַרלייגט די הענט אַרונטער, אונטערן ווײַסן זומערדיגן רעקל און האָט גלײַך גענומען דערציילן, ווי אַזוי ער, דער דאָקטער גראַבײַ, האָט אַמאָל פינף יאָר נאָכאַנאַנד נאָכן ענדיגן דעם אוניווערסיטעט דעם סטודענ־טישן סורדעט מיטן סטודענטישן הוט ניט אויסגעטאָן און האָט געהאַלטן איין גלענצנדיגע רעדע נאָך דער צווייטער. זיין פאַרטיי איז דאָרטן אין דער גרויסער שטאָט געווען די שטאַרקסטע. געדענקט ער, ווי הײַנט, איינעם א טאָג. »דער גרויסער דיסקוסיאָנסטאָג האָט מען אים גערופן«.

דאס איז געווען אום יום־כפור, א פאַרשפּעטיגטער זומערטאָג, וואס בריהט, ווי אום תמוז. גרויסשטעטיגע שולן זײַנען איבערגעפולט און די שולהויפן נאָך מער. אינווייניג שרײַען טאַטעס דעם אַלטן »ונתנה תוקף«, און אין די פולגעפּאַקטע הויפן דיסקוסירט יונגוואַרג. אים, דעם דאָקטער גראַבײַ, פירט מען דעמאלט אַרום פון איין שולהויף אין צווייטן, מען טוט אים גלײַך א הייב אויף די הענט, און ער רעדט. ער טראַכט שוין לחלוטין ניט וועגן אינהאַלט, אַזויפיל מאל האָט ער שוין זײַן רעדע

איבערגעחזרט און זיך איבערצייגט, אַז זי קלעפּט זיך און ווירקט. און אומעטום, אין יעדן שולהויף, באַגעגנט ער זיך דעמאָלט מיט די אויגן פון אָטדעם (דער דאָקטער גראַביי האָט נאָכאַמאָל א טײַטל געטאָן אויף חיים־משהן און ווידער א שמייכל געטאָן מיט אַלע קנייטשן אַרום די אויגן): איז אט נאָך דעמאלט האָט ער, דער דאָקטער, איינמאל פאַר אַלעמאָל באַשלאָסן:

»ער דאַרף זײַן ניט קיין נאר, אָטדער רויטליכער יאַט«.

וואס האָט געוואָלט דער דאָקטער? צי האָט ער געמיינט פשוט חיים־משהן פאַר חוזק אין די אויגן א חניפה טאָן? צי אפשר איז דאס שוין געווען ניטמער, ווי איינער פון זײַנע מאַנירן: א מאַניר אויף צוצוציהען דא אין ראַקיטנע חסידים צו זיך, דעם געלונגענעם דאָקטער גראַבײַ, און פאַרגעסן מאַכן אַלעמען אָן דער מידקײַט, וואס ער טראָגט שוין מיט זיך, און אָנם ווײַב, דער פאַרשוין, וואס האָט אים, ניט קוקנדיג אויף אַלע זײַנע מעלות, אַוועקגעוואָרפן...

חיים־משה האָט זיך געפילט שלעכט. ער האָט ניט געוואוסט פונוואס צו זאָגן. ער איז נארוואס געקומען פון וואַלד, וואו ער האָט געהאַט א געלונגענעם טאָג, א געלונגענעם און א צעטראָגענעם א ביסל, ער האָט געשריבן. און איצט האָט ער פלוצים צום ערשטן מאל דערזעהן חוה פויזנער אַזוי נאָהענט לעבן זיך. ס'איז געשעהן א נס: א גאַנצן פריהמאָרגן האָט ער געטראַכט וועגן איר און וועגן מלכן און איצט בײַם אָנקומען אין שטאָט אַרײַן האָט ער זי גלײַך דערזעהן. איר שטאַלטנע בויגיגע פיגור איז, ווי תמיד, געשטאַנען אויף די הויכע שיכקאָרקעס א ביסל אָנגעבויגן, ווי אויף שטאָלצעס, נאר די אויגן אירע זיינען שוין גאָרניט געווען אזעלכע בולטע, ווי דאס האָט זיך

פונוויַיטנס געדאַכט; זיי זיַינען נאר געווען גרויס און איבערגעשפּיצט קלוג ערגעץ וויַיט אין דער טיפסטער מיידל־טיף זייערער, און איטליכס מאל, וואס זיי האָבן אויף אים א קוק געטאָן, האָט ער געמוזט אָפּווענדן זיַין פּנים אינ־אַזיַיט, אַזוי שטאַרק האָבן זיי אים דערמאנט אָן זיך, חיים־משהן, אָנם ערשטן טאג פון זיין קומען קיין ראַקיטנע, אָנם געשטאָרבענעם מלכן, און אַפילו אָנם לעמפּל, וואס זי האָט מלכן אנגעצונדן אויפן צווייטן טאג נאך זיַין טויט.

»מלך איז אַמאָל געשטאַנען נאהענט צו אַרבעטער?«

»האַ?«

חיים־משה האָט זיך מיטאַמאָל ווי אויפגעכאַפּט. און אַז ער האָט זיך אויפגעכאַפּט, האָט ער דערזעהן, אַז דאָקטער גראַביי איז פאַרטראַכט, אַז אַלע דריַי שפּאַנען זיי אין איין שורה אַראפּגאַס צום מארק, און אַז די ווערטער »מלך איז אַמאָל געווען נאָהענט צו אַרבעטער« האָט ביי אים גע־פרעגט חוה פויזנער; זי האָט זיי א זאג געטאָן מיט א כיון, אַפּנים, מיט א ווילן אים צו פאַרוואונדערן און אים בשעת מעשה א פארש טאן מיט די אויגן.

»יא« האָט ער איר מאָדנע וואכעדיג געענטפערט און האָט זיך צו איר ניט אומגעקערט »מלך איז דערפאַר גע־ווען צוויי יאר פארשיקט.

»נו, און נאכדעם? נאכדעם האָט ער זיך באַזעצט אין ראַקיטנע?«

»נאכדעם? איצט האָט ער אויף איר א קוק געטאן, נאכדעם איז מלכן געווען א בזיון, וואס ער איז שיר, שיר ניט געווארן א גרויסער מענש«.

און פּלוצים האָט ער דערפילט אַן אומצופרידנקייט מיט זיך אַליין, מיט דעם, וואס ער ענטפערט צופיל וואכעדיג און צופיל קלוג, אַן אומצופרידנקייט, וואס זיַין געפיל צו איר, חוה פויזנער, איז שוין אַזאַ לאַנגאָנעדיגס און אויס־

געשטאַנענס, א געצײַרשֶׁנטס פון מלכן און אַן איבערגעחַזֶרטס וויפיל מאל אין חלום. ער האָט דערזעהן, ווי ס'קומט אונטער דער מאַדאַם בראמבערגס קרוב, דער סטודענט, האָט ער זיך וואכעדיג געזעגנט און האָט זיך אומגעקערט אַן אומצופרידענער צוריק מיט דער גאַס צו מלכן אין שטיבל; וואס טוט ער אייגנטליך דא אין ראַקיטנע?

ער וויל דא פאַרענדיגן זײַן אנגעהויבענע זאַך, און מער גאר. ער וויל דא אפּוואוינען א פּאר חדשים בײַ יצחק־בערן אין וואלד און אויספּרובן, צי ער איז פעהיג אפּ־צוטאן איינעם אַן ענין... ער וועט אים שוין גאר אינגיכן אויספּרובן, אָטדעם ענין... נאר אָט האָבן פון מלכס מוטער דער אלמנה אנגעהויבן אנקומען זעהר אומ־רוהיגע בריוו; מען רײַסט דאָרטן פון איר די הויט אין דער לײַאונשפּאָרקאַסע, וואו זי האָט פאר מלכן די עטליכע רובל געליהען, און אויף אים, חיים־משהן, ליגט שוין אויך אין דעם זין א שטיקל חוב; ער מוז פריהער איבערשרייבן אַלץ, וואס אין אַפּטייקמאַגאַזין איז גע־בליבן, און ציהען זיך א קונה אויפן אינווענטאר מיט די מעדיקאמענטן, איידער ער ענדיגט זײַן זאַך.

ער האט געאַרבעט רעגלמעסיג אלע בײַטאג אקעגן א פאר שעה בײַ מלכן אין קליינעם אפּטייקמאַגאַזין, געעפנט דאָרטן ניטמער, ווי איינעם א פארנטיגן לאדן און גע־סארטעוועט די סחורות.

אָפטמאָל האָט ער זיך דאָרטן אויף א היפשער ווײַלע געקאנט פארגעסן און זיך מיט גרויס אינטערעס נעמען גראַבלען אינם צווייטן קלענערן חדרל צווישן די פּאפּירן בײַ מלכן אין שופלאד; געלייענט איין בריוו נאכן צווייטן, געבישטערט, געזוכט און ווידער געלייענט. ס'האָט זיך ארויסגעוויזן, אז חוה פויזנער האָט איין צײַט געשריבן

מלכן בריוו פון אומעטום, וואו זי איז געפאָרן. מלך איז דעמאלט אין זײַן גראד געווען א קליינער קיסר. נאר חוה פויזנער האָט דאך אין יעדער בריוו אירן פארדרייט איר חתימה אַזוי, אַז קיין בן־אדם זאל זיך ניט אנשטויסן, אַז זי האָט זיי געשריבן; גלייך זי וואלט ניט גלויבן איר אייגענער איבערגעגעבנקייט צו אים און וואלט מורא האָבן, אַז אָטדי בריוו זאלן איר שפעטער ניט שאדן. נאר אויב אַזוי, איז מלכס גאנצע חָתנווייכקײַט בנוגע צו דער ניט איבעריג שיינער און שווײַגנדיגער עטל קאדיס שוין געווען ניטמער, ווי א קונץ, אָדער א חובזאך? ווי אַזוי האָט מען באדארפט דערויף קוקן?

איצט איז געווען קלאר, פארוואס חנקע ליובער האָט זיך אַזוי באליידיגט דאן, ווען ער, חיים־משה, האָט איר באוויזן דעם בריוו מיטן אפגעבראכענעם שטיקל פישביין און האָט בײַ איר געפרעגט:

„קלערט איר, הייסט עס, אַז דעם בריוו האָט אנגעשריבן חוה פויזנער?“

„ווארט, האָט זי בלאס ווערנדיג איבערגעפרעגט, איך האָב דען געזאגט?“

אָט די גבירישע, לײַטיש אויפגעצויגענע חנקע האָט געקאנט בלאס ווערן און זיך שטארק באליידיגן נאר דערפאר, וואס מען איז זי חושד, אַז זי איז פעהיג צו רעדן איבעריגס; אַז זי קאן אויסגעבן א צווייטנס אויס־באהאלטענע סודות... ס׳האָט מיטאַמאָל א ציה געטאן צו איר דאס הארץ; ס׳האָט זיך געוואלט איבערבעטן זי, פארפירן מיט איר, ווי פריהער, א לאנגן רוהיגן שמועס און ארויסבאקומען נאך איינינגע קלייניגקייטן, איינינגע איינצלהייטן וועגן מלכן און וועגן עטל קאדיס. נאר ווען ער איז געקומען צו איר אהין אין עוזר ליובערס רייכן הויז, האָט ער זי ניט געטראפן אינדערהיים; זי איז

געווען אוועקגעפּארן מיטן קליינעם מאַטיקן אין דער אייגענער רויטער, פּירגאַרנדיגער בײַטלמיל, וואָס געפינט זיך אַנדערהאַלבן וויאָרסט פון שטאָט און גרייט זיך איצט אויסאַרבעטן עלעקטריע פאַר גאַנץ ראַקיטנע. עוזר ליובער אַליין האָט זיך נאָך אַלץ געפונען אין קיעוו, פונוואַנען ער האָט צוליב דער עלעקטריע איבערגעפעקלט איין מאַשין נאָך דער צווייטער, און אין הויז איז קיינער, אַחוץ די דינסטן, ניט געווען. בײַ חנקען אין צימער, אויפן ווײַסן פוקס, וואָס לעבן בעט, האָבן זיך געוואַלגערט דעם קליינעם מאַטיקס אַ פּאָר שפּילכלאַך, און אויפן פּאַר־פּוצטן טישל איז געלעגן ניטמער ווי דער אַלבאָם, אין וועלכן ס'איז געשטאַנען, אַז דאָס לעבן איז אַ ים:

»אַ ים פון ליבע אויסגעטאַקטע קליינינקייטן און פון פּרייליכער פאַרהוילענער דאַרשט«.

חיים־משה האָט אים דאָרטן פונסניי אַ בלעטער געטאָן, אָטדעם אַלבאָם. ער איז דאָרטן געשטאַנען אַ ביסל און האָט זיך אומגעקערט צוריק אין מלכס קליינעם אַפּטייק־מאַגאַזין.

נאָכדעם איז געקומען נאָך איינער אַ טאָג, אַ נײַער, אַ וואָכעדיגער און אַ הייסער.

אַ לופטל אַ בײַטאָגעדיגס שאָקלט דאָן פּאַמעלאַך אין עק גאַס מיט די יונגע בוימלאַך, וואָס זײַנען אַרומגעגריזעט פון בהמות און פון ציגן, און הײַזער דרימלען אַזוי אין גרויס היץ, אָדער אפשר באַהאַלטן זיי אין זיך אַ קיל מיט אַ פּאָר פרויען, וואָס דרעליווען ווײַמפּערלאַך. אין שטאָט קומט ניט אָן קיין פור.

אַ וואָלקן, אַלעמאָל אַ נײַער, לויפט נאָר געשווינד איבערן בלויען הימל, לויפט אויף אַ שאָטן אין דער נידער, יאָגט איבער גאַרער לענג פון גאַס און איבערן קײַלאַכדיגן מאַרק; יום־טובדיג גאָלד אַנטלויפט און וואָכע־

דיגער שאטן יאגט איבער. און אויך אַזוי איז שוין דאָרטן ביי עמיצן אין האַרץ: יום־טובדיג גאָלד אנט־לויפט און וואכעדיגער שאטן יאגט איבער. א שכֵנה אין עק גאס ארבעט א זאָק לעבן די טרעפלאך פון איר שטוב אוןווארפט אַלעמאָל א בליק לינקס צו מלכס קליינעם אפטייקמאגאזין; שוין עטליכע טעג זינט זי באמערקט, אַז דער אפטייקמאגאזין איז אלע בייטאג אפן. זי קומט סוף־כל־סוף אַהין אריין און דערזעהט חיים־משהן. ער שטייט איינער אליין אין א נייעם אנצוג צווישן די הויכע געשפיגלטע אפטייקשאפעס, וואס קוקן פון הינטערן שטוב גרויזאם און פארטראכט, ווי א שבעהזיצער. ער וועגט מעדיקאמענטן, שרייבט אין א ביכעלע און פארפאקט איין פעקל נאכן צווייטן.

»זעה נאר, וואונדערט זיך די יידענע, און איך האב געמיינט, אַז דא איז עמיצער פאראן«.

חיים־משה שטייט אין די ווייסע ארבל און טוט אויף דער יידענע ניטמער ווי א קוק: אַזוי פארנומען איז ער און באשעפטיגט. נאר אַז די יידענע גייט אוועק, גע־דויערט סך־הכל א קליינע ווײלע, ס׳טוט ווידער א קלונג דאס שארפע אפטייקגלעקל, און ס׳שטעלט זיך אריין חוה פויזנער. איר גלייכע פיגור שטייט, ווי תָמיד, א ביסל אנגעבויגן אויף די הויכע שיכקאָרקעס. נאר אַליין איז זי אנגעטאָן אין א ווייס גאַרעסן קאָפטל און אין א שארף אויפן קאָפּ; מער איינפאך, האָט זי, דאכט זיך, אָנטאן זיך ניט געקאָנט. אַזוי קומט מען פארברענגען צו א מענשן אַן אייגענעם, א נאָהענטן.

»איך וועל אייך ניט שטערן?« פרעגט זי באלד ביים אריינקומען, ביי דער טיר.

און איר בליק איז, ווי שטענדיג, א שמייכלדיגער, אַן עזותדיג קלוגער און פארוואונדערטער. פון צעטומלט־

קייט הערט חיים־משה לחלוטין זיך ניט איין אין אירע לעצטע ווערטער, קוקט אויף איר פאַרוואונדערט און ווייסט ניט, וואָס צו טאָן. אַז ער קומט סוף־כּל־סוף צו זיך, זיצט זי שוין אויפן בענקל, וואָס ער האָט צוליב איר מיט זיין נאָזטיכל אָפּגעווישט פון שטויב. און ער שטייט נאָך אַלץ אקעגן איר גרייט צו דינען. ער איז פאַר־וואונדערט און האלט זיין פאַרשטויבט טיכל אין האנט.

»וואַרפט אוועק אייער טיכל« זאָגט זי און שמייכלט.

דאָס איז איר געוויינליך קול. אירע אויגן קוקן אויף אים נאָך אַלץ שפּאַטיש און עזותדיק קלוג; זי הייסט, ער זאָל אוועקוואַרפן זיין טיכל.

דעמאָלט באַמערקט ערשט חיים־משה אַז ער האלט ווירקליך די גאנצע צייט א פאַרשטויבט טיכל אין האַנט. ער פילט זיך שולדיג און פאָלגט זי.

»אַך יאָ« זאָגט ער.

און ער וואַרפט אוועק זיין טיכל. צום אָנהייב דאַכט זיך, אַז איר גאַנצער וויזיט איז א פאַרשייטער פּרוב, און ניטמער: א לצנותדיגער אויפטו. הייסן הייסט עס אַזוי:

איצט אינמיטן לאַנגן און הייסן זומערטאָג וועט זי שאַפן אַן אינטריגע.

נאָר חיים־משה קוקט אויף איר און באַמערקט: אירע אויגן פאַלן פּלוצים אריין אין א פאַרטראַכטקייט און באַ־קומען מיטאַמאָל א סך טיפן. זי קוקט זיך ארום דאָ ביי מלכן אין מאַגאַזין, ווי אין אַן אלטער היים.

»גלייך איך האָב דאָ אַמאָל עפּעס געקויפט...«

אַזוי זאָגט זי, בשעת זי הייבט זיך אויף פונם בענקל און פּרובט א שפּאַציר טאָן אין טיף פון צימער.

דעמאָלט שלאָגט חיים־משה איר פּלוצים איבער די רייד.

»גלייך איר האָט דאָ אַמאָל עפּעס געקויפט, זאָגט ער, און האָט פאַרגעסן אָפּצוצאָלן«.

»יאָ׳ טאַקע׳ חזרט איבער חוה פויזנער מיט אַזאַ פאַר־וואונדערט פּנים׳ גלײַך זי גלויבט ניט׳ אַז ער׳ חיים־משה׳ האָט עס געזאָגט׳ גלײַך איך האָב דא אַמאָל עפּעס גע־קויפט און האָב פאַרגעסן אָפּצוצאָלן«׳

זי זעצט זיך צו צוריק אויפן בענקל און זיצט אַזוי א ווײַלע מיט אַן אראָפּגעלאָזטן קאָפּ׳ איר איז׳ אפּנים׳ מיט־אַמאָל געוואָרן דא שווער׳ שטארק שווער׳ און חיים־משה קוקט אויף איר און שווײַגט׳ איצט געדענקט ער אירע בריוו׳ וואָס ליגן בײַ מלכן אין שופלאָד׳ קיינמאָל האָט ער זיי נאָך ניט געדענקט אַזוי קלאָר׳ ווי איצט׳ בשעת ער קוקט אויף איר; איבערגעבונדענע ליגן זיי דאָרטן׳ אויסגעציילטע׳

»איר בלײַבט דאָ׳ אין מאַגאַזין?«

אזוי פרעגט חוה פויזנער׳ און דער קאָפּ איז בײַ איר נאָך אַלץ אראָפּגעלאָזן און די אויגן קוקן נאָך אַלץ פאַר־טראכט ערגעצוואוהין אונטער דער סטויקע ארונטער׳

»אַך׳ ניין«׳

חיים־משה האָט שוין דא איצט מערניט׳ וואָס צו טאָן׳ ער איז גרייט צו גיין׳ מיט אלע כּבודן גרייט׳ ער פאַר־שליסט אויפגיך די קאַנטאָרקע און דעם דרויסנדיגן שלאָס בײַ דער טיר און באגלייט זי אראָפּ צו דער מיט פון שטאָט׳ ער גייט מיט אַזאַ אויסזעהן׳ גלייך ער האלט זיך אין דער מעלה; איצטיגס מאָל מוז ער בײַשטיין דעם נסיון פון דאַמענערע׳ אין אָנהייב מאַרק שנײַדט זיי איבער דעם וועג די אָרטיגע קאָמיסיע׳ וואס גיט אכטונג אויף ריינקייט׳ בראש פון דער קאָמיסיע גייט דער שטאָט־דאָקטער גראבײ׳ ער גייט׳ ווי זײַן שטייגער איז׳ פוילבליך און שווער׳ און זיין פּנים איז אויסגעמאטערט׳ צי פון ניט שלאָפן בײַטאָג׳ צי פון יידישע צרות׳ ער איז פאַר־טראָגן׳ נאָר דערזעהענדיג חוה פּוזנער מיט חיים־משהן׳

גיט ער זיך העפליך א נויג. זײַנע היפּשע גרויע אויגן טוען זיך פּלוצים אַזאַ דערשרעקן, גלײַך מע האָט אים נאָר־וואס אויפגעוועקט פון שלאָף, און באלד טוען זיי זיך צוריק א צינד אָן און שמייכלען שוין מיט אלע פיל קנייטשן, וואָס ארום זיי.

»קלוג ווי טויזנט רוחות, שמייכלען זיי וועגן זיך אַליין, איך פארשטיי אַלץ און גיב אייך מיין ברכה«.

אַז ער גייט אָפּ א ביסל, קוקט ער זיך נאָכאַמאָל אום און טוט ווידער א שמייכל, נאָר ס'ענטפערט אים ניט קיינער, ניט חוה פּויזנער און ניט חיים־משה. זיי זיינען שוין נאָהענט צו עזריאל פּויזנערס נייעם הויז. זיי שטעלן זיך אָפּ לעבן גרויסן גאניק, וואס גייט ארויס, ווי אַן אָפענע וועראנדע צום איינגעבראכענעם מאַרק, און ס'דאכט זיך, אַז עמיצער פון זיי וועט באלד אנהייבן רעדן. זיי וואַרטן אויף עפּעס.

שטייען זיי אַזוי א ווײַלע און וואַרטן, נאָר קיינער הייבט ניט אָן צו רעדן. א פארבײַגייענדיג יינגעלע פאר־האלט זיך גאָר נאהענט לעבן זיי, באטראכט זיי מיט שעמעוודיגקייט אין די אייגעלאַך, מיט א שמייכעלע אינם איינגעבויגענעם געשטאלטל, און זיי באמערקן עס ניט.

»איך האָף, אַז איר וועט נאָך אריינקומען צו אונז«, אַזוי זאָגט חוה פּויזנער, און אירע אויגן קוקן שוין ווידער צו אים ארויף האלבשמייכלדיג, שעמעוודיג קלוג: גע־כּשרטע אויגן.

»יאָ, ענטפערט צעטראָגענערהייט חיים־משה, געוויס«.

און א ווײַלע שטייט ער נאָך פארטראַכט אויפן ארט; קוקט איר נאָך, ווי זי גייט ארײַן אין הויז און געדענקט די זאַך, וואס ער שרײַבט דאָרטן בײַ יצחק־בערן אין וואַלד; פארוואס איז שטענדיג, ווען ער קוקט אויף איר

ווילט זיך אים וואס גיכער ענדיגן די זאַך? ער מוז איצט קומען צוריק אין וואַלד אַרײַן און זיך נעמען פאר דער זאַך.

XII

מילא, האָט חוה פויזנער ניט געהאַט מער, וואס צו פאַרלייקענען, און האָט געשוויגן. אירע קאָרטן זײַנען געווען אָפן. גאַנץ ראַקיטנע האָט געוואוסט, אַז איר פרעגער שטייט איצט אָפּ גאַנצע אָוונטן לעבן פּאַרקן, הינטערן אײַנפאָרהויז, וואס לעבן מאַרק, שטייט ער און גלעט דאָרט חייקע די דינסט פאַר דער האַנט. א שטיקל צייט האָט זי ליב געהאַט מלכן. דאס איז געשעהן פונקט דאַן, ווען גאַנץ ראַקיטנע האָט געוואַרט, וואס דא וועט אַרויסקומען.

»מלך, האָט מען געזאָגט, האָט בײַ זיך געפּועלט חתונה האָבן מיט עטל קאַדיס, און אַז חוה פויזנער שיקט אים א צעטעלע, ער זאָל קומען, קומט ער צו איר, א? ער קומט«.

דעמאָלט איז חוה פויזנער בכיון אַוועקגעפאָרן פונדער־היים אויף א לענגערער צײַט, כדי זי זאָל קאָנען שרייבן מלכן שיינע בריוו. און נאָכדעם האָט געטראָפן דער נס; דעסלער הייסט דער נס; דעסלער פון די טאָרפזומפּן און פונם גרויסן בעריזשינעצער בראָווער, אַן אינזשענער, זאָגט מען, איז ער; ער איז רייך, שטאַרק רייך. אָבער וואס פאַר א שייכות האָט עס צו אים, חיים־משה? וואס גייט עס אים אָן?

ער האָט פאַרגיכערט די טריט:

»א מענש, וואס איז געקומען קײַן ראַקיטנע אויסצו־פירן א גרויסן ענין, דאַרף גיין מיט גיכע טריט«.

ער איז געקומען אינמיטן הייסן העלן טאָג צוריק אין

וואַלד אַריין, צוריק צו זיך אין צימער און האָט דאָרטן גאָרנישט געקאָנט טאָן:

»טפו, צו אַלדי שוואַרצע יאָר. ראַקיטנע נעמט צו אָהן שיעור צײַט, און מער גאָר«.

די פענסטער זיינען געווען אָפן. די זון האָט דורך זיי שטאַרק געבאַקט. האָט ער אַראָפּגעלאָזט די קורצע רויטע פאָרהענגלאַך און האָט זיך אין די ווייסע אַרבל צוגעלייגט אויפן בעט. נאר די אַראָפּגעלאָזענע פאָרהענגלאַך האָבן ניט געהאָלפן. די פוסטקייט פונם לאַנגן הייסן זומערטאָג האָט זיך אַהער געלאָזט פּילן; פון דער זון, וואס באַקט דעם וואַלד, האָט זי זיך אַהער געלאָזט פילן און פון דער אויסגעוועבטער וואָכעדיגקייט, וואס ציהט זיך אַהער מיט אַלע וועגעלאַך און שטעגעלאַך פון ראַקיטנע דער שטאָט:

»ס'אַראַ פוסטע וואָכעדיגע שטאָט! און וויאַזוי האָסטו דא געלעבט, מלך?

אָט שטייט ער, חיים־משה, דאָרטן, בײַ דער גרעבליע, אין סאַמע אָנהייב ראַקיטנע שטייט ער, אַזוי שטעלט ער זיך פאָר, און קוקט, ווי ווייט, ווייט אין דער גאַס, אין איר טיפן הינטערגרונט יאָגן זיך אירע וואכעדיגע שאטנס נאָך איר וואכעדיג גאָלד. און די שטאָט אַליין איז אויסגעוועבט, אַלט, אויסגעהוילט און טויט. מאַמעס שטאָפּן אייער אין די קינדער און שוויצן צו; א טאטע א קרעמער, א לוסטרינענער טאַטע, שטייט אויף דער שוועל פון דער גרויסער קלייט און געדענקט, וויפיל פּאָר פוישטן ליגן בײַ אים אויפן בוידעם צוגעגרייט אויפן ווינטער. ער פרובט אַלעמאָל, צי די לונגען זיינען בײַ אים ריין און לייגט איבער די שטיקלאַך וואַטע פון איין אויער אין צווייטן. און מלך האָט אָפט געקענט אָפּזיצן א היפּשע צײַט לעבן אָטדעם רייכן קרעמער אויף די טרעפּלאַך און פירן מיט אים א שמועס. אָזוי דערציילט יצחק־בער.

»וואָס זשע מיינט איר, שמייכלט דאָרטן איינמאָל צו אים שעמעוודיג מלך, צוויי יאָר פאַרשיקט זיין קאן טאַקע אַמאָל אויך זיין א שטיקל ענין. אַמאָל קאן מען דערפון האבן א שטיקל נחת־רוח«.

נאר דער קרעמער גלויבט ניט אין אַזאַ מין נחת־רוח.

»עט!« אַזוי זאגט ער און קראַצט זיך פאַמעלאַך אין דער באָרד. ער געדענקט נאָך אַלץ די פיל צוגעגרייטע פוישטן, וואס ביי אים אויפן בוידעם. ער גענעצט. נאר מלך הערט ניט אויף צו שמייכלען...

»פונדעסטוועגן, זאָגט ער שטילינקערהייט, פונדעסט־וועגן מוז מען מודה זיין, אַז ביי איניגע מענשן איז ניט דער גאַנצער עיקר פרנסה«.

נאר עזריאל פויזנער וויל ניט מודה זיין.

»עט! זאָגט ער און גענעצט ווידער, ס'איז חלומות, אינגאַנצן חלומות«.

דעמאָלט קומט פלוצים אונטער דער פאַרוואַלטער פרעגער און כאַפּט גלייך, אינוואס עס גייט דער שמועס. ער האָט פון תמיד אָן ניט ליב אָטדעם לוסטרינענעם טאַטן. ער טוט עזותדיג א דריק צו די פענסנע צו דער נאָז און זאָגט:

»איז אפשר, זאָגט ער, וועט ר' עזריאל פויזנער כאָטש אין עפּעס מודה זיין? אפשר וועט ער, לפּחות, מודה זיין, אַז עמיצער אויף דער וועלט... אַז עוזר ליובער, למשל, פאַרמאָגט מער געלט פון אים?«

אין דעם איז פרעגער היציג. ער איז זיכער: ער האָט אים געפאַקט, אָטדעם קרעמער; אין עפּעס וועט ער אים פאָרט מוזן מודה זיין. ער קוקט ווי דער קרעמער לייגט באַנייס איבער די שטיקלאך וואַטע פון איין אויער אין צווייטן און קנייטשט מיט די אַקסלען. אין עפּעס וועט ער פאָרט מוזן מודה זיין. נאר עזריאל פויזנער טוט

א מאַך מיט דער האַנט און בלייבט ווידער קאַלט, אינ־גאַנצן קאַלט.

„עט! זאָגט ער, ביי עוזר ליובער האָט קיינער ניט געציילט...“

— — — — — — — — — — — — — — — — — —

איז אָט...

חיים־משה האָט זיך פּלוצים דערמאַנט אָן מלכס פּנים:

„איז וואָס זשע בין איך מיט דעם אויסן, מלך?“

„אַז גאָרנישט, חיים־משה, אַז א קרעמער האָט ליב צו ציילן“.

„און דו שמייכלסט אַלץ, מלך?“

„יאָ, חיים־משה, ווייל אויך דו... אויך דו האַלטסט אין איין ציילן. און ניט ווי א קרעמער ציילסטו, נאָר ווי א טייוול“.

„ווי א טייוול?!“

אַך יאָ, מאָדנע, ווי קלאָר דער שעמעוודיגער מלך זעהט עס איצט אַלץ פון דאָרטן, פון יענער וועלט... וואָס אָרט, אייגנטליך, דעם טייוול, אויב גאָט און איוב נאַרן זיך איינער אָנם צווייטן? דער עיקר איז, וואָס גאָט האָט איובן געבענטשט... שמחה, ביי אים אין הויז; אַלע וואָך קומען זיך צונויף די קינדער, און דער טייוול גייט אַרום און אַרום דעם הויז, וואו ס'קומט פאָר די שמחה, און ציילט און ציילט; א פרעמדוועלטיגער גייסט אָהן ליידנשאַפטן, אָהן אייגענעם באַגער ציילט פרעמדע אומ־גליקן און פרעמדע גליקן.

„אָבער א טעות, מלך, א גראָבער טעות“.

ער, חיים־משה, איז נאָך צופיל געבונדן מיטן הויז, וואו ס'קומט פאָר די שמחה, און טראָגט אויף זיך אחריות... דעם שטומען פּראָטעסט... ער וויל מער ניט זיין דא אין ראַקיטנע, קערט ער זיך אום צוריק אַהין אין דער

גרויסער שטאָט. ער שטייט דאָרטן אויף אין איינעם א זומערדיגן פריהמאָרגן, באַגלײַך מיט אַלע גרויסשטעטיגע לײַט שטייט ער דאָרטן אויף, און לאָזט זיך אַוועק אין גאס. ער האָט ליב די גאס אין איר פריהמאָרגן; ער האָט ליב די זון, וואס באַקט דעם שטיין, און דעם קילן שאָטן, וואס אינדערזייט. פאַרשיידענע גליקליכע און אומגליקליכע מענשן איילן אין פאַרשיידענע זייטן, און אויך ער, חיים־משה, איילט מיט זיי, ער איז איינער פון זיי. אינמיטן בריק איז געפאַלן א פערד און גוסטט, און מענשן דערשיסן עס דא אויפן אָרט, מענשן זיינען גרויסשטעטיגע און באַשעפטיגט; זיי האבן קיין צייט ניט צו וואַרטן, ביז דאס פערד וועט אליין אויסגיין, און דערשיסן עס מיט זיכערקייט, אַז זיי טוען רעכט... נעכטיגע טעג, זיי קוקן זיך ניט אום צו אים, חיים־משהן, זיי פרעגן בײַ אים ניט, צי ער גיט דערויף זיין הסכמה...

— — — — — — — — — — — — — — — — — —

אויפן טראָטואַר, מלך, גייט אַרום אַן אַלטער קבצן, א בלינדער, און טאַפּט מיטן שטעקן דעם שטיין.

»כ'בין אַלט ניינציג יאָר, חזרט דער אַלטער, איך בין אַלט ניינציג יאָר, גיט מיר א נדבה«.

און אַרום ווימלט די גאס, מענשן גייען אָפּ און אויף, און אויך ער, חיים־משה, גייט מיט זיי; ער איז איינער פון זיי. איינע א פרוי, זעהט ער, האָט זיך אָפּגעשטעלט קויפן ברויט; זי דינגט זיך פאַרן ברויט; זי צעצאָלט זיך, נאר, אַז זי קוקט זיך אום, דערזעהט זי, אַז לעבן איר איז ניט געבליבן איר קליין פיריאָריג קינד. די שרעק פון גאָר דער וועלט איז בײַ איר אויפן פנים.

»א דונער האָט מיך דערשלאָגן, פלעסקעט זי אויס מיט די הענט, נישטאָ מײַן קינד!«

א ביסל ווייטער שטייט מען אַרום א האַלבנאַקעטער פרוי. זי האָט א צעריסן לייב: א משוגענע, אַפּנים; זי רייסט זיך פאַר די פונאַנדערגעלאָזטע האָר און קלאַפּט מיט ביידע פויסטן אין קאָפּ; זי דערציילט וועגן אומגליק, וואס האָט זי געטראפן:

»אַלע יאָרן, דערציילט זי, האָט זי בײַ זיך אינדערהיים געוואַרט אויף גאָט; זי איז געווען זיכער, אַז ער וועט קומען — נאַרעשקייטן, ער האָט געמוזט קומען. און הײַנט אינדערפריה איז ער צו איר געקומען און האָט זי ניט גע־טראָפן אינדערהיים: זי איז אויף א רֶגעלע אַוועק־געגאַנגען פון דער היים«.

און אויפן טראָטואַר, מלך, אינדערזייט גייט נאָך אַלץ אַרום דער אַלטער קבצן דער בלינדער און טאַפּט מיטן שטעקן דעם שטיין. ער הערט נישט גאָרנישט און זעהט נישט גאָרנישט, מלך; ער געדענקט נאָר זיך און זיינע ניינציג יאָר און די נדבה, וואס אים קומט פאר זיי:

»כ׳בין אַלט ניינציג יאָר, חזרט דער אַלטער, איך בין אַלט ניינציג יאָר, גיט מיר א נדבה«.

— — — — — — — — — — — — — — — — — —

»וואס זשע איז דערפון געדרונגען, מלך?«

»אַז גאָרנישט, חיים־משה, אַז דעם אַלטן מוז מען מאַכן זעהענדיג«.

»אָבער ער איז אַלט ניינציג יאָר, מלך, ער איז אויפ־געהאָדעוועט אויף נדבות...«

»און וואס קלערסטו טאָן?«

»כ׳האָב א מיטל, מלך, א זיכער מיטל... וואַרט...«

— — — — — — — — — — — — — — — — — —

וואוהין זשע איז דאס פלוצים מגולגל געוואָרן, ער, חיים־משה? אין א פרעמדער שטאָט איז ער מגולגל געוואָרן. ער קאָן ניט די גאס. ער קאן ניט די הייזער.

ער איז צוגעגאַנגען צו א פרעמדער פּאַראַדנער טיר, ער האָט אָנגעקלונגען און זיך געשטעלט וואַרטן. קיינער האָט אים ניט געעפנט. ער האָט אַליין א שלעפּ געטאָן די טיר, זי איז אָפן. ער איז אַרייַנגעקומען אין פאָדער־צימער און האָט דערזעהן הענגען א פּאָר רעק. «גוט, האָט ער א טראַכט געטאָן, רְמָזִים אויף מענשן«. נאָר די מענשן אַליין זיינען נישטאָ. ער וואַרט א ביסל און קומט אַרייַן אין עסצימער. נאר אויך דאָרטן איז קיינער נישטאָ. אָפּגעטרונקענע גלעזער טיי אויפן טיש, און א סאַמאָוואַר אינדערזייַט; דו טוסט אים א טאַפּ, ער איז נאָך וואַרעם; אַן אָפענער בוך ליגט אויפן טיש: עמיצער האָט, אַפּנים, אין אים נארוואס געלייענט. נארוואס געזוכט מיט די אויגן צווישן די שורות. טירן זייַנען אָפן דורכאויס אין די אַרומיגע צימערן, נאָר אויך דאָרטן איז קיינער נישטאָ. ער רופט, נאר קיינער ענטפערט ניט. ער וויל אַוועקגיין, נאָר ער קען ניט; ער האָט מורא, טאָמער... טאָמער קומט אַריין דער גנב...

«איז אָט, מלך, וואס זשע דאַרף איך, נאָך דיין מיינונג, טאָן?«

«היטן, חיים־משה, היטן, ביזוואַנען ס'וועט קומען דער בעל־הבית«.

«נו, און דו, מלך? וואַרט... ווי אַזוי ביסטו אַוועק?«

אַך יאָ, מאָדנע: ווי אַלע דא אין ראַקיטנע מייַדן אויס דעם שמועס וועגן מלכס אַוועקגיין, וועגן מלכס טויט. ביי יעדערן איז פאַראַן א חשד, אַז מלך איז געשטאָרבן נישט פון זיין האַרצפעלער אַליין, נאר קיינער וויל דא וועגן דעם ניט רעדן. חנקע ליובער ווערט בלאַס איט־ליכס מאָל, וואס ער, חיים־משה, פּרובט פאַרפירן מיט איר וועגן דעם א שמועס, און יצחק־בער דער לאַנגער לאָזט אַראָפּ די ברעמען, קנייטשט מיט די אַקסלען און

שווערט זיך, אַז ער ווייסט ניט: זאָל אים שוין אַזוי וויסן בייז.

»וואס זאָל איך דיר דערויף זאָגן, פרעגט ער, איך ווייס? ער האָט אוודאי געהאט ביי זיך אין אַפּטייקמאַגאַזין אַלע גוטע זיבן זאַכן ...«

נאר אָט האָט מען אויך נאָך אים, חיים־משהן, דא אין ראַקיטנע אָנגעהויבן נאָכשפּירן. דער חשד איז געוואָרן ברייטער ... נעכטן בייטאָג גייט ער איינער אַליין איבער דער גאַס. די גאַס איז פּוסט, און אַקעגן גייען דריי דאַמען. אַלע דריי קוקן אויף אים פונדערווייטנס; אַלע דריי מאַכן אַזעלכע אָנשטעלן, גלייך זיי קאנען ביי זיך בשום אופן ניט באַשליסן, צי זאָלן זיי אים אָפּשטעלן, צי ניין. איינע פון זיי די מיטלסטע, די געפּאַקטע, איז די מאַדאַם בראמבערג. זי טראָגט פּענסנע און קוקט דורך איר האָפּערדיג, ווייל זי האָט זיך ניט מיט וואס צו שעמען: אַלע דא אין שטאָט טוען איר נאָך. אַלע ווייסן, אַז זי איז א מוסטער פאַר דער שטאָט. זי האָט אַזאַ צונויפגעשנורעוועט פּיסקעלע, גלייך זי האָט נאָר־וואס אַרויסגעזאָגט א חכמה און וואָרט, אַז די גאַנצע וועלט זאָל זי קומען אויסקושן. די צווייטע דאַמע איז אַן אומ־באַקאָנטע, א נידעריגע, א שוואַרצע מיט א נייגעריג איינ־געפאַלן נעזל, און די דריטע, די יינגסטע, איז אויס־געצויגן לאַנג און דאַר, ווי נאָך א טיפּוס. דאס איז די פרייע צוהערערין אסתר פיך, וואס איז צוריק מיט עטליכע טעג אַראָפּגעקומען אַהער אויף די זומערדיגע וואַקאַציעס. זי איז מיד, פון א סך לערנען אין דער גרויסער שטאָט. זי איז אָנגעטאָן אין א לייוונט ווייסן אַנצוג מיט לאַנגע שלעכט־געפּרעסטע פּראָשוועס; זי האַלט איינגעבויגן דעם קאָפּ און שמעקט פונם קליינעם געלן בלימל, וואס זי האַלט אין האַנט, זי שמעקט פונם בלימל אַזוי נאָהענט, אַז אויפן

שפּיץ נאָז בלײַבט בײַ איר א געלער פלעק. איר קליין אויסגעמאַטערט פּנימל איז פאַרצויגן מיט א געפּודערט אָפּגעבערענט הײַטל, נאָר די קליינע אייגעלאַך גלאַנצן מיט א הונגעריק פייערל, און אין איר אינגאַנצן צאַפּלט נאָך איינס א מאָדנע לעבעדיג אָדערל און לאָזט זי ניט רוהען; דאס אַרבעט זי מער פון אַלע, מען זאָל אים, חיים־משהן, אָפּשטעלן. די דאַמען לאָזן אים דורך גאר נאָהענט לעבן זיך און קוקן אויף אים, נאר אַז ער גייט אָפּ עטליכע טריט, רופן זיי אים דאָך צוריק, ס׳טרעט אַרויס מיט א קליין שמייכעלע די מאַדאַם בראָמבערג און בעט, ער זאָל קײַן פאַראיבל נישט האָבן.

»די זאַך, זאָגט זי, באַשטייט דערין, וואס זיי אַלע דרײַ, אָטדי, וואס חיים־משה זעהט דא פאַר זיך, האָבן אויף זיך גענומען דעם אָוונט, וואס דאַרף איננגיכן געגעבן ווערן לטובת דער תלמוד־תורה. ווילן זיי אים, חיים־משהן, בעטן: ערשטנס, פאַרשטייט מען, ער זאָל אויפן אָוונט זײַן, און צווייטנס — צווייטנס ווילן זיי, אַז חיים־משה זאָל זיך באַטייליגן אין דער פּראָגראַם«.

»אין דער פּראָגראַם?«

חיים־משה זאָגט זיי, אַז צום באַדויערן, האָט ער ניט מיט וואס צו באַטייליגן זיך. חוץ דעם, וועט ער צום אָוונט געוויס שוין דא אין ראַקיטנע ניט זיין... ער וועט שוין געוויס האָבן אַוועקגעפאָרן.

»נאר אויב אַזוי, זאָגט די מאַדאַם בראָמבערג און וויל זיך אַנטשולדיגן, אויב אַזוי פאַלט דאָך אָפּ די גאַנצע זאַך...«

נאר דא שלאָגט איר איבער די רייד די פרייע צוהערערין אסתר פיך. זי גלויבט ניט, אַז חיים־משה זאָל צו יענער צײַט שוין האָבן אַוועקגעפאָרן פון ראַקיטנע. זי שטייט די גאַנצע צײַט אין איין שורה מיט דער מאַדאַם בראָמ־

בערג און שמעקט איר גאָל בלימל. אירע אויגן קוקן אויף חיים־משהן אָהן אויפהער פונאונטן ארויף; מיט א שמייכעלע און מיט נייגעריגקייט קוקן זיי אויף אים און הערן אים ניט אויף צו פארשן.

»איר קלערט דען בכלל אַוועקפאָרן פון ראַקיטנע?« פרעגט זי ביי אים.

און אין א רגע אַרום, ווידער מיטן זעלבן שמייכל אין די אויגן, מיט א רֶמֶז פון א קלוגיטשקער, וואס ווייסט כלומרשט זיין סוד.

»איר זייט דען פונאָנהייבאָן ניט געקומען קיין ראַקיטנע מיט דער דעה, אַז איר זאָלט דא פאַרבלייבן? . . אַז איר זאָלט מער קיינמאָל פונדאַנען ניט אַוועקפאָרן? . .«

»איך? פרעגט חיים־משה, פאַרוואס מיינט איר אַזוי?«

זיי לאָזן זיך גיין אַראָפּ מיט דער גאַס. אין איין שורה מיט אים גייט די פרייע צוהערערין אסתר פיך, און די איבעריגע צוויי דאַמען גייען נאָך פונהינטן.

»מלך, זאָגט אסתר פיך, מלך האָט אויך פונאָנהייב גע־זאָגט, אַז ער פאָרט פונדאַנען אַוועק . . .

זי זאָגט עס, ווי גלאַט אַזוי אין דער וועלט אַריין. און חיים־משה באַמערקט, אַז שפּאַנען שפּאַנט זי גיך, גיך, און בשעת זיי גייען, קוקט זי אַראָפּ צו דער ערד. דערביי האָט זי א טבע איינצובויגן זיך אינצווייען, ווי א דינע זאַנג. ער געזעגנט זיך און קערט זיך אום אין וואַלד אַריין. ער שטרענגט זיך אָן און וויל זיך דערמאָנען, צי ער האָט זיך ניט ווען עס איז פאר עמיצן אַרויסגעכאַפּט מיט א וואָרט וועגן דעם אַלעמען, אויף וואס די פרייע צוהערערין אסתר פיך האָט געוואָרפן א רֶמֶז. ניין. אַליין, וואס ער האָט ווען ס'איז וועגן דעם געטראַכט, איז געווען פאַרנעפּלט, פאַרנעפּלט אפילו פאַר אים, חיים־משהן אַליין. די פרייע צוהערערין אסתר פיך האָט גערעדט גלאַט אַזוי

אין דער וועלט אַריין. נאר אויב אַזוי, וועט ער, חיים־משה, שוין מוזן זיין אויפן אָוונט לטובת דער תלמוד־תורה. אסתר פיך וועט דאָרטן אויך זיין, און דעסלער און חוה פויזנער ... און אויך ער, חיים־משה, ער וועט דאָרטן מוזן זיין.

XIII

אסתר פיך איז ביז שפעט אינאָוונט זיך פאַרזעסן ביי חנקע ליובער אינדערהיים. אַריינגעקומען אויף א רגע, אויף איבעררעדן מכוח די סערוועטן און טישטעכער, וואָס חנקע האָט צו געבן אויפן אָוונט אין תלמוד־תורה, און פאַרזעסן זיך מיט גלייכגילטיגקייט צו היים, צו שלאָף, צו אייגענעם פאנפעוודיג דינעם קולכל. איר אויסזעהן איז געווען א טרוימעריש לאנגווייליגער, א האלב אויפ־גערעגטער, האלב דרימלענדיגער. איר איינציגער ווייסער אנצוג, וואָס מיט די לאנגע שלעכט געפרעסטע פראשוועס, האָט אויסגעזעהן פאַריתומט, ווי זי, די פרייע צוהערערין, אסתר פיך אַליין. זי האָט שוין ניט געהאט קיינעם דאָ אין שטאָט, אַחוץ אַן עלטערן ברודער, א האָלצהענדלער. אירע פאָטער און מוטער זיינען שוין לאַנג געשטאָרבן, און קיינער האָט ניט געוואוסט, צי מיט איר שוועגערין לעבט זי בשלום, צי ניין. זי האָט גערעדט מכוח דעם, וואָס ראַקיטנע צאַנקט:

»ניט מע שטאַרבט, ניט מע לעבט אין ראַקיטנע, נאָר מע גוססט«.

חנקע האָט זיך צוליב איר אויפגיך באַפרייט פון דער קיכנעס חשבונות. זי האָט געלייגט מאָטיקן שלאָפן און האָט זיך אויף די שפיצפינגער אומגעקערט פון זיין פינסטערן חדר צוריק אין גרויסן עסצימער. אַרום גרויסן ברענענ־דיגן הענגלאָמפּ האָבן די הויכע ווענט גענומען אויסזעהן

בײַנאַכטיג און שטארק שפּעט, און די פרײַע צוהערערין איז דאָ נאָך אַלץ געזעסן און נאָך אַלץ גערעדט. ווער איז זי אַזוינס געווען, אָדער פרײַע צוהערערין? זי האָט דאָ אין שטאָט ניט געהאט איר גלײַכן. מעגליך, אַז א פרײַע צוהערערין איז זי געוואָרן נאָר דערפאר, וואָס אַלע דאָ אין ראַקיטנע זיינען געווען קורסיסטינס. איצט האָט זי, נאָך פינף יאָר לערנען, זיך אומגעקערט אהער כמעט א געענדיגטע, כמעט א יוריסט. זי קוקט דאָ אויף אַלעמען פונאויבן אַראָפּ, און איר איינציגער נאָהענטער פרײַנט איז דאָ דער דאָקטער גראַביי. זי האָט גערעדט מכוח דעם, וואָס פון זומער צו זומער קומט זי אהער אַראָפּ אויף וואַקאַציעצייט און טרעפט דאָ אַלצמער לאַנגווײַליגקייטן, מער פּוסטקייט.

»און אָט איז שוין געשטאָרבן מלך אויך, אויף זײַן אַפּטייקמאַגאַזין הענגט א שלעסל...«

אירע אויגן האָבן זיך געשמאָלט אין צוויי קליינע שלעפע־ריגע שפּעלטיקלאַך. דער קליינער מאָגערער קערפּער אינם גראַמען ווייסן אָנצוג האָט זיך געשפּאַרט אויפן גליטשיגן זאָנטיק, און דאָס מויל האָט גערעדט און גע־רעדט, אַזוי אַז, קוקנדיג אויף דעם, האָט זיך געדאַכט, אַז רעדן רעדט עס פון זיך אַליין, אָטדאָס מויל; ס'הענגט ניט אָפּ ניט פונם מוח און ניט פונם גאַנצן שלעפעריגן קערפּער; ס'איז א באַשעפעניש אַליין פאַר זיך און עס רעדט. איז אָט: אָקאָרשט נעכטן בײַטאָג איז די פרײַע צוהערערין אינאיינעם מיט חיים־משהן אַריינגעקומען אין מלכס אויפגעשלאָסענעם אַפּטייקמאַגאַזין; זי האָט דאָרטן דערזעהן אין צווייטן קלענערן צימער דאָס אָפענע פאַר־געלטע אַפּטייקפּודעלע, וואָס ליגט אויפן פאַרשטויבטן טישל, און האָט מיטאַמאָל פאַרשטאַנען, אַז אַלע דאָ אין ראַקיטנע זיינען פערד, פשוטע פערד:

»מלך איז דאָ געגאַנגען צום טויט מיט קליינע זיכערע טריט, און קיינער האָט עס נישט באַמערקט, אַזוי האָט זי, די פרייַע צוהערערין, דאָרטן געזאָגט צו חיים־משהן, דער סם, וואָס מלך האָט אויסגעקליבן, איז געוויס געווען א גרינגער, אַ גאַנץ געוואוינליכער, און איינגענומען האָט ער אים אין משך פון א וואָך צייט אַלעטאָג צו ביסעלאַך, סאַר א גרויל! איינגעמען סם אין משך פון א וואָך צייט אַלעטאָג צו ביסעלאַך...«

»געשיקט זיך? האָט זיך געוואונדערט חיים־משה, איר מיינט עס באמת?«

»וואָס זשע דען? האָט אים דערויף געענטפערט זי, די פרייַע צוהערערין, איך טרייב מיט אייך קאַטאָוועס?«

אַליין דער דאָקטער, דער דאָקטער גראַבוי, איז אָקאָרשט איצט איר, דער פרייַער צוהערערין, מודה:

»ער הייבט זיך אָן דערמאָנען, זאָגט ער, בעת מ'האָט מלכן באַלד נאָכן טויט אַראָפגעהויבן פונם בעט, האָט ער דערזעהן אונטערן קישן א קליין קיילאַכיג אַפטייקפּודעלע, א ליידיגס און אָפנס, און לעבן דעם האָט זיך גע־וואַלגערט דאָס קליינע דעקעלע. דאָס פּודעלע איז אינווייניג געווען געל, ווי פון יאָדאָפאָרם, אַזוי זאָגט דער דאָקטער, נאָר אים איז דעמאָלט גאָרנישט ניט איינ־געפאַלן«.

די גאנצע צייַט, וואָס מלך איז געלעגן צובעט מיטן פּאָכיר אייז אויפן האַרצן, פלעגט ער, דער דאָקטער, צו אים אַלע בייַטאָג אַרייַנקומען און פאַרברענגען מיט אים א שעה אָנדערהאַלבן אָדער צוויי. פאַרן אַוועקגיין האָט ער אַלעמאָל געבעטן מלכן זיך אויפזעצן און האָט בייַ אים אויסגעהערט דאָס האַרץ.

»נעכטיגע טעג, האָט ער דעמאָלט צו מלכן געזאָגט, ס'איז גאָרנישט; דאָס האַרץ וועט מוזן אויסהאַלטן«.

»יאָ, געוויס, האָט דערויף מלך געשמייכלט, מן הסתם, וועט דאָס האַרץ מוזן אויסהאַלטן«

און דאָס איז געווען דאַן ווען דעם סם האָט ער איינ־גענומען מיט א רגע פריהער, אָדער מיט א רגע שפּעטער נאָכן דאָקטערס אַוועקגיין. ער האָט געפירט אַלעמען פאַר דער נאָז, מלך . . .

וואו זשע זיינען דעמאָלט געווען מלכס גוטע פריינט?

די פרייע צוהערערין שפּעט אָפּ פון אַלע גוטע פריינט מלכס. אַז זי לאַכט, הערט זיך, ווי גיפטיג ס׳קלינגט איר דין פאַנפעוודיג קולכל. אין אירע אייגעלאַך צינדט זיך אָן א פייערל.

»עטל קאדיס, זאָגט זי, האָט, דאַכט זיך, געהאַט, פאַר־וואָס צו זיין מלכן געטריי. פונדעסטוועגן האָט זי אים אַפילו איינמאָל דעם קישן ניט איבערגעשלאָגן און האָט ניט געוואוסט, וואָס ביי אים צוקאָפּנס טוט זיך, ס׳איז אַן אַקט . . .«

»און חוה פויזנער האָט זיך פאַרקריגט מיט מלכן פונקט ערב זיין קרענק. זי האָט ניט פאַרגונגען, אַזוי זאָגט מען אין ראַקיטנע . . . זי האָט ניט געוואָלט הערן, ווי מע שטויסט צימערינג ביי עטל קאַדיס אינדערהיים און ווי מע גרייט זיך דאָרטן צו דער חתונה, איז זי אַוועק־געפאָרן אין קרייזשטאָט, זיך זעהן מיט דעסלערן נו, מילא . . . אָבער פאַרוואָס האָט זי זיך נאָכדעם אומגעקערט און האָט אים אָנגעצונדן דאָס לעמפּל אויפן צווייטן טאָג נאָך זיין טויט?«

בכלל מוז די פרייע צוהערערין מודה זיין, אַז זי פאַר־שטייט ניט א סך זאַכן. אָט איז למשל, איצט אַהער אַראָפּגעקומען אָטדער חבר מלכס, חיים־משה, און דרייט זיך דאָ אַרום. ער גייט דא, זאָגט מען, אַריין אין דיזעלבע הייזער, וואוהין ס׳פלעגט אַריינגיין מלך: ער באַגעגנט

זיך מיט דיזעלביגע מענשן··· חנקע קאָן איר ניט קלאָר מאַכן:

»וואָס טוט ער דאָ?«

ביי אסתר פיך איז׳ הייסט עס׳ געווען א חשד׳ אַז חיים־משהן געפעלט דאָ שוין צופיל אַלץ׳ וואָס מלך האָט דאָ געטאָן··· חנקען איז צווייטמאָל אַריבערגעגאַנגען א גרויל איבערן לייב׳ נאָר זי האָט געשוויגן׳ צום אָנהייב איז איר געווען איינגענעם׳ זי איז געווען די יינגסטע פון אַלע מיידלאַך דאָ אין שטאָט׳ קיינמאָל האָט זי נאָך ניט גערעדט מיט איר אַזוי ערנסט׳ ווי איצט׳ די פרייע צו־הערערין אסתר פיך׳ דערנאָך האָט חנקה ביסלאַכווייז טיף אין זיך אָנגעהויבן ווילן׳ אַז די פרייע צוהערערין זאָל אַוועקגיין׳ וואָסמער זי איז געזעסן׳ אַלצמער האָט זי געוואָלט׳ זי זאָל אַוועקגיין׳ זי האָט אַליין פאַרשלאָסן נאָך אסתר פיך די פאַראַדטיר און האָט זיך נאָכדעם אויס־געטאָן ביי זיך אין צימער מיט אַן אומצופרידן געפיל בנוגע צו זיך אַליין׳ צו דער פרייער צוהערערינס שפּעטן זיצן און צו אַלץ׳ וואָס זי האָט דא גערעדט׳ וואָס האָט זי אייגנטליך געוואָלט׳ אָטדי פרייע צוהערערין אסתר פיך? זי איז שוין געווען ניט קיין יונגע׳ לחלוטין ניט קיין יונגע׳ זי איז געווען עלטער פון אַלע מיידלאַך דאָ אין שטאָט׳ דער איינציגער פאַסיגער מענש׳ מיט וועמען זי האָט זיך דאָ אין ראַקיטנע געקאָנט צונויפגיין׳ איז גע־ווען דער העברעער אנשל צודיק; אָטדער׳ וואָס איז שוין איינמאָל געווען אין פּאַלעסטינע און וואָס מע האָט שוין געדרוקט איניגע זיינע העבראַישע מאמרים׳ די גאַנצע שטאָט האָט געוואָלט׳ ס׳זאָל זיין א שידוך׳ נאָר מיט אנשל צודיק האָט זי זיך דאָ אין ראַקיטנע פון שטענדיג אָן געקריגט׳ תמיד׳ אַז זיי האָבן זיך באַגעגנט׳ האָבן זיי געמוזט מיט עפּעס באַליידיגן איינער דעם

אַנדערן, אַרײַנקומען אין כּעס און זידלען אַזוי שטאַרק איינער דעם צווייטן, אַז זייטיגע מענשן זאָלן זיי דאַרטן פונאַנדערנעמען.

אין א פּאָר נעכט אַרום האָט זיך חנקען געחלומט, אַז אַהער קיין ראַקיטנע איז ווידעראַמאָל אַראָפּגעקומען מלכּס שוועסטער, די פרעמדשטעטלדיגע פּראָוויזאָרין, אַז עטל קאַדיס האָט זיך כּלומרשט אויך אַהער אומגעקערט, און אַז אַלע דריי, מלכּס שוועסטער, עטל קאַדיס און זי, חנקע, גייען זיי נאָך נאָך א גרויסער לוויה. זיי קלערן ניט וועגן דער לוויה און ווייסן ניט, וועמענס זי איז, און אינדרויסן איז מאָדנע, ס'איז פאַרנאַכט; אַז זיי קומען אויפן בית־עולם, זעהען זיי, ווי מע נעמט גראָבן א גרוב אין עק בית־עולם, לעבן קאַרשנבוים, אין איין שורה מיט מלכּס קבר נעמט מען גראָבן די גרוב, מע איז מקבר דעם זשורנאַליסט, וואָס וואוינט אין קרים מיט דער אנטלאָפענער דאָקטערשע גראַבײַ, נאָר אַז מע לאָזט אים אַראָפּ אין גרוב און מע דעקט אויף זײַן פּנים, זעהט מען, אַז ס'איז ניט ער, ס'איז חיים־משהס פּנים...

חנקע האָט זיך פּלוצים, אינמיטן חלום, אויפגעזעצט אויפן בעט און האָט מעכאַניש, מיט פאַרשלאָפענע פינגער און פאַרשלאָפענע גלידער, גענומען איבערפלעכטן אויף זיך דעם צאָפּ; תּמיד ווען זי איז געוועזן אומרוהיג, האָט זי מעכאַניש איבערגעפלאָכטן אויף זיך דעם צאָפּ.

חנקע האָט קיינמאָל ניט איבערגערעדט אירע חלומות. זי האָט אין זיי ניט געגלויבט, נאָר מיט די חלומות אַליין איז זי געוועזן אינווייניג געבונדן; א האַלב יאָר, איידער איר מוטער איז געשטאָרבען, האָט זי זי געזעהן אין חלום א טויטע, און מיט א חודש פריהער, איידער זייער טראָגענ־דיגע גויאישע וועשערין האָט געבוירן, האָט זיך איר גע־

חלומט די וועשערין מיט א קליין מיידעלע אויף די הענט א קליין מיידעלע מיט בלויע אויגן און מיט לויכטיגע האָר פונקט אַזאַ׳ ווי זי האָט נאָכדעם געהאַט׳

חנקע האָט איבערגעלעבט א שרעקליך אויפגערעגטן צעדרייטן פריהמאָרגן און האָט מיט צופיל מאַמעדיגער בייזקייַט אָנגעשריגן אויף מאָטיקן:

»מאָטיק׳ זיץ איַין!«

»מאָטיק׳ לאָז מיך צורוהע׳ איך בעט דיך«׳

איטליכס מאָל׳ וואָס פון דער פאַראַדטיר האָט זיך דער־הערט א קלונג׳ האָט זי באַקומען א בלאַס פּנים און האָט זיך אָהין איינגעהערט מיט אַזאַ פארשטאָרבן האַרץ׳ גלייַך דאָס גייט מען איר אָנזאָגן׳ אז איר חלום איז מקוים גע־וואָרן׳ זי האָט זיך געפילט שטאַרק מיד׳ און דער קאָפּ האָט איר א ביסל וויי געטאָן׳ דערצונאָך האָט זיך דער טאָג אליין אויסגעגעבן זעהר א הייסער׳ א נודנער טאָג און א מאָדנע לאַנגער׳ אין אַזאַ טאָג׳ האָט זיך געדאַכט׳ קאָן געשעהן אַלץ׳

בייַטאָג האָט חנקע אָנגעטאָן יום־טובדיג זיך און מאָטיקן און האָט גענומען אויף עמיצן וואַרטן׳ נאָר צו זיי אין הויז איז קיינער ניט געקומען׳ און אַלץ אַרום האָט נאָך פונבייַנאַכטאָן אויסגעזעהן מאָדנע׳ דער הייסער זומער־טאָג איז דאָך געווען א פּשוטער׳ א וואָכעדיגער׳ און ערגעצוואו לעבן דער קיך האָט מען נאָך אַלץ געהאַקט מיטן שווערן האַקמעסער׳ געהאַקט איילנדיג׳ ווי אום ערב־שבת׳ חנקע האָט זיך קוים דערוואַרט׳ ביז די הייסע זון האָט זיך אָפּגערוקט אָנאַזייַט׳ פון די הייַזער האָבן מיט גרויס פוילקייַט גענומען אַראָפּקריכן די קורצע שאָטנס׳ דעמאָלט האָט חנקע גענומען מיט זיך מאָטיקן און איז אויסגעפּוצטערהייט אַוועקגעגאַנגען מיט אים אַראָפּ מיט דער לאַנגער גאַס׳ צוגאַסט צו דער יונגער מאַדאַם

בראָמבערג, פון איר האָט, ווי תמיד, געשמעקט מיט פולן פרישאויסגעזייפטן פנים און מיטן ריח פון נייעם לייקענעם בייטעלע. נאָר איינס אַן אויג האָט ביי איר אונטערגעציטערט, און דער קאָפּ האָט נאָך אַלץ פונבייַנאַכט א ביסל וויי געטאָן, ס׳האָט איר געשאָסן אין א שלייף.

נאָר ביי דער מאַדאַם בראָמבערג אינדערהיים האָט קיינער ניט דערמאָנט ניט דעם וואַלד, ניט יצחק־בערן, ניט חיים־משהן. הייסט עס, אַז דאָרטן איז מיט חיים־משהן גאָרנישט ניט געשעהן. ביי דער מאַדאַם בראָמבערג איז, ווי תמיד אין שטאַרקהייסע זומערטעג געווען היימליך, קיל און גוט, ווייַל די בעל־הביתטע איז געווען א גרויסע בעריע און ווייַל אויף דריי טרעפּלאַך און הינטער א שווערער פּאָרטיערע האָט מען זיך אויפּגעהויבן אין קליינעם עסצימער. געזעסן זיינען דאָרטן די מאַדאַם בראָמבערג, די פּראָוויזאָרין ליפּשיץ און די נייע ראַבינערשע מיטן אייַנגעפּאַלענעם נעזל און מיט די אָפּענע קלעפּיג־קלוגע טינטשוואַרצע אייגלאַך. געזעסן כמעט אַלע מיט האַנטאַרבעט אין שויס, מיט אַן אויסזעהן פון מענשן, וואָס באַהאַלטן זיך דאָ אויס אינדערקיל פון שטאַרק הייסן דרויסן. און גערעדט האָט מען וועגן דעם, וואָס פאַרביי ראַקיטנע דאַרף איינגיכן אָנהייבן דורכגיין א קורירצוג, און וועגן דעם, וואָס אין די גרויסע שטעט האָט מען שוין ווידער אָנגעהויבן טראָגן פּשוטע קליידלאַך, גלאַטע אַזעלכע און שמאָלע:

מע פלאָנטערט קוים מיט די פיס.

חנקע איז דאָרטן אָפּגעזעסן ביז נאָך בייַטאָגעדיגן טיי, אָפּגעזעסן מיט שווערקייַט, מיט אָנשטענדיגער לאַנגווייַליגקייט, דרך ארץ צו דער בעל־הביתטע, וואָס איז געווען איר געשטאָרבענער מוטערס נאָהענטסטער פריינט.

און אוועקגעגאַנגען איז זי סוף כל סוף פונדאַנען מיט דערזעלבער אומצופרידנקייט· מיט דערזעלבער אויפ־רעגונג מיט וועלכע זי איז אַהער געקומען; אַרויס־געגאַנגען אינאיינעם מיט מאַטיקן אינדרויסן און ווידער־אַמאָל דערזעהן דעם ברענענדיגהייסן זונענאויסגאס· דעם לאנגן תּמוזדיגן טאָג ער איז געווען פייַנליך און אומענדליך· אָטדער טאָג· זייַנע קורצע שאָטנס האָבן זיך קוים גערוקט· קוים געקראָכן און די אינווייניגסטע אומ־רוהיגקייט אויך· אויפן טראָטואַר אין שאָטן זייַנען אויסגעפוצט· ווי אום יום־טוב· אַרומגעגאַנגעןביידע משרתים פון בראָמבערגס סקלאַד פון ערדמאַשינעס· זיך לייַדיגגייעריש געווערטלט און לייַדיגגייעריש געראַנגלט· און אין די צוויי קלויסטערס· וואָס אין ביידע עקן שטאָט אונטער די בערג· האָבן שוין ווידער נאָך לאנגער בייַ־טאָגעדיגער רוה גענומען קלינגען די גלאָקן; אָפּגעוואַרט אַזוי איינער דעם צווייטן· אָפּגעוואַרט שטיפעריש און יונג און ווידעראַמאָל גענומען פאַריאָגן פאַרקלינגען איינער דעם צווייטן· ס׳איז געווען א מיטזומערדיגער גויאישער חָגאטאָג א חָגאטאָג· וואָס געהייליגט ווערט ער אין די זאַטע רוהיגע דערפער אַרום· און וואָס דאָס שטעטל דאָ נאָגט אים טיילווייַז אויס און איז אים האלב מחלל; ס׳האָבן זיך לייַדיגגייעריש געלאַנגווייליגט אין מאַרק א פּאָר פּאַר־געסענע גויאישע פורן· זיך געלאַנגווייַליגט מיט בענקשאפט צו די אַוועקגעשאָקלטע האלבשיכורע בעל־הבתים־פויערים; ס׳איז געווען פּוסט אין שטאָט· און פונווייַט· פונם שיפועדיגן בארג· וואָס אַקעגן· האָט זיך אַהער אַרויסגעבלויט דער גרויסער וואַלד מיט זייַן אָנהייב גע־דיכטעניש· א שנורגלייַכער בלויער וואַלד· וואָס קייטלט בארג און הימל און טריפט איצט אין דער גרויסער היץ מיט בלויער פאַרדויכלטקייט אַרום זיך און אַרום זייַנע

טיפן, און אַזוי נאָהענט איז איצט אַהין, אַזוי נאָהענט און אַזוי ווײַט. דאָרטן געפינט זיך איצט חיים־משה... פלוצים איז חנקע געוואָרן שטאַרק רויט, קוקנדיג אַהין צו אָטדעם וואַלד; זי האָט מאַמעדיג אָפּגעהאַלטן מאָטיקן, ער זאָל ניט לויפן אַפריהער. און אַליין איז זי געוואָרן שטאַרק רויט, און די ברוסט האָט זיך אָנגעהויבן הייבן און ווערן פול מיט האַרץ פול מיט האַרץ – דאָס ערשטע מאָל איז איר איצט אַרויפגעקומען א געדאַנק, נעמען מאָטיקן און אַרויפגיין מיט אים אַהין אויפן בארג צו חיים־משהן; דאָס ערשטע מאָל האָט אַהין צו אים אַזאַ שטאַרקן ציה געטאָן, און זי איז געוואָרן רויט שטאַרק רויט, אייגנטליך, איז ער איר געווען א פרעמדער, אָטדער חיים־משה. סך הכל א מאָל דרײַ איז ער געווען בײַ זיי אין הויז און מער איז ער שוין ניט געקומען, ער האָט אויפגעהערט צו גיין. חנקע האָט אָפּגעהאַלטן מאָטיקן מיט כּעס אין קול:

»מאָטיק, לויף ניט, איך בעט דיך«.

און שווער איז געווען צו ווייסן אויף וועמען איז זי אויפגעטראָגן; אויף זיך פאַרן געפיל, וואָס ציהט אַהין אין וואַלד, צו אויף מאָטיקן, וואָס פאַרלויפט אַפריהער און פלאָנטערט זיך יעדערן פאַר די פיס.

אין עק מאַרק אין אלכסון האָט חנקע דערזעהן די יצחק־בעריכע. זי איז געזעסן איינע אַליין אויף דער זון אויף א ווײַסגעפּאַרבטער בריהענדיגער באנק, וואָס אַקעגן א קלייט פון געפעס.

חנקע האָט זיך לעבן איר אָפּגעשטעלט:

»פרעג איך אײַך: אין אַזאַ היץ!...«

די קרענקליך געלע יצחק־בעריכע איז געזעסן אויפן בענקל אויסגעפּוצט ווי אום שבת בײַטאָג; זי האָט פון

גרויס היץ צעבונדן אויף זיך דאָס זייַדענע קאָפּטיכל און האָט געפּאָכט מיטביידע עקן אויפן שוויציגן פּנים.

»אוי׳ איז הייס׳ האָט זי זיך געקלאָגט מיט א מינע פון פאַר חלשות׳ מע קאָן אויסגיין ... און חנקע׳ חנקע איז נאָך א קינד׳ אינגאַנצן א קינד׳ אויב זי פרעגט׳ נאָכוואָס יצחק־בער דערלאָזט׳ זי זאָל זיך קראַנקערהייט אין אַזאַ היץ שלעפּן אין שטאָט אַרייַן.

די זאַך באַשטייט דערין׳ וואָס יצחק־בער האָט זיך פון פרומקייט אָפּגעשאָקלט:

»שוין אינגאַנצן אָפּגעשאָקלט׳ טעג און וואָכן׳ אין שטויב דאָרטן׳ צווישן די פילשטשיקעס׳ און אין גאָט גלויבט ער ניט... ווייס איך׳ וואָס ... ער גלויבט ניט«.

נאָך יענע וואָך האָט ער געהאַט יאָרצייַט׳ יצחק־בער׳ און פאַרגעסן׳ גאָרניט געגאַנגען אין שטאָט אַרייַן; זיך ניט אָפּגעוואַשן אפילו.

איז נו׳ מילא׳ יצחק־בער׳ ווי ער וויל זיך׳ נאָר זי׳ די יצחק־בעריכע׳ זי האָט מורא פאַר גאָט; זי איז קראַנק ... האָט זי איצט אָטדאָס גענומען מיט זיך׳ א פונט ליכט׳ און איז געקומען אין שטאָט אַרייַן׳ ליכט פון א יאָרצייַט זיינען אָסור ווי א חרם׳ אָטדאָס זיצט זי דאָ אויפן בענקל ניטווייַט פון דער שול און וואַרט: די שול איז נאָך פאַרשלאָסן׳ ס׳וועט קומען דער שמש׳ וועט זי אים די ליכט אָפּגעבן׳ און יצחק־בער? יצחק־בער ווייסט דערפון אפילו ניט׳ יצחק־בער איז נאָך גאַנץ פריה אַוועקגעפאָרן ערגעץ מיטן וואַלד־פערד־ און וועגל.

חנקע איז רויט געוואָרן.

און חיים־משה?

זי האָט זיך פאַרלוירן׳ דאָס ערשטע מאָל פאַר דער גאַנצער צייַט האָט זי געפרעגט אויף חיים־משהן׳ זי האָט ניט געוואוסט׳ וואָס וועט וועגן איר מיינען די יצחק־

בעריכע· נאָר די יצחק־בעריכע האָט גאָרנישט גע־מיינט

»ווער? אָטדער רוח?« האָט זי זיך געוואונדערט·

זי האָט אָנגערופן חיים־משהן »רוח« · ווייַל קיין מענש אין דער וועלט איז ניט אימשטאַנד צו לעבן אַזוי· ווי ער לעבט זי אַליין האָט באַלד נאָך פּסח געהייסן יצחק־בערן אָנשרייבן חיים־משהן· ער זאָל קומען זי האָט געמיינט: ער וועט דאָ אַרויפנעמען אויף זיך א ביסל לייב· נו· איז דאָך עס אָבער א רוח· ניט קיין מענש· א ניט עסט ער? צי ער טרינקט? א ניט שלאָפט ער? · · · ער איז צעיאָצט· ער טומלט און געגוג

אַנומלטן איז געקומען צו פאָרן אין וואַלד אַרייַן יצחק־בערס שוועסטער מיט איר מיידעלע· שוין ניט קיין יונגע אָטדאָס מיידעלע אירס א יאָר אַכט־צעהן אוודאי· רעדן רעדט עס שעפּעליאַווע און אַליין איז עס געבליבן בייַם קינדערשן שכל; ויצט גאנצע טעג אינ־דרויסן בייַ דער שטוב אויף דער ערד און שפּילט אין טשעריק ציילט און ציילט און שפּילט נאָכאַמאָל און ציילט נאָכאַמאָל האָט ער געקענט אַזוי אָפּזיצן אַקעגן איר גאנצע שעהן· חיים־משה· און קוקן ווי זי שפּילט·

»איז וויפיל האָסטו שוין געמאַכט?« פרעגט ער אַזוי בייַם מיידעלע

»שוין טוידנט· ענטפערט דאָס מיידעלע· א תּך· א תּך מאָל טוידנט«

»און איצט· וואָס וועסטו טאָן?«

»איך וועל מאַכן נאָך טוידנט«

»יאָ· יאָ· זאָגט ער· און קוקט איר אין פּנים אַרייַן· מאַך נאָכאַמאָל טויזנט«·

ער גייט אַוועק צו זיך און פאַרשפּאַרט זיך· ער טוט דאָרטן אַפּנים· עפּעס ווער ווייס אים? תּמיד שמייכלט

ער אַז מע פרעגט אים וואָס ער טוט, שמייכלט ער און ענטפערט ניט. און אונטער די אויגן איז אים שוין בלוי ער איז הויט און ביין בײַנאַכט רעדט מען שעהנלאנג בײַ אים אין צימער זי, די יצחק־בעריכע, כאַפּט זיך אויף אינמיטן דער נאַכט און הערט, ווי מע רעדט דאָרטן.

»חיים־משה, קלאַפּט זי אים סוף־כל־סוף אָן אין ווענטל, וועמ רעדט עס דאָרטן בײַ דיר, חיים־משה?«

»ס׳איז גאָרניט« שרײַט ער צו איר פון יענער זײַט ווענטל און איז פריילֿיך.

ער לאַכט.

»ס׳איז שדים, שרייט ער צו איר, שדים טאַנצן אַרום מיר בײַ מיר אין צימער«.

»זי, די יצחק־בעריכע, מוז זיך פאַר חנקען מודה זײַן: זי איז שוין ניט צופרידן וואָס ער איז אַהער אַראָפּ־געקומען, חיים־משה. זי האָט מורא פאַר אַזעלכע ווערטער ווען חיים־משה זאָל זיך איצט וועלן באַזעצן ערגעץ אַנדערש וואָלט זי אים געזאָגט א גרויסן דאַנק... נאָר פאַרוואָס איז חנקע אַזוי בלאַס?... וואָס איילט זי אַזוי, חנקע? זי גייט שוין אַהיים? און דער שמש פון דער שול איז נאָך אַלץ נישטאָ זעהט נאָר, איך בעט אײַך: די זון איז שוין נאָר אויפן דאַך, און די שול איז נאָך אַלץ געשלאָסן ווען קומט שוין א מאָל דער שמש? נאָר חנקע גייט שוין טאַקע? א גוטן טאָג, א גוטן טאָג«.

חנקע איז געווען ניט אַזוי דערשראָקן, ווי בלאַס. פאַרוואָס האָט זי פּלוצים דערפילט אין חיים־משהן אַזאַ אייגענעם, אַזאַ נאָהענטן, נאָהענטן גלײַך ער וואָלט געווען אירער אַן עלטערער געראָטענער ברודער, נאָך א סך, א סך א נאָהענטערער, ווי איר אייגענער עלטערער ברודער; ער איז א סך, א סך יאָרן ניט געווען איי־

דערהיים, ער האַלט ניט פון דער היים, און איצט איז ער אַראָפּגעקומען. נאָר פאַרוואָס האָט זיך געטראָפן, אַז פאַרפאָרן איז ער ניט גלײַך צו זיך — צו זיי אין הויז, נאָר אין וואַלד אַרײַן — צו דער יצחק־בעריכע, וואָס וואָלט געווען צופרידן ווען ער קלייבט זיך פון איר אַרויס? פאַרוואס זאָל זיך דא אין ראַקיטנע ניט געפינען עמיצער, וואָס זאָל אים דאָס זאגן? זי האָט אין זייטיגן הינטערגעסל דערזעהן פונווייטנס דעם דאָקטער גראַבײַ און האָט זיך אויף א רגע אָפּגעשטעלט: אפשר וואָלט עס אים געזאָגט דער דאָקטער גראַבײַ? ער קאָן דאָך חיים־משהן נאָך פון דער גרויסער שטאָט. אפשר וואָלט זי אים געבעטן...

נאָר דער דאָקטער גראַבײַ איז דורכגעגאַנגען גאר נאָהענט פאַרבײַ איר און האָט זי ניט באַמערקט. זײַן פריש געגאָלט פנים, וואָס מיט די גראָבע און לויכטיגע פריצישע וואָנצעס איז געווען שוואַרץ אָפּגעברענט און פאַרשוויצט — צעטראָגן און אויסגעמאַטערט־מיד פון ניט שלאָפן בײַטאָג — האָט ער געוויגט זײַן פעסטן קערפער אויף די קורצע און פעסטע רעסאָרנדיגע פיסלאַך און איז איצט בײַ זונזעצן אַרומגעגאַנגען אין די הינטערגעסלאַך מיט פאַרנאַכטיג שפעטע וויזיטן צו זײַנע חולאים. צעטראָגענערהייט האָט ער געטראָפן אין א פרעמדער שטוב, ניט אַהין, וואוהין מע האָט אים גערופן. א פאַרפוצט מיידל האָט אים פון דאָרטן אַרויסבאַגלייט מיט גרויס דרך ארץ און האָט אים שמייכלדיג אָנגעוויזן:

»אָט אַהין... אין יענער שטוב האָט מען געוויס דעם דאָקטער געבעטן«.

און ער האָט דעם מיידל שוין אַפילו קיין דאַנק ניט געזאָגט; ער האָט דערזעהן חנקען מיט מאָטיקן דורכגיין האָט ער פלוצים אויפגעוואַכט. ער האָט א שמייכל גע־

טאָן מיט אַלע קנייטשן, וואָס אַרום זײַנע פאַרדרימלטע אויגן, און האָט אַ מאַך געטאָן צו חנקען מיט דער האַנט:

„אָט אַהין, אין יענעם הויז, האָט ער געזאָגט, ס׳איז אַלצאיינס ... נעכטיגע טעג ...״

XIV

דער דאָקטער גראַביי איז אַרומגעגאַנגען מיט דער קאָמיסיע, וואָס גיט אַכטונג אויף ריינקייט.

ער האָט שלעכט באַזוכט זײַנע חולאים, אָפּגעכאַפּט זײַן אַרבעט אין שפּיטאָל און פריציש שטום געטראָגן דעם עול פונם אַראָפּגעקומענעם אינספּעקטאָר, דעם דאַרן שטרענגען גוי, וואָס טראָגט בלויע ברילן און איז אינכּעס, משוגענערווײַז אינכּעס, יידן האָבן דאָן גנביש אונטערגעקוקט פון יעדן שמאָלן סיטקעלע; ס׳איז געווען כדאי צו וויסן:

„וועמען פון זײַנע באַקאַנטע וועט דער דאָקטער לאָזן מאַכן אַן אַקט?״

נאָר דער דאָקטער האָט געהאַט אַ מיד פאַרשטיינערט פּנים, געהאַלטן די הענט אַרונטערגעלייגט אונטערן ווײַסן זומערדיגן רעקל און נאָכגעגאַנגען דעם אינספּעק־טאָר מיט אַן אויסזעהן, גלײַך ער דער דאָקטער וואָס שטייט העכער פון אים, מישט זיך בכיון ניט און האַלט שטאַט; ער לאָזט אָטדעם שלעכטן וואַריאַט, דעם גוי, מאַכן אַקטן, וועמען ער וויל.

דרײַ טעג כּסדר איז דער דאָקטער גראַביי געווען, אַזוי־צוזאָגן, פאַרקנעכטעט, שלעפעריג און עפּעס ווי ניט מיט אַלעמען, און אויפן פערטן טאָג נאָך וואַרעמעס, ווען די קאָמיסיע איז אַוועקגעפאָרן, איז ער כאַפּרייט געזעסן לעבן אַלטן מילשטיין, דעם טיש, וואָס אין שאָטן פון עזריאל פויזנערס גרויסער קלייט, איצט איז שוין

דאָ ווידער מער קיין עלטערס פון אים ניט געווען. ער האָט געשוויצט, געטרונקען די פלעשלאַך לימאָנאַד, וואָס דער עלטערער קלייטמשרת עפּנט פאַר אים מיט אַזאַ דרך ארץ, גלייך ער איז א חשובער קונה, א גלח. ער האָט שעלמיש געשמייכלט און האָט גערעדט מכוח דעם, וואָס אַלץ איז גאָרנישט, בלאָטע שבבלאָטע:

»גלויבט זשע מיר, ר׳ עזריאל פויזנער. נעכטיגע טעג!«

»די הויפּטזאַך באַשטייט דערין, וואָס די לופט איז פול מיט זיגער ... וויפיל מענשן, אַזויפיל זיגער, און יעדער פאַר זיך; יעדערער — א גרויסער, גרעסער יעדנפאַלס פונם צווייטן ... און אָט איז נאָך איינער, אַ?«

דאָס האָט ער דערזעהן דעם לאַנגן אַנשל צודיק צוגיין, האָט ער צו אים א שמייכל געטאָן מיט די פולע פריצישע וואָנצעס, מיט די אויגן און מיט די פיל קלוגע קנייטשן אַרום זיי און האָט אים געגעבן די האַנט. ער האָט אים געבעטן זיצן דאָ אַקעגן אים אויף דער באַנק און האָט אים שעלמיש א קלאַפּ געטאָן אין אַקסל.

»אויך א זיגער! וואָס? נישט אַזוי? ...«

אַנשל צודיק האָט נאָרוואָס פאַרן אַרויסגיין פונדער־היים געהאַט באַטראַכט אויף זיך אַקעגן שפּיגל זיין ווייסן קראַגן און האָט באַשלאָסן, אַז ס׳איז ניט מסוכן, אַז מע קוקט זיך ניט צו גאָר נאָהענט, זעהט מען ניט, אַז דער קראַגן איז א גומענער. איצט איז ער געווען רוהיג און האָט, ווי זיין טבע איז דאָ אין גלות, געקוקט סקעפּטיש אויף דער וועלט און אויך אויפן דאָקטער גראַביי. ס׳איז איצט געווען שטאַרק מאָדנע אויף אים צו קוקן, אויף אָטדעם דאָקטער. די גאַנצע שטאָט איז געווען פול מיט קלאַנגען וועגן דעם, וואָס זיין אַנטלאָפענע פרוי, די זעלטענע פאַרשוין, געפינט זיך איצט אין דער נאָהענטער קרייזשטאָט אין האָטעל, אַז צוזאַמען מיט איר געפינט

זיך איצט דאָרטן דער גרויסשטעטיגער זשורנאַליסט, וואָס וואוינט מיט איר די גאַנצע צײַט אין קרים. און אַז זי גרייט זיך אַראָפּצוקומען אַהער א קוק טאָן אויפן קינד יעדן טאָג האָט זי געקאָנט אַהער אַראָפּקומען, די גאַנצע שטאָט האָט אים געהאַט אין מויל. און ער איז דאָ געװעסן מיט אַזאַ אויסזעהן. גלײַך אים איז אַלצאיינס, וואָס מע רעדט וועגן אים, ער האָט געיעדט מכוח דעם, וואָס די לופט איז פול מיט זיגער. און אַלץ איז בלאָטע.

»נעכטיגע טעג«

דעסלער. דעסלער פון בעריזשינעץ, למשל, פּאָרט אָפּט אין קרײַזשטאָט; ער האָט דאָרטן, זאָגט מען, געשעפט. ער שטייט אויפן וואָקזאַל בײַ דער בילעטקאַסע. אינם האַרטן ברוינעם הוט און אין די לײַקענע הענטשקעס שטייט ער דאָרטן, און פאַר אים שטייען נאָך דרײַ, צי פיר מענשן. אַלע דאַרפן בילעטן אין קרײַזשטאָט. יעדערער זאָגט דאָרטן צום קאַסיר: »מיר אויך א בילעט אין קרײַזשטאָט« נאָר אַז ס'קומט צו דעסלערן, טוט ער א שטילן הוסט און זאָגט: »און מיר א בילעט אין קרײַז־שטאָט«, ווײַל ער האַלט אַז ער איז ניט גלײַך מיט אַלעמען, ניין, בשום אופן. פון אים הייבט זיך אָן א נײַע צאָל; ניט »ער פּאָרט אויך« נאָר »ער« פּאָרט, און אַנדערע »פּאָרן אויך«. אים, דעם דאָקטער, איז שוין אַפילו א חידוש, ווי דערלאָזט עס דעסלער, אַז די ערע זאָל זיך אָנהייבן ציילן ניט פון אים, נאָר פון קריסטוסן, כע, כע, כע...

דער דאָקטער האָט זיך פונאַנדערגעלאַכט פּריציש און גרינג און האָט געגעבן א קלאַפּ צו מיט דער האַנט אויפן קאַלטן לימאָנאַד, וואָס אין גלעזל:

נאָר אָט ברענגט מען אַנומלטן צו אים, דעם דאָקטער, אין שפּיטאָל נאָך איינעם א זיגער... דאָס איז א

געלבליך דאַר און בלאַס עקסטערנאינגל פון א נאָהענט שטעטל.

»ער האָט שוין שטודירט אין אָדעס און שלאָפט ניט בײַנאַכט, אַזוי דערציילט די מוטער זײַנע. יאָ, יאָ, זאָגט זי, איר מעגט אים גלויבן«.

נאָר דאָס יינגל אַליין שווײַגט און קוקט זיך אַרום גרויסמוטיג. ניט אויפן דאָקטער קוקט ער, נאָר אויף די ווענטבילדער אויף די ביכער אין שראַנק. אויסריידן דאָ א וואָרט רעכנט ער נידעריגער פון זײַן כבוד. ער גלויבט ניט אין מעדיצין. אַזוי ווײַזט זיך נאָכדעם אַרויס:

»מיט וואָס, פרעגט ער בײַם דאָקטער קאָנט איר היילן אָפּגעשוואַכטע ליבע? איר האָט ניט מיט וואָס זי צו היילן«.

»ער האַלט בכלל ניט פון וויסנשאַפט. אַלע געזעצן, זאָגט ער, רירן אים קוים אין פּיאַטע«

»איר קענט זאָגט ער באַשטראָפן א מענשן וואָס צעברעכט מיר א ריפּ אָדער א ביין אָבער מיט וואָס וועט איר אים באַשטראָפן, אויב ער צעברעכט מיר א געדאַנק אָדער א געפיל? איר האָט אַפילו קיינמאָל ניט געטראַכט, אַז ס׳קומט אים באַשטראָפן«.

ער טיילט זיך אויס פון אַלע. ער זאָגט »איך« און »איר«, קלאָר ס׳איז א »זיגער«. נאָר דעם דאָקטער אינטערעסירט דאַן איין זאַך:

»הערט, פרעגט ער בײַם עקסטערנאינגל, צי ווייסט איר ניט וועגן איינעם אַן אינזשענער דעסלער? וועגן דעסלער פון בעריזשינעץ?«

»וועגן וועמען?«

»אַך, ניין«, דער עקסטערנאינגל האָט קיינמאָל וועגן אים ניט געהערט.

דער דאָקטער האָט זיך ווידער פריציש און גרינג פונ־אַנדערגעלאַכט, זיך פונאַנדערגעלאַכט פונדעם, וואָס

איין »זיגער« אָנערקענט ניט דעם צווייטן, און האָט חבריש אַרויפגעלייגט די האַנט צו אַנשל צודיק אויפן אַקסל:

»נאָר אָט איז ער. דער דאָקטער גראַבײַ אַליין. אויך. אַזויצוזאָגן. א »געוועזענער זיגער« . . .

ער האָט איצט געוואָלט ריידן. דער דאָקטער. טרינקען לימאָנאַד דאָ אין שאָטן פון עזריאל פויזנערס קלייט און ריידן. ריידן אָהן א ברעג ער האָט ניט געהאַט. וואוהין צו אײַלן. ווען ער קומט איצט אַהיים. וואָלט ער גע־פונען זײַן קליין דאָקטערש טרוקן הויפל פאַרגאָסן מיט זון און אינווייניג אין די צימערן וואָלט ער קיינעם ניט גע־טראָפן. אַחוץ דער יונגער אויסגעמושטירטער גויע. דער דינסט. און אַחוץ זײַן איינציג זעקסיאָריג מיידעלע. וואָס די אַנטלאָפענע פרוי האָט אים דאָ געלאָזן. ס׳איז ניט לאַנג געווען קראַנק מיט דיפטעריט. אָטדאָס מיידעלע. און האָלט איצט אין געזונט ווערן; סע זיצט אין ווײַסן אָפעראַציאָנסצימער אויף דער הילצערנער סאָפקע. מיט א פאַרבאַנדאַזשעוועט העלזל זיצט עס דאָרטן און שפילט זיך מיט דער אַלטער פידל. וואָס די דינסט האָט אַראָפּ־געבראַכט פון בוידעם. דאָס איז דעם דאָקטער גראַבײַס פידל דעם ערשטן זומער. ווען ער איז קיין ראַקיטנע אַראָפּגעקומען. האָט ער נאָך געשפילט גאַנצע שטיקער פון מענדלסאָנס קאָנצערט. שטאָטלײַט האָבן דעמאָלט געקאָנט אָפּשטיין גאַנצע זומעראָוונטן אונטער זײַנע אָפענע פענסטער. הערן און שמועסן מכוח דעם. וואָס ער שפּילט גוט. דער דאָקטער:

»ווי גאָר די גרויסע שפּילער שפּילט ער«.

און איצט איז אָטדי פידל געווען אָהן א גריף און סך הכל מיט איינער א מיטלסטער סטרונע. אַן אויסגעצויגע־נער אַזאַ און א פאַרדאַרטער. אַז מע האָט זי א פּיק

געטאָן. האָט זי כמעט ניט אַרויסגעגעבן קיין שום קלאַנג. דאָס איז געווען דעם דאָקטער גראַבייס אָפּגעשפּילטע פּידל.

אַנשל צודיק האָט זיך געפּילט לעפּיש דערפון, וואָס דער דאָקטער האַלט אַ לענגערע ווײַלע די האַנט אויף זײַן אַקסל; ער האָט פויל אונטערגעשמייכלט און האָט געקוקט אויפן דאָקטער סקעפּטיש.

»אַ שטילער וואָרעם אָטדער כלומרשט העפליכער דאָקטער, וואָס רעדט שטענדיג וועגן עולמותן, אין אַ קאָפּיקע פונדעסטוועגן גלויבט ער... מע זאָגט: ער האַלט אויסגעבאַהאַלטן דרײַסיג טויזנט ערגעץ אין קרײַז־שטאָט אין אַ באַנק«

און דער דאָקטער האָט אַלץ גערעדט וועגן דעם, וואָס ער האָט אַמאָל נאָכן ענדיגן אוניווערסיטעט פיר יאָר נאָכאַנאַנד דעם סטודענטישן סורדעט ניט אויסגעטאָן, זײַן פּאַרטיי האָט אים דעמאָלט אַרומגעשיקט פון שטאָט צו שטאָט, און ער האָט אָפּגעהאַלטן איין גלאַנציגע רעדע נאָך דער צווייטער, און אומעטום, וואוהין ער קומט, טרעפט ער אַ גרויסן זאַל איבערגעפילט מיט מענשן, ער קען קיינעם ניט, נאָר אַלע קאָנען אים, דעם דאָקטער גראַביי.

קומט ער איינמאָל זומער בײַטאָג אין אַ גרויסער שטאָט און אין זעלבן אָוונט רעדט ער. דער זאַל איז מער געפּאַקט, ווי תּמיד. אַ סך יונגע לײַט, מיידלאַך און איינע אַ מיידל באַגלייט אים נאָכדעם אַרויס פון זאַל. אַ שלאַנקע שיינע מיידל און העכער פון אים, דעם דאָקטער גראַביי, העכער מיט אַ גאַנצן קאָפּ. זיי גייען ביידע אַראָפּ פון דריטן גאָרן מיט די טרעפּ, און אַרום איז פינסטער, די עלעקטריע אויסגעלאָשן. זיי ריידן פריילעך, פּלוצים טוט זיך אַ דריי ער, דער דאָקטער, נעמט אַרום דאָס מיידל און טוט זי אַ קוש...

נאָר פאַרוואָס פאַרכאַפּט זיך פלוצים דער דאָקטער און שטעלט זיך אָפּ? צי איז אָטדאָס מיידל ניט געוואָרן נאָכדעם זיין פרוי׳ אָטדי׳ וואָס איז פון אים פאַר צוויי יאָרן אַנטלאָפן און וויל איצט פון קרייזשטאָט אַראָפּקומען א קוק טאָן אויפן קינד?… יעדנפאַלס איז זי אויך זעהר א שלאַנקע׳ א שיינע און איז א סך העכער פון אים׳ דעם פּריציש פולבליכן דאָקטער גראַביי׳ העכער מיט א גאַנצן קאָפּ׳ דער דאָקטער רעדט מער ניט׳ ער האַלט ביידע עלנבויגנס אויפן טיש און קוקט פאַר זיך אין מאַרק אַריין׳ אַנשל צודיק קוקט אויך׳ און פלוצים דערזעהען זיי׳ ווי גאָר נאָהענט פון דער קלייטס זייט טוט זיך א שלייך אַרויס חנקע ליובער אין איר ווייסן היטעלע און אין איר ווייסן זומערדיגן קלייד׳ זי טראָגט עפּעס א שווערע זאַך איינגעוויקלט אין א שאַרף און וויל׳ אַפּנים׳ אַז קיינער זאָל ניט זעהן׳ אַז די זאַך איז איר שווער צו טראָגן׳ דערזעהענדיג דעם דאָקטער מיט אַנשל צודיק ביים טיש ויצן טוט זי זיך ווי א כאַפּ צוריק און ווייסט ניט וואָס צו טאָן מיט דער שווערער זאַך׳ נאָר באַלד שטאַרקט זי זיך זי טוט א שוואַכן שמייכל צו די׳ וואָס זיצן לעבן דער קלייט ביים טיש און לאָזט זיך אַוועק ווייטער מיט דער מיטלסטער לאַנגער גאַס און מיטן וועג׳ וואָס פירט אַרויס פון שטאָט׳

טעג זיינען אַלץ געשטאַנען טרוקענע׳ בריהענדיגע זון האָט געגיהנמט חנקע איז אין משך פון אָטדי טעג צווייטאָל געווען אין וואַלד צוויימאָל געטראָגן אַהין איינגעוויקלט אין שאַרף מלכס סטאַטועטע און ביידע מאָל ניט געטראָפן חיים־משהן אינדערהיים אויף זיין טיר איז געהאַנגען א שלעסל און ביידע מאָל זיך שיער ניט געעקט פון היץ איר יונג פולבליך פנים איז

געווען ביז צעגליהען אָנגעפּײַערט און רויט, און לעבן די שלייפן און העכער דער אויבערשטער ליפּ זײַנען איר אַרויסגעטרעטן פיל פּיצעלאַך קליינע טראָפּנס שווייס. זי האָט זיך געפּאַכט און האָט גערעדט מיט דער יצחק־בעריכע וועגן יצחק־בערן, וועגן איר קרענק און וועגן פאַרשיידענע שטובזאַכן. זי איז געווען דאַנקבאַר דער יצחק־בעריכע, וואָס זי פרעגט זיך ניט נאָך, צוליבוואָס זי, חנקע, איז געקומען אין וואַלד אַרײַן.

»פאַרוואָס זאָל זיך די יצחק־בעריכע ניט קורירן, ווי עס געהער צו זײַן? פאַרוואָס זאָל זי מיינען, אַז ס'איז מער ניטאָ קיין רפואות, אַחוץ טרוקענע באַנקעס און סינאפּיזמעס?

און אַרומאונאַרום האָט געשמעקט מיט ערדענעם שטיבל, מיט ליימיגער פּאָדלאָגע און מיט טאָטערשע קרייטאַכצער, מיט פרישן גרינעם אָטשערעט, וואָס וואַלגערט זיך לעבן בעט און אונטער די פּיס און זעהט אויס מאָדנע, דערפאַר, וואָס אינדרויסן איז שטאַרק הייס און אויף די פענסטער זײַנען דורכאויס אַראָפּגעלאָזן די קורצע רויטע פאָרהענגלאַך.

סוף־כל־סוף האָט חנקע באַשלאָסן איבערצולאָזן חיים־משהן א צעטעלע:

»זי האָט אים געבראַכט מלכס קליינע סטאַטועטע; זי קלערט, אַז די סטאַטועטע געהער געוויס גיכער צו אים, חיים־משהן, איינער צו איר. ער איז דאָך פאָרט געווען נעהענטער ווי אַלע מיט מלכן. זי איז זיכער, אַז דער מאַדאַם בראָמבערגס קרוב, דער סטודענט, וועט אויך אַקעגן דעם גאָרנישט ניט האָבן. זי האָט די סטאַטועטע געוואָלט צוטראָגן אים, חיים־משהן, צום טאָג פון זײַן געבוירן, נאָר זי ווייסט ניט, ווען ער יאָרט זיך, קיינער דאָ אין ראַקיטנע ווייסט ניט, ווען ער יאָרט זיך«.

זי האָט נאָכאַמאָל איבערגעלייענט איר צעטל און האָט זיך דערשראָקן׃ זיך דערשראָקן פאַרן געדאַנק וואָס זי שרײַבט אים׃ חיים־משהן׃ א צעטעלע׃ חוץ דעם׃ האָט זיך איר איר האַנטשריפט געדאַכט שרעקליך קיינמאָל אין לעבן האָט זי ניט באַמערקט׃ אַז זי האָט אַזאַ מיאוסע העסליכע האַנטשריפט׃ ווי זי באַמערקט עס איצט׃ זי האָט דאָס צעטעלע צעריסן און האָט געלאָזט די סטאַטועטע בײַ דער יצחק־בעריכע׃ זי איז באַנייס שטאַרק בלאָס געוואָרן׃ באַקומען א סך אויפרעגונג אונטער דער ברוסט און געבעטן די יצחק־בעריכע איבערגעבן חיים־משהן׃ אַז זי בעט אים אַרײַנקומען צו זיי אין הויז׃ פונאָנהייב דער נײַער וואָך בעט זי אים צו זיי אַרײַנקומען׃

XV

אינאָנהייב נײַער וואָך האָט אַראָפּבאַרג׃ אויף דער אַלטער שטאָט׃ גענומען לאַרעמען דער גרויסער זומער־דיגער יאַרירידֿ׃ ער האָט געדויערט גאַנצע דרײַ טעג׃ זונטאָג איז געווען דער ערשטער טאָג פון אָטדעם יריד׃

דאָס איז געווען א פרייליכער טאָג אויף דער אַלטער שטאָט פון ראַקיטנע׃

די שניטקרעמער וואָס אין אונטערשטן שלעכטבררו־קירטן מאַרק׃ האָבן אַרויסגעהאַנגען רויטע יום־טובדיגע פאַטשיילעס אויף די טירן און האָבן פאַרפלייצט די געגנט מיט אַלערליי לײַוונטן און מיט וואָלוועלע שלעכטשמעקעוו־דיגע ציצן; זיי האָבן שמיידיג׃ פון פריהמאָרגן אָן׃ גע־וואָרפן זייער גליקליכן טומל אַקעגן שפּאָגלנייער זון׃ אַקעגן בריהענדיגן אָטעם פון יונגען הייסן זומער׃ און אַקעגן ווײַטן שהחינובלויען הימל׃ און פונאַרימאונאַרום׃ פון דערפער׃ וואָס ליגן באַגראָבן אין טיפע פאַרטויבטע טאָלן׃ פון שטעגעלאַך׃ וואָס פאַלן שעמעוודיג אַראָפּ פון

גרינע באַאַרבעטע בערג, האָבן פאַרשוויצטע פוסגייער און פורן נאָך אַלץ געהאַלטן אין איין ציהען.

אַרום עלף אַזייגער אינדערפריה האָבן די איבער־געפולטע געסלאַך, וואָס אין טאָל, שוין אָפּגעוואָרפן פון זיך א לאַנגאָנענדיגן טויזנטמײַלערדיגן געמורמל, אַן אויס־געמישטן מיט עפּעס אַן אייביגן הבל־הבלים, מיט קלאַפּנ־דיגן פּיסק פון באַריידעוודיגער גויע און מיט פוילע בלאָנדזשענדיגע טענער פון אַן אייביג פאָנפעוודיגער האַר־מאָשקע. איבערן ריח פון פרישן צוגעטריקנטן גראָז האָבן דאָרטן אָהן אויפהער געניסט די אויסגערוהטע דאָר־פישע פערד, געהייבן די קעפּ אין דער לופט און פריילין געהירזשעט ערגעץ אַרויף צום הויכן בלויען הימל. און אין דערזעלבער צײַט איז דער רײַכער און ציכטיגער טייל שטאָט, יענער, וואָס אינדערהייך, נאָך אַלץ גע־בליבן רוהיג, טיף אַרײַנגעטאָן אין דער נגידישער שטיל־קײַט פון זײַן לאַנגער און פוסטער זומערדיגער וואָך. א פאָרהאַנג אויף אַן אָפענעם פענסטער האָט געוואַרט, אַז א מינדסט ווינטל זאָל אים קומען א ריר טאָן, און א קבצן א פאַרנודעטער האָט דאָרטן געליטן פון גרויס היץ, אַרומגעשפּאַנט פון הויז צו הויז און געפּרובט א שלעפּ טאָן איין געשלאָסענע פּאַראַדטיר נאָך דער צווייטער.

אויף דער לאַנגער מיטלסטער גאַס זעהט מען קיין מענשן ניט. זי איז זוניג און פוסט. אינאָנהייב בעריז־שינעצער וועג, לעבן די יונגע גרויע טאָפּאָלן, איז אויך פוסט. אויף עוזר ליובערס אָפענע וואָקזאַלפענסטער העגנען די לאַנגע בכבודיגע פאָרהאַנגען, און אויך דאָרטן איז נישטאָ קיין מינדסט ווינטל, וואָס זאָל זיי א ריר טאָן. אינווייניג אין הויז איז קיל און פריש; עוזר ליובער איז נאָך אַלץ נישטאָ אינדערהיים, און דער קליינער מאָטיק

טוט אין טויט אַרײַן׳ מען זאָל אים פירן אַראָפּ א באַרג אויפן יריד; ער זיצט אויפן פאַרקעט און קלאַפּט מיט די פּיס; ער וויינט אויפן קול׳ און חנקע דרייט זיך לעבן אים און איז אויפגערעגט.

גאַנץ פריה׳ ווען אַלע אין הויז זיינען נאָך געשלאָפן׳ האָט עמיצער געטאָן א שאַרפן קלונג מיטן גלעקל פון פּאַראַדטיר. דאָס האָט געקאָנט א קלונג טאָן איינער פון די שקצימלאַך׳ וואָס פּאַשעט זײַנע גענז אויפן עקסטן ליידיג גרינעם פלאַץ; א קלונג טאָן האָט דאָך אָבער געקאָנט אויך עמיצער אַנדערש; אַרויס דער שטאָט אויפן שיפּועדיגן באַרג איז דאָ דער וואַלד; אין וואַלד וואוינט חיים־משה׳ און די יצחק־בעריכע האָט אים דאָרטן געקאָנט איבערגעבן . . . אַלצדינג׳ וואָס זי׳ חנקע׳ האָט געבעטן׳ האָט אים דאָרטן די יצחק־בעריכע געקאָנט איבערגעבן׳ חנקע וואַרט׳ נאָר קיינער קומט ניט.

בײַטאָג׳ ווען די בריהענדיגע זון רוקט זיך אָפּ א ביסל אינאַזײַט׳ מוז חנקע צוליב טאָן מאָטיקן און זיך מיט אים אַראָפּלאָזן אַראָפּ א באַרג אויף דער אַלטער שטאָט צום יריד מאָטיק שינדט פּאַסן׳ מע זאָל מיט אים גיין גיכער׳ און חנקע פּאַרקרימט א ביסל איר פּנים און האַלט אים אָפּ מיט געוואַלט׳ ווי א מאַמע:

»וואוהין לויפט ער? . . אָט איז מען שוין שיער ניט איבערגעפאָרן אָטדעם מזיק«.

דערבײַ שפּילעט זיך איר אָפּ איינע א נײַע ליַיקענע הענטשקע, און פון דער האַנט פּאַלט איר אַרויס דער לויכטיגער אויפגעשטעלטער זאָנטיק און בלײַבט ליגן אויף דער ערד. די קעכין א פעסטע געשטופּלטע יידינע׳ וואָס קומט אָן פון מאַרק פּאַרשוויצט מיט א שווערן קלימעק אויפן בויך׳ הייבט חנקען אויף דעם זאָנטיק און

געפינט, אַז אָטדער קליינער מאָטיק איז גאָר קיין קינד נישט; ס'איז נאָר עפּעס אַן אָנשיקעניש, א שטיק קוועק־זילבער איז עס:

»ער וואָלט געקראָכן פערד אונטער די בייכער, אָטדער מאָטיק«.

אינאָנהייב יריד צווישן די ערשטע צוויי שורות אויס־גערוהטע פערד, וואָס שטייען באַרגאַראָפּ מיט די קייענ־דיגע מיילער צו די אויסגעשפּאַנטע וואָגנס, פּאָכען מיט וויידלען און מיסטיגן אַהער צום וועגצו, באַגעגענען זיי זיך מיט דער מאַדאַם בראָמבערגס שוואַרצאַטלעסענעם פּאַלטאָ און מיט דער קורצפּיסיגער און קורצנעזלדיגער ראַבינערשע, וואָס איז דאָ אין שטאָט נאָך א נייע. די פרוי בראָמבערג פירט זי תמיד אַרום אונטער דער האַנט; די פרוי בראָמבערג רעדט, און זי קוקט מיט די קלעפּיג אָפענע שוואַרצע אייגעלאַך און שווייגט.ביידע זעהען זיי איצט אויס אַזוי יום־טובדיג, גלייך זיי קערן זיך אום פון א באַדעקנס. איבערהויפּט די פרוי בראָמבערג. זי טראָגט איצט איר גאָלדענע פענסנע, און אַז זי זאָגט אָפּ א חָכמה, שנורעוועט זי צונויף דאָס פּיסקעלע און וואַרט, אַז די גאַנצע וועלט זאָל קומען זי אויסקושן: זי געדענקט תמיד, אַז זי איז א מוסטער. צוריק מיט א יאָר פער־צעהן האָט זי די ערשטע דאָ אין געגנט חתונה געהאַט פאַר איר שוועסטערקינד »פּאָ ליובווי«, און איצט ווייסן עס אַלע אין געגנט; אַלע אין געגנט מאַכן איר נאָך.. איצט גייט זי פונם יריד; זי האָט געהאָפט קריגן עפּעס רעכטס צווישן די אַרויסגעפירטע ציצן. זי האָט געמיינט קויפן א מתנה איר דינסט

דריי אויפגעשטעלטע פרויענזאָנטיקעס שטייען א ווילע, ווי א סֶגל, דאָ אויף דער זון צווישן די מיסטיגנדיגע פערד, און די מאַדאַם בראָמבערג האַלט דערווייל אין איין

שלעפּן דעם ברוגזן מאָטיקן פאַרן אַראָפּגעלאָזטן בערדל׳ זי פאַרבייסט אַזש מיט די ליפּן:

»פאַרוואָס איז ער תמיד אַזאַ שלעכטער׳ אָטדער מאָטיק? אַזאַ שלעכטער . . .«

אַלע פאַנקעווען אים׳ אָטדעם מאָטיקן; אַלע ווייסן׳ אַז זײַן עלטערער ברודער בומע איז אַן אומלײַט׳ א ניט גע־לערנטער און אַן אויסוואורף׳ ער האָט איינמאָל צוגעפּאַקט א היפּשע סומע געלט אינדערהיים און איז אַנטלאָפן; ער איז געווען פאַרמישט אינם סטודענט ברילס מיאוסע מעשים מיט לאהקע דער שוואַרצער נייטאָרין׳ און איצט ביי דריי־אונצוואַנציג יאָר האָט מען אים קוים באַשטאַט ערגעץ אין אויסלאַנד אין א טעכנישער מיטלשול און מע פאַנקעוועט מאָטיקן׳ מע געדענקט׳ אַז די געראָטענע מאַמע איז אים צו יונג געשטאָרבן׳

מע שטייט א ביסל און מע שמועסט מכוח דער אַנט־לאָפענער דאָקטערשע גראַביי׳ וואָס געפינט זיך איצט אין קרײַזשטאָט צו ווּעמען אַשטייגער׳ ווּעט זי איצט אין ראַקיטנע פאַרפאָרן? געוויס צו דער מאַדאַם בראָמ־בערג אַהיים׳

מע שטייט נאָך א ביסל׳ מע קוקט זיך אין די אויגן׳ ווי פאַרליבטע׳ און מע שווייגט׳ ביי חנקען ברענט שוין א גאַנצע האַלבע זײַט פון פּנים׳ זי ווייסט ניט׳ וואָס וויל פון איר אָטדי נײַע קורצנעזלדיגע ראַבינערשע׳ וואָס קער זיך אָן גאָר נאָהענטע קרובים מיטן יונגן סטודענט בריל׳ די ראַבינערשע עסט זי ממש מיט די אויגן׳

»ווען מאָטיק׳ זאָגט חנקע׳ איז א געטרײַ ברודערל׳ וואָלט ער זיך באַלד אומגעקערט אַהיים; ער וואָלט זי איצט מערניט אַרומגעשלעפּט«׳

נאָר מאָטיק פּכינקעט אונטער און שלעפּט זי דוקא אַראָפּ׳ דוקא אין סאַמע טיפער געדיכטעניש פונם מאַרק־

יריד, וואו מאַסן גויים רײַבן זיך איינער אָן אַנדערן און באַלעגערן די ביידלאַך פון זעלצערוואַסער. די היץ איז דאָרטן גרויס; עס שמעקט מיט מענשנשווייס מיט פוילן גערייכערטן פישל און מיט נייעם פעטן שטיוול. אַז די מענשנכוואַליע נעמט זיי דאָרטן נאָר אַרײַן, שלעפּט זי זיי שוין אָהן אויפהער מיט זיך. מע שטויסט זיי פוןהינטן. חנקען שטויסט עמיצער די גאַנצע צײַט פונהינטן אינם עלנבויגן פון דער האַנט, אין וועלכער זי האַלט דעם אויפגעשטעלטן זאָנטיק. זי וויל א קוק טאָן, ווער ס'שטויסט זי, נאָר זי קאָן זיך ניט א דריי טאָן, זי איז אָנגעטאָן אין גאָרסעט. פּלוצים וואַרפט זי די ענגע מענשנכוואַליע אַרויס אין א צווייטן מאַרק, א פרײַערן און א גרעסערן. ער רינגלט אַרום דעם גויאישן בית־עולם און ציהט זיך נאָכדעם אַוועק אין ווײַט פעלד אַרײַן. דאָ איז די לופט פול מיט פּאָכערײַ פון ווײדל און מיט גערוך פון פריש פערדיש קויט. א ים פון דישלעס שטעקן אינדערהייך, ווי א וועלדל, און מאָטיק רײַסט זיך צום יונגן לאָשיקל, וואָס הירזשעט מיט שרעק, פאַרלירנדיג אויף א רֶגע די אַוועקגעלאָפענע שקאַפּע־מאַמע. דאָ פאַרקויפט מען פערד, און דער טומל איז גרויס. מע לויפט אַדורך מיט די פערד פאַר די סוחרים, און קיין איין סוחר לאָזט זיך ניט נאַרן. און א ביסל ווײַטער אָנאַזײַט באַווײַזט מען צוויי גרויסע גלאַנציג שוואַרצע פערד דעם יונגן בעריזשינעצער דעסלערן. צוויי שטאַרקע און ספּריטנע פערד, וואָס האָבן קײַלאַכיגע שטײַף אײַנגעבויגענע העלזער מיט גוואַלדיגער גבורה אין די מוסקלען. מיט יעדן פון זיי פאָרקעט זיך א באַזונדערער מענש און האַלט זיי קוים אײַן, און דעסלער קוקט אויף זיי רוהיג קאַלט. ער קוקט זיך ניט אום צו די פאַרשוויצטע ליוועראַנטן, וואָס חנפענען אים. ער איז אויסגעפּוצט אין זײַן נײַעם שוואַרצן פּאַלטאָ

מיט נײַע לײַקענע הענטשקעס, מיט נײַע לאַקירענע שיך און מיטן באַזילבערטן אַנטיקשטעקעלע אין האַנט, און אויפן קאָפּ טראָגט ער א נײַעם האַרטן און ברוינעם הוט, כאָטש די גאַנצע וועלט טראָגט שוין פונלאַנג שוואַרצע היט און ווייכע — אים געפעלן אויפצולהכעיס דער וועלט דוקא האַרטע היט און ברוינע — אַלעמאָל קויפט ער זיך א נײַעם ברוינעם און האַרטן הוט. זײַן געגאָלט און קורץ בערדל, וואָס אונטערן דינעם האַרטגעשלאָסענעם און געגאָלטן מויל, איז אָפּגעהאַקט און שאַרף. שאַרף איז אויך דאָס טיפע שטרענגע פײַערל, וואָס אין זײַנע קליינע שוואַרצע אויגן. די פאַרשוויצטע מעקלער פארקן זיך אַרום אים, מע חנפעט אים, נאָר ער ענטפערט קיינעם ניט קיין וואָרט. אים וועט קיינער ניט נאַרן, ער קוקט רוהיג צו די פערד. איצט טוט ער עפּעס א זאָג צו יאַנען, דעם יונגן אויסגעדינטן גוי, וועמען ער האָט אַראָפּגעבראַכט מיט זיך פון זײַנע מקומות. מע זאָגט: ער איז אין אים שטאַרק פאַרגלויבט, אין אָטדעם יאַנען. און יאַן הערט אים מיט גרויס אָפּשײַ. ער ענטפערט אים תמיד ניטמער ווי »Так точно«, »Никак нѣт« און אַזוי געשווינד, גלײַך מע טוט אין אים א דריק עפּעס א פאַר־הוילן קנעפּל. ער איז אויסגעפּראַוועט און קאָן זיך חתמענען, אָטדער יאַן. ער טרעט צו צו באַטראַכטן די פּערד און קוקט זיי צוערשט אַרײַן אין די מײַלער; ער ציילט בײַ זיי די יונגע ציין און זוכט עפּעס בײַ זיי צווישן די אויערן, ער הייבט אויף בײַ יעדן פון זיי א פאָרנטיגן פוס און באַקוקט אויפגיך די קלאהען, ער פירט איבער מיט דער האַנט איבער זייערע גלאַטע רוקנס פונם האַלז ביז די ווידלען און ענדיגט אַלעמאָל מיט א שלעפּ, מיט אַזאַ שטאַרקן שלעפּ פאַרן וויידל, אַז דאָס גאַנצע פערד טוט ווי א וואַקלענדיגן ציטער. און דאָס אַלץ טוט ער

אָפּ אין אַזאַ אײַלעניש, מיט אַזאַ פאַרגעניגן, אַז עס פאַרכאַפּט בײַ אים דער אָטעם. ער בלײַבט שטיין צוריק אין איין שורה מיט דעסלערן און קוקט נאָך אַלץ מיט חשק. ער האָט ניט וואָס צו זאָגן: די פערד געפעלן אים. דעמאָלט מאַכט דעסלער א קליינע אָנשטרענגונג אויף צו טאָן א שמייכל, נאָר קיין שמייכל קומט ניט אַרויס. זײַן לענגליך טונקלברוין פּנים בלײַבט פאַרהאַרטעוועט, ווי געווען. ער טוט עפּעס א זאָג צו די ליוועראַנטן. ער נעמט אַרויס דעם טייסטער און ציילט אויס די ליוועראַנטן געלט, נײַ געלט און שמעקנדיגס; תמיד איז בײַ דעסלערן זײַן געלט נײַ און שמעקט מיט פאַרפומען. ער קויפט אויס מיט אָטדעם געלט אַלע שענסטע זאַכן אין געגנט, און איצט, זאָגט מען, ווערט ער אײַנגיכן א חתן פאַר חוה פויזנער; זי איז אויך די שענסטע מיידל אין ראַקיטנע, די שענסטע מיידל אין דער גאַנצער געגנט.

נאָר מאָטיקן האָט שוין דערווײַל עמיצער אָנגעטראָטן אויף א פיסל; ער וויינט. חנקע בייגט זיך אָן, כדי צו נעמען אים אויף די הענט, פלוצים אָבער פאָרט אָן א פור מיט א סך אונטערגעבונדענע פערד; ס׳רוקט זיך אָן א געשריי מיט א שרעק. א שוידער טוט א יאָג איבערן גאַנצן לײַב, מע שטויסט איינער דעם צווייטן. עמיצער נעמט אָן חנקען אינאיינעם מיט מאָטיקן און רוקט זיי אָפּ אָנאַזײַט. און מיטאַמאָל, צווישן דעם טומל און מישמאַש, טוט גאָר נאָהענט א שווינדל א האַלבע זײַט פון חיים־משהס פּנים מיט איינעם פון זײַנע אַקסלען. ס׳טוט א נאָג אין האַרץ. צי דאָס האָט ער זיי אָפּגערוקט אינאַזײַט? בכלל, צי איז ער דאָ געשטאַנען די גאַנצע צײַט און האָט געקוקט, ווי דער יונגער דעסלער פון בעריזשינעץ קויפט זיך נײַע פערד? אַך, ניין. חיים־משה שמייכלט:

דאָס איז ער געווען, זאָגט ער, ביי איר, חנקען, אינדערהיים. ער האָט זי שוין אַזוי שטאַרק געוואָלט זעהן.

XVI

אין יענעם זעלבן זונטאָג איז קיין ראַקיטנע אויפן יריד מיט זיין אייגענעם אויסגעפוצטן פערד־און־וועגל אַרויס־געפאָרן דער בעריזשינעצער אַגענט פון זינגערס ניי־מאַשינעס זאלקער.

אַרויסגעפאָרן איז ער גאַנץ פריה, ווען די זון האָט נאָך ניט שטאַרק געבראָטן, און די הויכע גראָבנס אין ביידע זייטן וועג האָבן נאָך אָפגעוואָרפן דעם נשאר פון טונקל־פייכטע כיאורשאָטנס. דאָס פערד האָט פריילין אונטער־געשפרונגען, דאָס געלע אָפגעטאָקטע רעסאָרנבריטשקעלע האָט געפינקלט מיט באַשלאָגענעם מעש, מיט פילפאַרביגע קוטאסן, וואָס אין דער יאמשאוור ביימש און אין די העל־געלע לייצעס; די קיילאַכיגע גלעקעלאַך האָבן פאַרקלונגען די קורצע לויפנדיגע וויאָרסטן, און זאַלקער אַליין מיט זיין קליינעם יינגלש רירעוודיגן גופל, מיטן שייגעצדיג־רויטן פנימל און מיט די ענגע לאַקירענע שטיוול, איז געזעסן אין בריטשקעלע, ווי פאַרשלאָפן. ער האָט פון רגע צו רגע געדרימלט, זיך פון רגע צו רגע אויפגעכאַפּט מיט שרעקיגן וואונדער, מיט פאַרשלאָפענעם התפעלות, וואָס ס'איז פאַראַן א זונטאָג גאַנץ פריה אויף דער וועלט און וואָס אין מויל איז אים זויער און קלעפּיג; זויער פון די נעכטיגע שבתדיגע ביסלאַך בראנפן, פון דער אייגענער בייזקייט און פונם אייגענעם לאַנגן צעקראָכענעם ווייב, וואָס דאָרטן אין בעריזשינעץ אין דער שטילער פאַר־וואָרפענער היים. איצט, פאָרנדיג אַזוי איינער אַליין און דרימלענדיג אויף האַלב, אויף דריי פערטל, האָט זיך די

גאַנצע צײַט געדענקט, ווי אַזוי אָטדאָס ווײַב זײַנס רעדט תמיד צעקראָכן און בייז; עלטער איז זי פון אים סך הכל אויף א קלייניגקייט, אויף א פּאָר יאָר, נאָר פאַרמאָגן פאַר־מאָגט זי שוין ניט קיין איין אייגענעם צאָן אין מויל. אַז זי לייגט זיך שלאָפן, נעמט זי אַרויס די צוויי קאָסטנס פרעמדע ציין פון מויל, ווייקט זיי אײַן אין א גלאָז וואַסער און שטעלט זיי אַנידער אויפן נאַכטשאפּקעלע צווישןביידע בעטן; און נאָכדעם שלאָפט זי שוין אַזוי א גאַנצע נאַכט; א גאַנצע נאַכט אָהן איין צאָן אין מויל.

טפו!

זאַלקער האָט צום לעצטן מאָל אויסגעשפּיגן פון נאָך די נעכטיגע שבתדיגע ביסלאַך בראַנפן, פון נאָך דער נעכטיגער בייזקייט און האָט מיט באַשלאָסנקײַט פאַר־קערעוועט לינקס מיט דער בערע, וואָס ציהט זיך אונטערן ראַקיטנער באַרג פאַרבײַ די ריטניצער זומפּן. לעבן זוניג־זילבערנעם ריטניצער טײַכל האָט ער דערזעהן די גויאישע פור, וואָס האָט מיטאַמאָל געגעבן א יאָג אַרויס פונם קליינעם זײַטיגן כוטאָר און וואָס איז געשווינד אַוועק באַרגאַראָפּ מיטן ראַקיטנער וועג אויפן ירידי. ער האָט געפּרובט א וואונק טאָן צו דער אויסגעפּוצטער שיקסע, וואָס איז געזעסן דאָרטן אויפן וואָגן מיט די פּלייצעס צו טאַטע גוי, וואָס טרײַבט די פערד; דערבײַ האָט ער אויפ־גיך אָפּגעשפּילעט זײַן רויט געליאַמעוועט פאָרכאַלאַטל. ער האָט געשווינד אַראָפּגענומען דעם קאַפּטור פון קאָפּ און האָט באַוויזן דער שיקסע א שייגעצדיגרויט פּנימל מיט א קונציג אונטערגעשוירן בערדל, א שטעכעדיגס און א יונגגרויליכס, און מיט א גלאַנציגן לאַקירענעם דאַשיק בײַם היטל. ער האָט צוגעמאַכט איינס פון זײַנע גרינע עזותדיגע אייגעלאַך, פאַר וועלכע ס׳ציטערן אַלע שנײַדער אין געגנט, און מיטן צווייטן אייגעלע, דעם אָפענעם,

האָט ער געטאָן צו דער שיקסע אַזאַ מין וואונק, וואָס האָט געהאַט א סך צו זאָגן. נאָר די שיקסע איז געבליבן קאַלט, גלײַך ניט זי מיינט מען. זי האָט פויל אויס־געשנײַצט די נאָז אין דער גאַנצער האַנט אַרײַן און האָט נאָכדעם לאַנג די האַנט געווישט אין הילצערנעם זײַטל פון וואָגן. דעמאָלט האָט זאַלקער דער אַגענט זיך פלוצים דערמאָנט אָן לאהקע דער שוואַרצער נייטאָרין פון ראַקיטנע, וואָס האָט פאַר פסח געגומען בײַ אים א ניימאַשין אויף אויסצאָלן, און זיך מיטאַמאָל דערפילט יינגלש און פריי־ליך; מיטאַמאָל האָט ער דערפילט, אַז ער האָט פײַנט זײַן צעקראָכענע ווײַב, אַז צוליב איר, לאהקע דער שוואַר־צער, איז ער הײַנט אום זונטאָג אויפגעשטאַנען בײַ זיך אינדערהיים אַזאַ גרויסן גאַנצפריה און פאַרשלאָפענערהייט דאָרטן גענומען באַטראַכטן זײַן בריטשקעלע, צוליב איר פאָרט ער איצט קיין ראַקיטנע אויפן יריד, און זעהן, ער וועט זי באַלד זעהן ··· פרייליך און רירעוודיג האָט ער צעשמיסן זײַן פערד, איבערגעיאָגט די גויאישע פור, וואָס איז גיך געבליבן ווײַט פונהינטן, און איז געשווינד אַוועק באַרגאַראָפּ. באַלד האָט ער גענומען אויספעלן פאַר־שיידענע שווערבאַלאָדענע פורן אויפרעכטס און אויפלינקס; ער האָט דערגרייכט די הילצערנע ראַקיטנער גרעבליע, וואָס איז שוין באַגאָסן מיט שטאַרק הייסער זון און איז באַלעגערט מיט די פיל שווערע שוואַרצע פורן, וואָס ציהען צום יריד.

הימל האָט געבלויט. באַזונטע ערד האָט ווי פריסיק געבריהט אין די פיאטעס, און באָרוועסע שיקסעפיס האָבן אויף איר געטראָטן, געטראָטן.

זאלקער האָט געגעבן א שטאַרקן ציה די באַפוצטע העל־געלע לייצעס און פלוצים אָפּגעשטעלט זײַן פערד און וועגל.

»דו, אַהערצו גיי!«

אינאָנהייב יריד צווישן די ערשטע גלחישע פורן, וואָס שטייען האַלב אויסגעשפּאַנט לעבן די קלייטן, האָט ער דערזעהן שאולקע שנײַדער; שאולקע הֶפקריונג, וואָס מאָנט אים איַין די חובות בײַ די ראַקיטנער שנײַדער, און האָט אים צו זיך גערופן:

»הער נאָר, דו!«

שאולקע האָט זיך אָבער ניט אײַנגעהערט, פאַרמוחט, מיט א פאַררוקט היטל צום נאַקן און מיט א קורצן ברוינעם שטערן, וואָס שוויצט אונטערן אַרויסגערוקטן ציגײַנעריש־שוואַרצן טשוביק, איז ער געשטאַנען אָנגעשפּאַרט מיט די פּלייצעס אין א וואָגן, געקייט א שטרוי און געקוקט פאַר זיך מיט פאַרטראַכטע מַמזֵרש ספריטנע אויגן. אויפן רוף איז ער סוף־כל־סוף צוגעגאַנגען פאַרטראַכט, ווי ניט ווילנדיג. נאָר זאַלקער האָט שוין אין זײַן זײַט ניט גע־קוקט. טוענדיג א פּאָך מיט דער יאמשאווער בײַטש ערגעץ אינאַזײַט, האָט ער באַקומען א פאַרשטיינערט פּנים און גענומען קוקן ערגעץ ווײַט איבערן פּערדס אויערן, פון נאָכן לאַנגן אָפּגעשוויגענעם פריהמאָרגן, וואָס ער האָט פאַרבראַכט פּאָרנדיג, האָט איצט זײַן קול אָפּגעקלונגען א ביסל געלעגערט, הייזעריגליך און בייז.

»מיכל קראַווועץ האָט אײַנגעצאָלט?«

»אַ?«

שאולקע האָט פויל אַרויפגעשטעלט א פוס אויפן נידע־ריגן אַרויפקריך פון וועגעלע און האָט אַלץ אויסגעזעהן פאַרמוחט. ער האָט אַלץ געקייט די שטרוי.

»אײַנגעצאָלט, האָט ער פויל געענטפערט, וואָס זשע?«

»און יוסל קירזשנער?«

»געסילקט«.

»דער אַמעריקאַנער שנײַדער?«

»שוין לאַנג, נאָך שבתצונאַכטס«.
»וואַרט, די בוטווינעווקער גלחטע?«
»יאָ, נאָרוואָס«.
»נו, און לאהקע די שוואַרצע?«

שאולקע האָט פאַרמאַכט איין אויג און מיטן צווייטן, דעם שמייכלענדיגן, האָט ער א קוק געטאָן צו זאַלקערן חבריש און בעטלעריש.

»אָט דאָס וואַרט איך אויף איר... זי האָט צוגעזאָגט... אָט באַלד. ווי איך בין א ייד, פאַני זאַלקער!...«

נאָר ביי זאַלקערן האָט זיך מיטאַמאָל אָנגעצונדן דאָס שייגעצדיג רויט פּנימל. די גרויע עזותדיגע אייגעלאַך האָבן פּלוצים געגעבן א גלאָץ אויף שאולקען און זיינען אַזוי אויף א ווײַלע אין זייער בייזקייט פאַרגליווערט געוואָרן:

»וועסט מאַכן מיט דער שוואַרצער קונצן נאָכדעם, אַז זי וועט איינצאָלן... דו הערסט, וואָס מע רעדט צו דיר, פערד איינער!«

און ניט אויסרעדנדיג מער א וואָרט, ניט אומקוקנדיג זיך צו שאולקן אַפילו, האָט ער אַוועקגעשמיסן ווײַטער מיט דער טיפער געדיכטעניש פון ירידי. ער האָט פאַר־בייפאָרנדיג אַריינגעשריגן א פּאָר ווערטער אין איינעם א באַקאַנטן ביידל, וואו מע פאַרקויפט גויאישע קאַרעלן און האָט, אויסמיידנדיג דעם יריד, אַוועקגעשמיסן אַרויס שטאָט מיט זון און מיט וועג, וואָס פירט אין וואַלד אַריין.

ער האָט דאָרטן ביי יצחק־בערן אין וואַלדשטיבל ניט גע־טראָפן קיינעם, אַחוץ דער קראַנקער יצחק־בעריכע, וואָס ליגט אין בעט, און האָט איר איבערגעגעבן, אַז ער האָט א קונה אויפן אינווענטאַר מיט די מעדיקאַמענטן, וואָס ביי מלכן אין אַפּטייקמאַגאַזין.

»איז אָט: ווי הייסט ער, אָטדער יונגער מאַן, וואָס וויל פאַרקויפן די מעדיקאַמענטן? חיים־משה הייסט ער? נו,

גוט, טאָ זאָל ער זיך מטריח זײַן צו אים, זאַלקערן, ער שטייט אײַן אויף דער אַלטער שטאָט, בײַ זײַנוול מֻוסֶר, בײַ זײַנוול פּאטשטער שטייט ער אײַן. מע קאָן אים דאָרטן טרעפן א גאַנצן בײַטאָג.

בײַ זײַנוול פּאָטשטער אינם לאַנגן אכסניהדיגן אונטער־הויז בײַם טויער שמעקט מיט נאַסן פערדישן געלעגער און מיט בהמהשן הויף. אונטערן לעכערדיגן דאַך גוואַד־זשעט א קײַלאַכיג יאָר אונטער די פּיס. ס׳איז דאָרטן תמיד פאַרנע און הייס, פליגן ווידמענען זיך אויף זונענ־פלעקן צווישן אומריינע ערטער, און דער האַרבער ריח פאַרגייט דאָרטן תמיד ביז צום ניסן, ביז דערוואָרגן צו ווערן. איצט פילט זיך נאָך אַהער דער ווײַט צעשפּרייטער יריד. פון ערגעץ גאָר נאָהענט קלינגט מען מיט לאַנגע שטאָלענע שנײַדמעסערס; ס׳הירזשען פריילין פערד.

גאָר אַנדערש איז א ביסל טיפער אין הויז לעבן דער שוואַרצאָפּגעסמאַלעטער קיכטיר און לעבן דער דייזשע. דאָרטן איז די גריבלדיגע ערד רייַנפאַרקערט און בעל־הבתיש באַגאָסן פון א טשײַניק. דער שטויב שמעקט דעריבער מיט פרישאויסגעקערטן בית־מדרש; די לופט איז קעלערדיג קיל און שטיל און רופט אַרויס א חשק צו דרימלען, זיצן אַזוי רוהיג, גאָרנישט ניט טאָן און דרימלען.

בײַ דער קאַמער, לעבן א פאַרשפּרייט טישל, זיצט א היפּשער ברייטביינערדיגער פאַרשוין אין א ברייטער גרינוואָלענער בלוזע. ער מאַכט צורעכט דעם קלאַווישנ־טייל פון א גרויסער פונאַנדערגעשרויפטער האַרמאָניע. א נאָז האָט ער א ברייטאײַנגעפאַלענע, פאַרריסן צו די אויגן צו מיט היפּשע און שוואַרצע צוויי פּיראַמידנלעכער, ליפּן — אַנטבלויזטע, פולע, וואָס שאָקלען זיך אינערט,

איידער דאָס מויל הייבט אָן ריידן, און א באָרד — עטליכע געציילטע אָהנקאָלירענע האָר, וואָס זיינען ביי אים, אַפּנים געצערטלט, און טייער, שטאַרק טייער. טוענדיג זיין אַרבעט, וואַרפט ער בליקן צו דעם גרויסן אָפענעם טויער, צו די זונענפלעקן, וואָס אויפן פיטשנאַסן פערדישן מיסט. ער זעהט, ווי זאַלקער דער אַגענט פאַרפאָרט אין הויז אַריין, ברייטליך ווי א פריץ, פאַרפאָרט ער. דער הינקענדיגער שייגעץ, דער סטרוזש, שפּאַנט אים אויס דאָס פערד, און זאַלקער אַליין שוויַגט. ער ציהט ביייזליך אַראָפּ פון זיך זיין פאַרשטויבט פאָרכאַלאַטל און זעצט זיך צו אויפן שטאַפּל פון לייטער, וואָס פירט אויפן בוידעם. ער זיצט אַזוי ברייטליך און באַטראַכט אויף זיך די ענגע און קונציגע לאַקירטע שטיוול; ער וויל איצט אויפצולהכעיס ניט טראַכטן ניט וועגן שאולקען און ניט וועגן לאהקע דער שוואַרצער. שפּעטער, בייטאָג, וועט ער זי זעהן, נאָר דערווייל וויל ער ניט.

אָט שרייט ער בייזליך אָן אויפן קרומען שייגעץ, וואָס איז זיך נוהג ניט ווי ס׳געהער צו זיין מיט די צוויי שפּאָגלנייע ניימאַשינעס, וואָס ער נעמט אַראָפּ פון בריטשקע:

»דו! ווי דו גייסט דאָרטן! פאַמעלאַך! מיט אויגן קוק...«

און פלוצים האָט זיך פון דער קאַמערזייט דערהערט א געקעפּלטער הוסט פון א מענשן, וואָס פאַרלאַנגט, מע זאָל אים באַוויליגן:

»קכע! קכע!«

זאַלקער האָט זיך אַהין אומגעקוקט. ער האָט זיך באַגעגנט מיט א צעפּלעטשטער נאָז און מיט די קיילאַכיגע ברייטצעשטעלטע אויגן, וואָס אין אירעביידע זייטן, אויגן, וואָס שטאַמען, אַפּנים, ניט פון דער היגער וועלט

און זאָגן דאָ, אויף דער היגער וועלט, גאָרנישט; זיי זיינען שטומע.

»יעס, יעס, האָבן אַרויסגעשאָקלט די פולע אַנטבלויזטע ליפּן, זינגער עט קאָמפּאַ ··· אויך א שטיקל סחורה, קאָן מען זאָגן, אַ? »первый классъ исключительно!

זאַלקער האָט ניט אויפגעהערט צו קוקן אויף אים און אויף זייַן גרינע בלוזע. ווער איז ער, אַשטייגער, געווען, אָטדער פּאַרשוין? אן אורח בייַ זייַנוול פּאָטשטער, א דורכגייער א ווייַטער, א ירידמענש; פּאָרט אַרום פון יריד צו יריד און מאַכט צורעכט פרעמדע קאַליע האַר־מאָשקעס. און קיין היים האָט ער, מן הסתם, ניט און קיין טאַטן אויך ניט, אַז מען וויל זיך פּאָרשטעלן, ס׳אר א טאַטן ער האָט געהאַט, קאָן מען ניט.

»טצע!«

זאַלקער האָט אויסגעשפּיגן קונציג פון צווישן צונויפ־געדריקטע ציין. ער איז נאָך אַלץ געווען בייז. ער האָט זיך דערפרעגט, צי דער פאַרוואַלטער פרעגער איז דאָ אינדערהיים, און איז אַוועקגעגאַנגען צו אים אין צימער.

פרעגער האָט שוין געהאַט פונאַנדערגעלאָזט די תלמוד־תורה אויף זומער. אין א טאָג צעהן אַרום שטעלט ער דעם ספּעקטאַקל מיט די קינדער; ס׳גייט דער אָוונט לטובת דער תלמוד־תורה. און נאָכדעם: פרייַ. גאַנצע אַכט וואָכן פרייַ און גוט אויפן האַרצן; גוט, וואָס פאַר זייַן עזות האָבן אים ראַקיטנער יידן פייַנט, ניט ווייניגער, ווי ער זיי. גוט, וואָס חייקע די דינסט גייט שוין אַרום גאַנצע טעג אויסגעפּוצט, ווי א כלה. גוטע פרייַנט זאָגן איר, אַז זי איז משוגע:

»פרעגער וועט דיך אין א יאָר אַרום אַוועקוואַרפן, דו נאַר איינע«.

און זי ענטפערט זיי׳ ווי אַן עקשן׳ א הוילער עקשן:

»איין יאָר מיט פרעגערן׳ זאָגט זי׳ איז בעסער ווי א גאַנץ לעבן אָהן אים«.

»מאָלאָדיעץ׳ חייקע!« פרעגער פילט׳ אַז זי איז ווערט צו זיין זיין כלה. ער איז פריי און צופרידן.

און אָט איז א הייסער שבתדיגער פריהמאָרגן׳ א טאָג א היילינגער׳ א שטאָט א שבתדיגע׳ א זון׳ וואָס בריהט׳ און ווייסע טשאָלנטאויוונס זיינען דורכאויס באַקלעפּט מיט שוואַרצע פליגן׳ מיט אָהן א שיעור שוואַרצע פליגן.

וואויל איז די הייזער׳ וואָס האָבן שבת פונגאַנצפריה־ אָן אַן אייגן שטיקל שאָטן אַרום די אָפענע פענסטער. ס׳הערט זיך פון זיי ניטמער׳ ווי מיידלאַך ריידן. שבתדיג אַזוי ריידן זיי׳ בנעימות און מיט בושה׳ גלייך דעם דרויסן קאָן פאַרדריסן׳ אַלמאי זיי גייען אין אונ־ טערשטע ווייסע קליידלאַך ביי טיי טרינקען. און מאַנס־ בילן פעלן׳ מאַנסבילן זיינען אין שול.

פרעגער גייט אויפן פוסטן ברוק. שבתדיג לאַנגווייליג׳ שבתדיג באַגאָסן מיט זון ציהען זיך אין דער לינקער זייט די געשלאָסענע קלייטן. ס׳קומט ניט אָן קיין פור. פרעגער באַגעגנט ניט קיין איין מאַנסביל. אים דער־ מאָנט עס זיין ערשטן זומער דאָ אין ראַקיטנע. ער איז צופרידן. ער טראָגט א האַנטוך אין האַנט און גייט זיך באָדן. נאָר אַז ער גייט דורך אין עק שטאָט פאַרביי די פונאַנדערגעעפנטע שולפענסטער׳ וואָס אויף א בערגל׳ אַקעגן נידעריגן שמאָלבאַגרינטן טייך׳ דערהערט ער דעם שבתדיגן נוסח פון »ברוך שאמר«. ס׳אַר אַן אַלטער איינגעגעסענער נוסח! ער לייקנט אַלע נייסן׳ וואָס זיינען אויפגעטאָן אויף דער וועלט. און פרעגערן פאַר־ דריסט פלוצים׳ אַלמאי דער נוסח איז אַזאַ איינגעשפּאַר־ טער; אַלמאי איז ער׳ פרעגער׳ ניט קיין רויכערער.

אויפּצולהכעיס אַלע פֿײַנע מזרחאידן, וואָס קוקן אים נאָך פֿון די אָפֿענע שולפֿענסטער, וואָלט ער איצט פֿאַר־רויכערט א פּאַפּיראָס. ער באָדט זיך נאָכדעם אין שמאָלן טײַכל בכיון אויף אַזאַ אָרט, אַז מען זאָל אים אַרויסזעהן פֿון די אָפֿענע שולפֿענסטער. זאָלן זיי דאָרטן זעהן, ווי ער זייפֿט זיך און פּלושקעט זיך לאַנג, לאַנג, ביז ער ווערט מיד. אין די אויגן בלענדט דאָס שמאָלע טײַכל, זונט און שטראַלט, אין די אויערן מורמלט, גלײַך זיי האָבן זיך אָנגענומען מיט וואַסער, און פֿרעגער ווישט זיך, ווישט זיך און ווישט. ער טוט זיך אָן. ער הערט, וואו מע האַלט אין שול:

»אור חדש על ציון תאיר«.

און פּלוצים דערזעהט ער, ווי אויפֿן צווייטן ברעג, קעגנאיבער דעם שמאָלבאַגרינטן טײַכל שימערט עפּעס אויף דער זון. א גרין זײַדן קאָפּטל רוקט זיך דאָרטן אונטער א העלרויטן זײַדענעם זאָנטיק. ווער זאָל דאָס זײַן? אים טוט פּלוצים א טיאָק אין האַרצן:

»ס'איז ניט חוה פּויזנער?... ניין, ס'איז ניט זי«.

און אין א רגע אַרום נאָך א גרויסער טיאָק: »יאָ, ס'איז זי«. דאָס שטעגעלע דאָרטן אויפֿן צווייטן ברעג טײַכל באַהאַלט זיך אין הויכן גראָז. אירע פֿיס ווערן דאָרטן פֿאַרפֿאַלן, מע זעהט זיי ניט גיין, און דער רויט־זײַדענער זאָנטיק מיטן גרינעם קאָפּטל שוועבן, שוועבן; כדי אויסצומײַדן די שול, איז זי, אַפּנים, אַרומגעגאַנגען דעם טײַך מיט די גויאישע סעדלאַך און איז אָנגעקומען מיטן צווייטן ברעג; זי גייט זיך באָדן. אָט דערגרייכט זי דאָרט דעם אָנהייב פֿון יונגן געדיכטן וועלדל און פֿאַרשווינדט אונטער א בוים. זי קומט אַרויס פֿון דאָרטן אין א לאַנגן ווײַסן העמד און וואַרפֿט זיך אַרײַן אין טײַך אַרײַן. זי שווימט, זי קאָן שווימען. ס'איז בײַ

איר א ירושהזאַך. איר פאָטער שווימט אויך איבער אַמאָל אין א פרײַטאָג פאַרנאַכט דעם גאַנצן טײַך אין דער לענג, און ײנגלאַך, מיט וועלכע ער האָט קײנמאָל קײן וואָרט ניט גערעדט, שטײען דעמאָלט בײַם ברעג און קוקן. איר שטאַלטנער קערפּער אינם ווײַסן ברייטן העמד ליגט אינגאַנצן פונאויבן אויף דעם וואַסער, די האָר זײַנען צוזאַמענגענומען הייך אויפן קאָפּ, כדי זיי זאָלן זיך ניט פאַרנעצן, די שיינע שלאַנקע הענט צע־ברעכן שטראַלן מיט יעדן שטרעק, און דאָס פּנים, דאַכט זיך, שמייכלט. נאָר וואָס איז דאָס פאַר א מין? אין שול האַלט מען ערשט »אל אדון«, הייסט עס, אַז ער, פרעגער, האָט א טעות געהאַט. אים האָט זיך פריהער געדאַכט, אַז ער הערט קלאָר דעם נוסח פון »אור חדש על ציון תאיר« ... נאָר אויב אַזוי, איז נאָך פריה, ער קאָן נאָך א ביסל אַוועקגיין מיטן ברעג טײַך אין יונגן וועלדל. וויפיל יאָר איז, אַז ער, פרעגער, איז אַראָפּ־געקומען אַהער קײן ראַקיטנע? א יאָר זעקס. דעמאָלט זײַנען נאָך דאָ אין יונגן וועלדל געווען צעוואָרפן א סך אַלטע הויכע בוימער, און איצט האָט מען זיי שוין אַלע אויסגעהאַקט. געבליבן זײַנען פון זיי ניטמער ווי וואָרצלען, יעדערער מיט זײַן פאַרעלטערטגעלן אָפּשניט. זיי זײַנען צעוואָרפן איבערן גאָרן וועלדל און זעהען אויס, ווי בענקעלאַך. פרעגער זעצט זיך צו אויף איינעם פון זיי. ער שאַרט לעבן זיך מיטן שטעקל, נאָר פונם מוח גייט אים ניט אַרויס דער שטאַלטנער קערפּער אינם ברייטן ווײַסן העמד, וואָס שלענגעלט זיך מיט הנאה פונאויבן אויפן וואַסער. ער האָט זי שוין לאַנג ניט גע־זעהן אַזוי נאָהענט, ווי הײַנט, חוה פויזנער. און דאָס האַרץ נאָגט דערפאַר אַזוי, נאָגט און נאָגט, ווי צוריק מיט עטליכע יאָר, ווען זי פלעגט אָפּט בײַטאָג אַרויס־

קומען צו אים אַהער אינם דאָזיגן וועלדל. איצט איז ער פּאַר איר אַזאַ ווײַטער, ווײַטער. זי ענטפערט ניט אויף זײַנע בריוו, ער ווייסט ניט, צי זי האָט אים איצט גע־זעהן אַקעגן, אויפן צווייטן ברעג טײַך, צי ניין.

נאָר אָט טיאָפּקען טריט הינטער אים אויפן שטעגעלע. דאָס איז זי, חוה פּויזנער; דאָס זײַנען אירע טריט. זי קערט זיך אום דאָ אַרום אַהיים; זי וועט דאָ דורכגיין גאָר נאָהענט. נאָר פאַרוואָס טופּעט זי אַזוי שטאַרק מיט די פיס? צי וויל זי ניט, אַז ער, פּרעגער, זאָל זיך צו איר אומקוקן? ניין. זי זעהט אים. זי טוט זיך אַפילו קיין בייג ניט. א שפּאָטיג קנייטשעלע באַגראָבט זיך נאָר אין לינקען ווינקל לעבן אירע ליפּן, אירע היפּשע, כמעט בולטע אויגן טוען אויף אים א קוק מיט וואונדער, גלײַך זיי וואָלטן ניט גלויבן, אַז דאָס איז ער. ער לעבט נאָך? ער איז נאָך אַלץ דאָ אין ראַקיטנע? און מער גאָרניט, גאָרניט. זי איז שוין פאַרבײַ, און קוקט זיך אַפילו איין מאָל צוריק נישט אום. זי דערווײַטערט זיך און פאַרשווינדט. נאָר אָט... צי ווייסט זי, אַז חייקע, חייקע די דינסט פון אײַנפאָרהויז גייט אַרום גאַנצע טעג אויסגעפּוצט, ווי א כלה, און אַז אין אײַנפאָרהויז טוט זי שוין גאָרנישט; זי האָט געהייסן איר בעל־הביתטע זיך צוזוכן וואָס גיכער אַן אַנדער דינסט...

— — — — — — — — — — — — — — — — —

איז אָט פון יענעם שבת אָן האָט פרעגער באַמערקט, ווי חייקע די דינסט הייבט אָן ווערן צו אים אַלץ מער און מער אָפּגעקילט. פרעגער האָט גענומען אַרבעטן אויף אַלע כלים מיט אימפּעט און גרויס פּאָמפּע. ער האָט צו־געזאָגט חייקען, אַז אויף דער חתונה וועט ער אַראָפּ־ברענגען די בעריזשינעצער כלי־זמר. מע וועט גיין איבער דער שטאָט מיט א מאַרש. צו דער חופּה וועלן,

אַחוץ די פידלען, שפּילן צוויי קליינע טרויבעלאַך, א פלייט, א קלאַרנעט מיט א טראָמבאָן; מע וועט קלאַפּן אין דער גרויסער פּויק; פאַר די כלי־זמר וועלן לויפן באָר־וועסע ייִנגעלאַך מיט שיקסעלאַך, און זאַלקער דער אַגענט וועט פונמיטן עולם צינדן פייערווערק און וועט וואַרפן אין דער לופט אַזעלכע שוועבעלאַך, וואָס ברענען לאַנג. חייקע מעג זיך שוין אויף זאַלקערן פאַרלאָזן, ער קאָן קריגן אַלץ. אָבער אויך דאָס האָט אויף חייקען ווייניג געווירקט. זי איז שוין ווידער געווען אָנגעטאָן אין די צעריסענע שיך אויף די באָרוועסע פיס און צוריק גע־אַרבעט אין איינפאָרהויז, ווי אַן אייזל. זי האָט מודה געווען פרעגערן, אַז ער איז איר איינגעבאַקן אין האַרצן. זי וועט אים אייביג ניט פאַרגעסן. נאָר וואָס זאָל זי טאָן, אַז אַלע לײַטישע מענשן האַלטן זי אָפּ, אַלע זאָגן איר, אַז זי וועט זיך נאָכדעם באַוויינען אויף אירע יאָר. »אַלע לײַטישע מענשן? אדרבא...«

פרעגער האָט געוואָלט וויסן בײַ חייקען, ווער זײַנען די לײַטישע מענשן. נאָך זײַן מיינונג זײַנען אין ראַקיטנע בכלל קיין לײַטישע מענשן נישטאָ. אדרבא, זאָל זיי חייקע אָנרופן בײַ די נעמען. נאָר חייקע איז שוין צוריק געגאַנגען אין די צעריסענע שיך אויף די באָרוועסע פיס און איז געווען עקשן, הוילער עקשן. זי האָט קיינעם ניט געוואָלט אָנרופן.

דערצונאָך האָט דעמאָלט צו חייקען הינטערן איינ־פאָרהויז אַלע פאַרנאַכט אָנגעהויבן קומען דער עלטערער משרת פון פויזנערס קלייט, יוסף, א געזונטער פיר־אונצוואַנציגיאָריגער בחור, א רירעוודיגער, מיט קרומ־ליכע אויגן און מיט נײַע גלאַנציגע שטיוול, וואָס האָבן געהאַט אויפאויבן ווײַסע, גענייטע שטעך. אַז פרעגער האָט אים איינמאָל פאַרנאַכט דאָרטן הינטערן איינפאָרהויז

געטראָפן וואַרטן און אים געפרעגט, וואָס טוט ער דאָ, האָט אים יוסל גאָרנישט ניט געענטפערט. ער האָט נאָר א קוק געטאָן אויף אים אין אלכסון מיט די קרומליכע אויגן. ער האָט זיך אָנגעבויגן, אויפגעהויבן א שטרוי און האָט גלײַך געגומען אָפּטרעטן. ער איז אַריבער־געקראָכן איבערן פּלויט פונם נאָהענטן פאַרוואַקסענעם גויאישן גאָרטן און איז דאָרטן פאַרשוואונדן.

דעמאָלט איז פרעגערן גלײַך אײַנגעפאַלן דער חשד:

»איז אָט, ווער די לײַטישע מענשן זײַנען!...«

ער האָט געפּאַקט צו זיך אַהיים דעם קליינעם לייזערן, דעם צוועלפיאָריגן לעבעדיגן און תמיד שמייכלענדיגן פּעמפּיק, וואָס מ׳האָט צוגענומען פון דער תלמוד־תורה צו פויזנערן אין קלייט און מע האָט אים דאָרטן אָנגעטאָן א פאַרטוך. אין די פרייע בײַטאָגעדיגע שעהן איז אָטדער לייזער געשטאַנען אין פאַרטוך מיט אַרונטערגענומענע הענט אויף דער שוועל פון פויזנערס גרויסער קלייט, געשטאַנען מיט דרך ארץ צום בעל־הבית, וואָס שרײַבט דעמאָלט איבער פון איין בוך אין צווייטן, און מיט א שמייכל צו אַלע דורכגייער, וואָס קאָנען אים, דעם פּעמפּיק, און ווייסן, אַז ער איז א דורכגעטריבענער, א קלוגער.

פרעגער האָט אָפּגעהאַלטן אָטדעם לייזערן בײַ זיך אין צימער א גאַנצן שבתדיגן בײַטאָג און איז בײַ אים געוואָר געוואָרן א סך וויכטיגע זאַכן:

חוה פויזנער, איז ער געוואָר געוואָרן, האָט די לעצטע צײַט אָנגעהויבן זיך זאָרגן פאַרן פאָטערס געזונט. זי איז אים מיטאַמאָל געוואָרן אַזוי געטרײַ, גלײַך מער האָט זי שוין קיינעם ניט אויף דער גאָרער וועלט. בײַטאָג, ווען ער לייגט זיך שלאָפן, קומט זי אים פאַרבײַטן אין קלייט אַרײַן. זי זיצט מיט א בוך לעבן דער קאַסע, זי קוקט

אַרײַן׳ נאָר לײַענען לײענט זי קנאַפּ. זי פֿאַרטראַכט זיך.
זי פֿאַרקוקט זיך אַזוי אויף יוסלען׳ דעם עלטערן משרת׳
און זאָגט׳ אַז ער איז א גאַנץ פֿײַנער בחור. א שײנער׳
זאָגט זי׳ איז ער׳ נאָר א נאַר׳ א גרויסער נאַר:

»פֿאַרוואָס׳ למשל׳ זאָל ער זיך ניט שַדכענען צו חייקען
פֿון אײַנפֿאָרהויז? פֿאַרוואָס זאָל ער ניט חתונה האָבן?«

יוסל ווערט רויט׳ ווי אַן אינדיק׳ און ווייסט ניט וואו־
הין צו קוקן מיט די קרומליכע אויגן. ער קוקט דער־
פֿאַר צו אים׳ לײזערן׳ וואָס שטייט אויף דער שוועל.

»דו! שרײַט ער צו אים׳ וואָס קרימסטו די אָפּסאַצן?«

נאָר לײזער קרימט ניט די אָפּסאַצן; ער שטעלט נאָר
אַרויס יוסלען די צונג. סוף־כל־סוף זאָגט יוסל אַרויס זײַן
מײנונג:

»חייקע׳ זאָגט ער׳ איז א דינסט.«

נאָר חוה פּויזנער געפֿינט׳ אַז ס׳איז ניט ריכטיג.

»אויף חייקען קאָן מען בשום אופֿן ניט זאָגן׳ אַז זי איז
א דינסט. חייקע ציהט זיך אויף בײַ איטע־לאהן אין
אײַנפֿאָרהויז פֿון קינדווײַז אָן. איטע־לאה איז א קראַנקע
און האָט קיין קינדער ניט. איר מאַן׳ וואָס אין אַמעריקע׳
האָט זי שוין לאַנג אַוועקגעוואָרפֿן. ער האָט דאָרטן אַן
אַנדער ווײַב. איטע־לאה אַליין זאָגט׳ אַז אויב חייקע
וועט זיך האַלטן אין דער מעלה׳ אויב זי וועט חתונה
האָבן פֿאַר א פֿײַנעם יונגנמאַן׳ וועט זי איר איבער
הונדערטאונצוואַנציג יאָר לאָזן דעם אײַנפֿאָרהויז מיט אַלץ׳
וואָס זי פֿאַרמאָגט...«

אַך׳ איז אָטוואָס? אים׳ פּרעגערן׳ רעכנט ניט חוה
פּויזנער פֿאַרן פֿײַנעם יונגנמאַן. זי האָט זיך אינגאַנצן
איבערגעביטן. חוה פּויזנער און שפּילט א ליבע מיט איר
טאַטן׳ דעם רײַכן קרעמער. זי איז געוואָרן מיושבדיג
און בעסער׳ א סך בעסער. ווי זי איז געוועזן. זי טוט׳

זאָגט מען, א סך טובות אָרעמע יידן בײַ דעסלערן און פילט זיך פאַר אַלץ פאַרענטפערליך; זי וויל פשוט א טובה טאָן חייקע דער דינסט און איר קלאָר מאַכן, אַז זי וועט זיך נאָכדעם באַוויינען, זי וועט אַריינפאַלן אין שלעכטע הענט.

און אפשר... אפשר טוט עס שוין חוה פויזנער ניט גאָר פון הוילער גוטסקײַט, אפשר פאַרדריסט זי נאָך א ביסל, וואָס חייקע וועט האָבן אים, פרעגערן? ... זי קען עס ניט איבערטראָגן... נאָר אויב אַזוי, טײַטשט זיך עס גאָר אַנדערש. צי הייסט עס ניט, אַז ער, פרעגער, האָט נאָך א האָפענונג? אין איינעם א פאַרנאַכט קאָן חוה פויזנער שטילערהייט אַרײַנקומען צו אים, אַהער צו זײַנוול פּאָטשטער אין זײַן צימער, און זיך דאָ אַנטשולדיגן, ווי אַמאָל, זיך נעמען שלאָגן על־חטא...

אין יענעם שבתדיגן בײַטאָג דריקט פרעגער אינטענ־סיווער, ווי אַלעמאָל, די פענסטע צו דער נאָז. ער דרייט זיך אַרום בײַ זיך אין צימער און טראַכט. סוף־כל־סוף שרײַבט ער חוה פויזנער א בריוו:

»ער ווייסט פון א סך מעלות אירע. ניט לאַנג האָט ער געזעהן, ווי זי קאָן שווימען... נאָר פון איר לעצטער מעלה האָט ער ניט געוואוסט; ער האָט ניט געוואוסט, אַז זי קאָן קאַליע מאַכן שידוכים«.

ער ווייסט, אַז אויך אָטדער בריוו זײַנער וועט בלײַבן אָהן א ענטפער, נאָר ער וואַרפט אים דאָך אַרײַן אין פּאָסט־קאַסטן. ער דערוואַרט זיך קוים ביז פאַרנאַכט און גייט אַוועק צו חייקען היגטערן אײַנפאָרהויז.

»נו, וואָס הערט זיך? חייקע האָט זיך שוין באַטראַכט? זי האָט זיך אַרויסגעשלאָגן דאָס משוגעת פון קאָפּ? וואָס, ניין? זי איז נאָך אַלץ עקשן? זי אַרבעט נאָך אַלץ אין אײַנפאָרהויז, ווי אַן אייזל? פאַרוואָס זשע שווײַגט זי? פאַרוואָס זאָל זי ניט זאָגן קלאָר און אָפן, אַז ער, פרעגער,

געפעלט איר מער ניט? פריהער איז ער איר געפעלן, און איצטער ניט. נאָר אויב אַזוי, איז נאָך אפשר ניט אַלץ פאַרפאַלן. ער קאָן אויף זיך נעמען ווערן לײַטישער. ער וועט זיך דאָ אין ראַקיטנע מער מיט קיינעם ניט קריגן. ער האָט ניט קיין עלטערן, ער האָט נאָר א שטיפמאַמע ערגעץ אויף דער וועלט, וועט ער איר אָנשרײַבן, זי זאָל קומען, זאָל זי פירן צו דער חופה. זאָל מען וויסן, אַז אויך ער שטאַמט ניט ערגעץ פון הינטער א פלויט... נאָר פאַרוואָס שטייען בײַ חייקען טרערן אין די אויגן? זי קאָן ניט לײַדן, ווי ער רעדט? וועט ער מער ניט ריידן, ער בעט נאָר, זי זאָל אים איינמאָל פאַר אַלעמאָל ענט־פערן: יאָ אָדער ניין. נאָר חייקע וויל געבן דעם ענטפער ערשט דינסטאָג נאָכן יריד... איז מילא, וועט ער וואַרטן, וועט ער וואַרטן ביז דינסטאָג נאָכן יריד.

ער האָט זיך אומגעקערט אַהיים אויף דער אַלטער שטאָט און האָט באַנײַס גענומען אַרומשפאצירן בײַ זיך אין צימער, באַנײַס א קאָן געדריקט מיט די מיטלסטע פינגער די פענסנע צו דער נאָז:

„וויאַזוי דאַרף מען אויסטײַטשן חייקעס וואַרטן ביז נאָכן יריד? צי הייסט עס ניט, אַז זי האָפט פאַר אָטדער צײַט זיך נאָכאַמאָל זעהן מיט חוה פויזנער און נאָכאַמאָל פרעגן בײַ איר אַן עצה? נאָר אויב אַזוי, וועט איר חייקע דערציילן אַלץ, וואָס ער, פרעגער, האָט איר הײַנט גע־זאָגט, אַפילו די מעשה מיט זײַן שטיפמאַמע וועט זי איר דערציילן; דערויף איז זי חייקע...

בײַ פרעגערן קלאפּט פון גרויס אויפרעגונג אין האַרץ. ער וואַרט, ער לעבט אין האַלבשיכורן טשאַד. די קלאָרע הייסזומערדיגע טעג זײַנען איצט זײַנע אייגענע; זייער נאָמען איז — חוה פויזנער. זיי זײַנען העלבלוי און פול מיט איר געדעכעניש. סוף־כל־סוף דערוואַרט ער זיך:

אין איינעם א בײַטאָג ברענגט מען אים אַרײַן א קליין בריוועלע פון פּאָסט און מע בריהט אים אָפּ; דאָס בריוועלע שמעקט מיט חוה פויזנערס האַנטשריפט און באַשטייט סך הכל פון צוויי ווערטער:

»Это развратъ«·

אַך! איז אָטוואָס: חוה פויזנער נעמט אָן אויף איר אייגענעם חשבון אַלע גוטע ווערטער, וואָס א פײַנער מאַנסביל זאָגט חייקע דער דינסט, ווען קיינער הערט ניט, הינטערן אײַנפאָרהויז. חוה פויזנער ווייסט, אַז זי איז מיידל נומער איינס. זאָל מען א קוק טאָן בײַ איר אין צימער אויף איר ווײַסן בעט און אויף אַלע קליינינקייטן אַרום, וועט מען גלײַך מודה זײַן, אַז די פרוי, דאָס איז זי, חוה פויזנער; אַלע איבעריגע זײַנען נאָכגעמאַכטע, פאַלשע אַסיגנאַציעס. נאָר אויב אַזוי, איז גוט. זײַן פאַר־בינדונג מיט חוה פויזנער איז נאָך אַלץ ניט איבערגעריסן. הוראַ! זאָל לעבן די פאַרבינדונג מיט חוה פויזנער אַפילו דאַן, ווען ציהען ציהט זי זיך ניטמער, ווי דורך איין חייקען דער דינסט.

זונטאָג ירידי אַרום צוויי א זייגער בײַטאָג, ווען אויף דער אַלטער שטאָט אַרום זײַנוול פּאָטשטערס אכסניהדיג לאַנגן הויז האָט זיך גענומען שטאַרקן מיטן קלונג פון די לאַנגע שטאָלענע שנײַדמעסערס, וואָס מען פאַרקויפט דאָ ניט ווײַט לעבן דער שטוב, דאָס פרייליכע הירזשען פון די פערד, האָט מען בײַ פרעגערן אין צימער זיך גע־זעצט צום מיטלסטן פאַרשפּרייטן טישל.

זײַנוול פּאָטשטער האָט געהאַט געלע קאָרענע »סטאַרקע« פאַרפּראַוועט מיט מאַראַנצנשאָלעכץ און מיט וואָרצלען. ווען זאַלקער מיט פרעגערן האָבן אויסגעטרונקען פון אָט־

דער »סטאַרקע« די ערשטע צוויי קעלישיקלאַך, האָבן זיי גלייַך א קוק געטאָן איינער דעם צווייטן אין פּנים אַרייַן און האָבן ביידע מודה געווען, אַז דער שנאַפּס איז א גלאַטער, ווי א בוימל. אין מויל פּילט מען אים, ווי געוויינליכע לעבליכע וואַסער, נאָר אַז ער קומט אַראָפּ אינווייניג, טוט ער גלייַך א בריה; ער צינדט אָן.

»איז וואָס זשע קלערט איר?«

»איבערחזרן? אַ?«

»אַוודאי«.

מע האָט פאַרביסן מיט קאַלטע זויערע אוגערקעס, געביסן זיי גאַנצערהייט אַזוי, אַז די זאַפט איז גערונען איבער די פרישגעגאָלטע אונטערמייַלער, און האָט געגעסן און האָט געקילט. מע איז געווען רוהיג. נאָר נאָכן פערטן גלעזל האָט דאָך א מאָדנע פרייד א ברויז געטאָן איבערן גאַנצן קערפּער און געגעבן א שלאָג גלייַך אין קאָפּ אַרייַן. ס׳האָט זיך מיטאַמאָל פאַרשטאַרקט דער קלאַנג פון די שניידמעסערס, דאָס הירזשען פון די פערד; די גויעס מיט די גויים האָבן אָנגעהייבן ריידן העכער, דרייסטער, און דער גאַנצער פרייליכער יאָרירד, דער טומל איצט מיטן הייסן העלן זומערטאָג האָט מיטאַמאָל געגעבן א טרעטצו צו דער שטוב מיט די אָפענע פענסטער און האָט זי אַרומגענומען. אַלץ איז געוואָרן נאָהענט, מיט די הענט צו דערלאַנגען, און אַפילו זי, חוה פויזנער. פרעגער האָט זי דערפילט אַזוי נאָהענט, גלייַך זי שפּרייַזט אַרום לעבן זייַן צימער אונטער דער שטוב. און אין האַרצן האָט געגעבן א כוואַליע פון נייַער יונגער פרייד:

»וואַרט! וואו זשע איז נאָך עולם?«

»וואו איז דער גלגול?«

»ווער? דער וואָס מאַכט צורעכט קאַטערינקעס?«

»זייַנוול! ברענגט אים אַהער!«

ער האָטווירקליך איצט געכאַפּט דעם אָנבליק פון א גלגול, אָטדער, וואָס מאַכט צורעכט האַרמאָניעס. ער איז אַרײַנגעקומען אַהער אין צימער מיט א גרויסער האַר־מאָניע אונטער דער האַנט. אַז מע האָט אים דאָ געבעטן זיצן, האָט ער זיך פאַמעלאַך אַראָפּגעלאָזן ניט אויפן גאַנצן בענקל, נאָר אויף א שפּיץ. מיט זײַנע דאַרע לאַנגע פינגער האָט ער א טאַפּ געטאָן דעם עק פון די איינציגע שיטערע האָר, וואָס שטעקן אונטער זײַן מויל און זײַנען בײַ אים, אַפּנים, שטאַרק טײַער. דערבײַ האָבן זײַנע שטומע אויגן קוים קוים אונטערגעשמייכלט און געקוקט אַזוי מאָדנע, גלײַך ער גלויבט ניט, אַז אים האָט מען טאַקע באמת אַהער גערופן; בײַ אים איז רעכט, אַז אין א רגע אַרום זאָל מען אים הייסן נעמען דעם וועג.

»פונוואַנען זײַט איר, פעטער?«

»פון אומעטום«.

»און מעד טרינקט איר?«

»כע... כע...«

»טאָ גיסט אים אָן, זאַלקער; ער ווערט אונז שפּילן«.

»היידאַ, פאַני!«

דער גלגול האָט זיך פאַררויטלט באַלד נאָכן צווייטן גלעזל און האָט פאַרוואָרפן א פוס איבער א פוס: אָנ־געשפּאַרט אָן שפּיציגער קני די גרויסע האַרמאָניע, וואָס איז באַשלאָגן מיט פיל ציכטיגאַויסגעריבענע מעשענע צוועק־לאַך, און זיך נידעריג, נידעריג איבער איר איבערגעבויגן. ער האָט זי געגעבן א שלעפּ פאַר די אויערן און גלײַכ־צײַטיג א דריי מיטן קאָפּ איןביידע זײַטן, גלײַך ער ווייסט נאָך ניט, מיט וואָסער אַן אויער זאָל ער זיך אָנ־הייבן צוהערן: מיטן רעכטן, צי מיטן לינקן. און מיט־אַמאָל איז דאָס חדר פול געוואָרן מיט אומרוהיגע קלאַנגען,

וואָס פאַרלויפן טאַנצנדיג איינער פאַרן צווייטן, שטעלן זיך הינטערפּיסלאַך און קוליען זיך, קוליען זיך, ווי די קליינע פריילין שפּעטנדיגע קאָמעדיאַנטלאַך.

»וואָס שפּילט איר? שאָפּענען, פּעטער?«

»יעס, יעס. ס'טרעפט צווישן איין יריד און צווייטן, כע... כע.. מע מוז גיין איבער די דערפער, מע שפּילט אין די פּריצישע הויפן...«

און ווידער קלאַנגען, קלאַנגען. ער האָט געעטעמט שווער, ניט ווינציגער, ווי דער היפּשער פּילגעקנייטשטער אינסטרומענט. ער האָט געקייכט און געפּאַנפּעט אינ־איינעם מיט די קלאַנגען. און אַלע זיינען געוועזן נתפּעל. קיינער האָט ניט באַמערקט, ווי אין טיר האָט זיך צוויי־מאָל באַוויזן שאולקע שניידער, איינמאָל א פאַרוואונדער־טער, מיט אויגן, וואָס גאפן און גלויבן ניט, אַז דאָס, וואָס זיי זעהען, קומטווירקליך פאָר. און דאָס צווייטע מאָל אַן אונטערטעניגער און נישטיגער, מיט מתנות אין די פולגעשטאָפּטע טאַשן, מיט א מינע פון א געכאַפּטן גנבֿ, וואָס חנפעט זיך און וויל, מע זאָל אים באַוויליגן, פאַר־געסן זיין שולד.

»הערט זשע אויס, פּאַני זאַלקער!«

דאָס שפּילן האָט זיך מיטאַמאָל איבערגעריסן.

»אַוועק פון די אויגן, ממזר!«

»גוט, וועל איך נאָר אַנידערשטעלן אויפן טישל אָט־דאָס אָ«.

און ער האָט, ווי א קונצנמאַכער, גענומען שלעפּן פון אַלע טאַשן פאַרחתמעטע פלעשלאַך פון פאַרשיידענער גרייס. אין יעדערן פון די פלעשלאַך האָט זיך געבויטעט א שווער געטראַנק. סאַר א טיפע טאַשן אָטדער שאולקע שניידער האָט געהאַט! אויפן טישל זיינען שוין גע־שטאַנען ביי א האַלב טוץ פולע פלעשלאַך, און די טאַשן

זײַנען נאָך אַלץ ניט געווען אויסגעלײדיגט. דאָס האָט ער, אַפּנים, געוואָלט זיך פֿאַרגיטיגן.

„פֿאַני פֿרעגער, האָט ער זיך בײַם פֿאַרשוויצטן פֿאַרוואַלטער געבעטן, זאָגט אים איר, איך בעט אײַך, וואָס האָט ער פֿאַראיבל?"

ער האָט זיך אויסגעגלײַכט, אים איז עפּעס אײַנגעפֿאַלן:

„אָט זאָל ער זאָגן איין וואָרט, האָט ער א וואונק געטאָן אויף זאַלקערן, זאָל ער נאָר א פּיפּס טאָן, ברענג איך אים באַלד ט'אַהער די שוואַרצע. ווי איך בין א ייד, כ'ברענג זי אים ט'אַהער... נו? וואָס? זאָל איך גיין?..."

פּלוצים האָט זיך אין צימער מיט אַן אומרוהיגן פּנים באַוויזן דער לאַנגער זײַנוול און האָט מיט דער האַנט א מאַך געטאָן אַזאַ צייכן, גלײַך ס'איז עפּעס געשעהן.

„וואָס איז?"

ס'איז מיטאַמאָל געוואָרן שטיל. זאַלקער האָט באַוויזן אַראָפּצוכאַפּן א פּאָר פֿלעשלאַך פֿונם טיש און זיי אַראָפּשטעלן אונטערן בענקל. אַלעמענס אויגן האָבן זיך אָנגעקלעפּט אָן דער טיר, און אויף דער שוועל הינטער דעם הויכן זײַנוולס פּלייצעס איז שוין געשטאַנען א העלבערדלדיגער יונגערמאַן אין אַ גרוי יעגעררעקל מיט טונקעלע בלישטשענדיג פֿאַרוואונדערטע אויגן. די אויגן האָבן געשמייכלט צוזאַמען מיטן בלאַסן פּנים און באַוואונדערט, אַפּנים, דאָס בילד. דאָס איז געווען דער יונגערמאַן, וואָס וואוינט בײַ יצחק־בערן אין וואַלד און וואָס אין שטאָט רופֿט מען אים חיים־משה, מלכס חבר חיים־משה. ער האָט געפֿרעגט אויף זאַלקערן דעם אַגענט, ער האָט געוואָלט מיט אים זיך דורכריידן וועגן דעם קונה אויפֿן אינוווענטאַר און אויף די מעדיקאַמענטן, וואָס בײַ מלכן אין מאַגאַזין.

XVII

אויפן יריד לעבן טומלדיגן פערדישן מאַרק, ניט ווייַט פון גויאישן צווינטער, וואו חיים־משה מיט חנקען האָבן זיך פריהער א ביסל באַגעגנט, איז געווען אוממעגליך אייַנצושטיין; מע האָט געשטויסן פון אַלע זייַטן. חיים־משה האָט אָפּגעפירט חנקען א ביסל אָנאַזייַט און זיך אָפּגעשטעלט מיט איר ריידן:

»נו?«

און פּלוצים דערזעהן עפּעס אין אירע בלויליכע פאַרשמאַכטע אויגן; פּלוצים באַנומען מיט ברוסט און האַרץ די אויפגעציטערטע אומרוהיגקייַט, וואָס זיי באַהאַלטן אויס אין זייער שטומער טיף, בשעת זיי האַלטן צו אים אַזוי אין איין שטומען אַרויפקוקן:

»וואָס קומט פאַר? חנקע...«

און נאָך:

»איר זייַט צוויי מאָל געווען אין וואַלד?«

נאָר ווידער קיין ענטפער ניט באַקומען, אַחוץ דעם שטומען אונטערטעניגן קוקן.

»וואַרט«.

פונהינטן איז באַנייַס אָנגעפאָרן א פור מיט א סך אונטערגעבונדענע פערד, האָט ער חנקען נאָך טיפער אָנאַזייַט אָפּגעפירט, ער האָט זי גענומען אונטער דער האַנט, האָט זי א ציטער געטאָן מיטן גאַנצן קערפער און האָט אויפגעוואַכט:

»וואו איז מאָטיק?«

»אָט איז ער«.

מאָטיקן האָט מען דאָ אויפן אָרט געמוזט קויפן א קייַלאַכיגן הילצערנעם לעפל, א רויטיג גלאַנציגן, מיט גאָלד געקעסטלטן, איינעם פון די פיל לעפל, וואָס א באָרוועסער,

פֿאַרשוואַרצטער גוי האָט געהאַלטן לעבן זיך צעשאָטן אויף דער ערד אויף אַ זאַק. דערנאָך האָט מאָטיק זיך ווידעראַמאָל צעוויינט אויף אַ קול, ער האָט דערזעהן טראָכימען, זייער פֿורמאַן, וואָס קערט זיך אום מיט אַ נאַס אָפּגעוואַשענער געלער בריטשקע און מיט אָפּגעבאָדענע פֿערד ערגעץ פֿון אַרויס שטאָט, פֿונם טײַך. מאָטיקן האָט מען געמוזט אָפּשיקן מיט טראָכימען אַהיים, און אַליין זײַנען זיי אַוועקגעגאַנגען ווײַטער, מיט אַ נײַעם זײַטיגן מאַרק. לעמער האָבן דאָרטן אויף דער הייסער זון געמעקעט געבונדענערהייט, בעת מע האָט זיך אויף זיי אָנגעלעגט און געשוירן זייער וואָל. פֿון ערגעץ ווײַטער האָבן חזירים געגרילצט מיט אַזעלכע קולות, גלײַך מע איז זיי דורס, מע קוילעט זיי אויפֿן אָרט. און אַקעגן איז שוין מער קיין ייִדיד ניט געווען; אַקעגן האָבן פֿרײַע גרויע פֿעלדער אַרויסגעפֿירט זייערע ברייטע שטויביגע וועגן ווײַט אין וועלט אַרײַן, און אַ פֿור, אַ זוניק פֿרייליכע, אַ וואָגלענדיגע און צעבײַטשלטע, האָט שוין אויף איינעם פֿון אָטדי וועגן געהאַט געטראָגן איר שמײַדיגן אַוועקלויף. די ערשטע פֿור, וואָס ווידערשפּעניגט און אַנטלויפֿט פֿון ייִדעוודיגער שטאָט און פֿון סאַמע טומלדיגן מיטן פֿון הייסן ברענענדיגן בײַטאָג.

»און מיר, ווי אָטדי פֿור ...«

חנקע האָט ווידעראַמאָל, ווי אין ציטער, אויפֿגעוואַכט. ווער האָט עס געקאָנט זאָגן אָטדי ווערטער: חיים־משה? נאָר אפֿשר האָט זיך איר נאָר אויסגעוויזן, אַז זי הערט זיי. ייִדנפֿאַלס האָט חיים־משה איצט ניט געהאַט קיין אויסזעהן פֿון אַ מענטשן, וואָס האָט נאָרוואָס עפּעס געזאָגט, ער איז געגאַנגען פֿאַרטראַכט, שטאַרק פֿאַרטראַכט.

זיי זײַנען געגאַנגען מיט אַ גרויליך שמיטהדיגן הפקר־פֿעלד, געגאַנגען גלאַט אַזוי, ווי אָהן אַ ציל. און נאָכ־

דעם זײַנען זיי מיט אָטדעם פעלד צוגעקומען ביז א גרין צעשאָקלטער זאַנגענבייט און ביז דעם שטילן באַהאַלטענעם וועג, וואָס צווישן אָטדי זאַנגען, א שמאָלן וועג, וואָס פירט צו א ווייַטן עק וואַלד אַקעגן, צו יענעם ווייַטן עק וואַלד, וואָס מע האָט אים שוין צוריק מיט א יאָר אַכט איינגאַנצן אויסגעהאַקט און איצט איז דאָרט זוניג, יונגע בוימלאַך איבער גאָרן וואַלד צעשפרייט, און פאַרהאַקטער טויער היט זיי דאָרטן, און קיינער, קיינער דאַרף אַהין נישט פאָרן.

זיי האָבן אָפּגערוהט. זיי זייַנען געזעסן אויפן פריש־באַגרינטן הויכן גראָבן לעבן אָטדעם יונגן וועלדל און געהערט, ווי קריכווארג גרילצט אינם גראָז.

»חיים־משה...«

און מער האָט זי ניט געקאָנט ריידן. ער האָט זי אָנגענומען פאַר דער האַנט און האָט אויף איר א קוק געטאָן, מיט גוטן אַזוי האָט ער אויף איר א קוק געטאָן. נאָר בשעת זי האָט זיך באַגעגנט מיט זייַנע אויגן, וואָס באַהאַלטן עפּעס אויס ערגעץ אין דער טיף פון זייערע קלוגע גוטמוטיגע פּייַערלאַך, האָט זיך איר פּלוצים גענומען דאַכטן, אַז דאָס אַלץ, וואָס זי וויל אים זאָגן, ווייסט ער שוין פונלאַנג. זי איז שוין איינמאָל געזעסן דאָ מיט אים אויפן גראָבן, זי האָט אים שוין איינמאָל געזאָגט. נאָר אויב אַזוי, וועט זי אים זאָגן נאָר איין וואָרט:

»איר איז גוט... פון אַלץ איז איר איצט אין אָטדער רגע גוט, אַפילו פון דעם, וואָס מאָטיק האָט קיין מאַמע ניט... ווי מאָדנע דאָס איז!.. זי האָט אים נאָר געוואָלט זאָגן, אַז זי פאָדערט פון אים גאָרניט. זי וויינט... ניין, ס׳איז גאָרנישט... ס׳איז גאָרנישט אָטדאָס, וואָס זי וויינט. זי האָט זיך נאָר דערמאָנט אָן מלכן... נאָר אָט...«

זי האָט געטראָגן אַ יָמל פֿרייד אונטער דער ברוסט און אין די אויגן· דעם גאַנצן וועג· וואָס חיים־משה האָט זי באַגלייט צוריק אַהיים· האָט זי ניט געקאָנט ריידן· זי האָט ניט געפֿרעגט· ווען זי וועט זיך נאָכאַמאָל זעהן מיט חיים־משהן· דער עיקר איז געווען· וואָס חוצן קליינעם מאָטיקן איז איר איצט אינמיטן הייסן זומער צוגעקומען אַ ניי און גרויס לעבן· איר איז· אַפּנים· געווען גוט· שטאַרק גוט·

אַז חיים־משה האָט זיך נאָכדעם אומגעקערט צוריק אין וואַלד אַריין· האָט ער זי געדענקט אינאיינעם מיט אָטדעם נייעם צוגעקומענעם לעבן אירן· זי געדענקט נאָכדעם· ווען ער איז שוין נאָכאַמאָל געווען אויף דער אַלטער שטאָט און האָט אָפּגעזוכט זאַלקער דעם אַגענט ביי פֿרעגערן אין צימער; וואָס וואָלט געווען· אַ שטייגער· ווען ער קערט זיך איצט אום צו חנקען אַהיים און זאָגט איר דאָרטן אויס אַלץ און הייבט אָן ריידן מיט איר אָפֿן· ווי מיט מלכן? וואָס וואָלט געווען· ווען דאָרטן· ביי עוזר ליובערן אין הויז· טוט פּלוצים אַ קלונג דאָס פֿאַראַדגלעקל· און חנקע דערזעהט· אַז אַריינגעקומען איז נאָכאַמאָל ער· חיים־משה? נאָר אַליין איז ער שוין געשטאַנען אויף דער אַלטער שטאָט· אין נידעריג געבויטן אַכסניההויז אויף דער שוועל פֿון פֿרעגער דעם פֿאַרוואַלטערס שיכור ווערנדיגן צימער און האָט געזעהן פֿאַר זיך ליידיגע און פֿולע פֿלעשער פֿון פֿאַרשיידענער גרייס. פֿלעשערהעלזלאַך שטעקן דאָ און דאָרטן אָהן אַ סדר· ווי אין אַ טומלדיגן וויינשענק· און צווישן זיי שאָקלען זיך די פֿאַררויטלטע און בלאַסע פּנימער פֿון די· וואָס טרינקען· איינער האַלט אַ גרויסע האַרמאָניע אויפֿן שויס· אַ צווייטער· אַ רירעוודיג פּעסטער מיט ענגע לאַקירענע שטיוול· שרייט אָן אויפֿן לאַנגן· דעם שניידעריונג· וואָס שטייט

מיט שולדיגע פלוידעראויגן בײַ דער טיר; ער קלאפּט מיטן צעכליופּעטן קעלישיק אָן טיש:

»איז געגאַנגען און געבראַכט זי די מינוט! דו הערסט׳ וואָס מע רעדט צו דיר׳ הונט איינער?«

און יענער קראַצט זיך פויל אין נאַקן און פאַרשווינדט.

חיים־משה האָט געפרעגט:

»און וואו איז דאָ זאַלקער? זאַלקער פון בעריזשינעץ?«

האָט זיך פון בענקל אויפגעהייבן דערזעלבער קליי־ניטשקער מיט די ענגע לאַקירענע שטיול׳ וואָס האָט נאָרוואָס געקלאַפּט מיטן קעלישיק אָן טיש.

»איך. וועגן אינוועטנאַר מיט די מעדיקאַמענטן אפשר?«

»יאָ׳ יאָ.«

»איז אָט פרעגער: דאָס מעקלערײַ אויף שנאַפּס׳ ווי איך בין א ייד׳ ביז איין פּרוטה. שרעקט זיך ניט׳ פּאַני׳ זיצט... מיר זײַנען מענשן׳ פשוטע. איר וועט פאַר־זוכן א קאַפּעלע?«

און מע האָט אים גלײַך אָנגעגאָסן עמיצנס א קעלישיק׳ וועלכן מע האָט פריהער אַפילו ניט אויסגעשווענקט און זיך גענומען קלאַפּן מיט אים אין גלעזל.

»לחיים!«

»פאַר אײַער געזונט.«

»זאָלן פּלאַצן אַלע ראַקיטנער פּײַנע און לײַטישע בעלי־בתים.«

»טרינקט!«

דער גלגול מיט דער צעפּלעטשטער נאָז האָט גלײַך באַמערקט׳ אַז דאָס וואָרט איז געזאָגט געוואָרן ניט צו אים. ער האָט שטיל געגעבן א הוסט׳ א טאַפּ געטאָן מיט די לאַנגע פינגער די שיטערע האָר אונטערן מויל

און האָט זיך אָפּגערוקט מיטן בענקל א ביסל ווײַטער פון טיש. ער האָט דערפילט, אַז ער גייט אָפּ אויפן צווייטן פּלאַן. פלוצים האָט ער א קלאַפּ געטאָן מיט אַלע טענער פון דער האַרמאָניעס געעפנטע קלאַווישן און האָט זיך אָפּגעהאַקט. דאָס האָט ער אַרויסגעלאָזן פונם אינסטרו־מענט די לופט און איז אַזוי געבליבן זיצן.

»איר זײַט דאָך עפּעס א רעוואָלוציאָנער, אַ?«

»א רעוואָלוציאָנער?«

חיים־משה האָט געמוזט אָפּטרינקען פון גלעזל; ער האָט זיך אומגעקוקט אויף פרעגערן.

»ניין, ער ווייסט ניט. אפשר אַמאָל געווען...«

»וואָס זשע? איר שעמט זיך, פּאַני?«

דאָס האָט זאַלקער אויסגעצויגן די פיס מיט די ענגע לאַקירענע שטיוול אונטערן טישל, זיי אויסגעצויגן אינ־גאַנצן אויף זייער גאָרער לענג און זיך ברייט פונאַנדער־געוואָרפן אויפן אָנלען פון בענקל.

»כע, כע!«

»בײַ אים, זאַלקערן, איז אויך פאַראַן א יינגערער בראַטאָק, א רעוואָלוציאָנער. דרייט זיך אַרום די גאַנצע צײַט ערגעץ צווישן כערסאָן און ניקאָלאַיעוו. א כוואַט א בחור. באַגעגנט ער זיך מיט אים איינמאָל אין אָדעס, מיט אָטדעם בראַטאָק זײַנעם. פשוט אויף דער גאַס באַגעגנט ער אים און זאָגט צו אים אַזוי:

»וואָס זשע הערט זיך עפּעס, יונה?« זאָגט ער צו אים.

»וואָס זאָל זיך הערן, ענטפערט יונה, ס'וועט זײַן גוט«.

»ניין, ניט דאָס מיין איך, זאָגט ער צו יונהן, ס'איז דאָך שוין א פּאָר יאָר אינגאַנצן שטיל בײַ אײַך«.

»האָב קיין יסורים ניט«, ענטפערט יונה.

»טאָ זעה זשע, זאָגט ער צו יונה'ן, זעה זשע, ס'זאָל די גבירים נאָכאַמאָל א קיל טאָן אין פּופּיק. כע־כע־כע!«

ער האָט זיך ווידער צעלייגט אויפן בענקל, אַזוי אַז זײַנע פּיס אונטערן טיש האָבן זיך געגעבן א הייבאויף אין דער לופט, און האָט זיך פריילך פונאַנדערגעלאַכט אויפן קול. נאָר פרעגער האָט שוין אַפילו ניט געפילט די פּאָר פליגן, וואָס בײַ אים אויפן גלאַנציגן פליך און אויפן הייכן שטערן. ער איז געווען ערנסט:

»וואָרט ...«

די אויגן זײַנען בײַ אים געווען אָנגעגאָסן, די צונג א ביסל געלעגערט, נאָר דער מוח האָט שנעל געאַרבעט. ער האָט געוואָלט ריידן ... דריקן די פענסנע צו דער נאָז און ריידן.

»ער וויל, ראשית־כל, טרינקען לחיים פאַר חיים־משהן. ער גלויבט ניט קיין געלערנטע, זיי טראָגן צוויי פּאָר ברילן דעמאָלט, ווען זיי קאָנען זיך באַגיין מיט איין פּאָר; זיי זײַנען מטהר א שֶרֶץ מיט ק״ן טעמים. נאָר א שֶרֶץ בלייבט א שֶרֶץ. חיים־משה, אָבער, טראָגט בכלל ניט קיין ברילן; ער, פרעגער, האָט עס שוין איינמאָל געזאָגט בײַ בראָמבערגן אין הויז. אַזוי דאַכט זיך אים. און דערפאַר וויל ער אויסטרינקען פאַר אים. לחיים! מלך איז אויך געווען אַזעלכער. ער האָט זיך געפירט גלייך מיט אַלעמען. צוליב שלום, מסתמא. ווען ער, פרעגער, איז נאָכגעגאַנגען נאָך מלכס לויה, האָט ער א טראַכט געגעבן: געשיקט זיך, אַז אָטדער מענש האָט קיינמאָל אין זײַן לעבן קיינעם ניט געוואָלט אָנשפּייען אין פּנים אַרײַן? נאָר אויב יאָ, איז ער, פרעגער, ניט מחויב זיך פאַר אים צו שפּייען. איז אַקעגן וואָס זשע זאָגט ער עס? ... אַקעגן דעם, וואָס ער, פרעגער, האַלט ניט פון שלום; ער איז איין צד, און גאַנץ ראַקיטנע א צווייטער צד. אָט זאָל זאָגן זאַלקער. ער, פרעגער, איז א רעוואָלוציאָנער, כאָטש ער האַלט א ביסל פון

פּאַלעסטינע, ניט דערפאַר, וואָס ער איז, חלילה, א ציוניסט, נאָר פּשוט, ווײַל אין פּאַלעסטינע, גלויבט ער, קאָנען ניט אויסוואַקסן אַזעלכע טאַטעס, ווי עזריאל פויזנער. דאָס איז א ייִדענער קרעמער. און ער, פרעגער, זאָגט: דאַלאָי דאָס ייִדנס פון די קרעמער! נאָר עזריאל פויזנער וויל ניט אַראָפּציהען פון זיך דאָס ייִדנס און פּראַוועט אַלע פריײַטאָגצונאַכטס טישן. ער פאַרבעט איינמאָל אים, פרעגערן, צו אָטדעם טיש און בעט אים דאָרטן זעהר איידל, ער זאָל אויפהערן זיך באַגעגענען מיט זײַן טאָכטער. מחמת, זאָגט ער, זי איז נאָך א יונג קינד, און איר אנטוישט זי אין אייניגע אידעאַלן, אין וועלכע אידעאַלן?! אַזוי שרײַט ער דאַן אויס צו עזריאל פויזנער, איר האָט איר דען עפּעס געגעבן, א חוץ קנאָבל און ברויט?«

»מאָלאָדיעץ! אָט אַזוי«, האָט פריילעך איבערגעשלאָגן זאַלקער. ער האָט זיך אויפגעכאַפּט, ווי פון האַלבן דרימל, א ציה געטאָן פרעגערן פאַרן אַרבל און גענומען קלאַפּן זיך מיט אים אין די גלעזלאַך:

»אין פּאַטיליצע אים, דעם ממזר!«

ער האָט זיך געוואָלט קושן.

נאָר פרעגער האָט זיך צו אים ניט אומגעקוקט. ער האָט זיך אין דער צעכראַסטערטער בלוזע אויפגעהויבן פון בענקל און ער האָט אויסגעלאָזן:

»דערום זאָג איך: לחיים! זאָלן ברענען אַלע ייִדענע קרעמער!... זאָלן... נאָר פאַרוואָס וויל שוין אַוועקגיין חיים־משה?... פאַרוואָס אײַלט ער אַזוי?... וואָס זשע, זײַנע שיפן אויפן ים וועלן אונטערגיין?«

»אַך יאָ«, חיים־משה געפינט, אַז אין א געוויסער מאָס איז פרעגער טאַקע גערעכט, זײַנע שיפן אויפן ים וועלן ניט אונטערגיין...

ער קאָן דאָ נאָך אַ ביסל זיצן. ער האָט נאָר געוואָלט זאָגן, אַז מלך וואָלט מיט פרעגערן געוויס ניט מסכים געווען. מלך וואָלט געזאָגט: מע דאַרף אַראָפּציהען פונם זײַדנס דעם קרעמער. נאָר דאָס זײַנען קלייניגקייטן... דער עיקר איז, וואָס דאָ אין צימער איז הייס, שטאַרק הייס, אַ הייכע אַטמאָספער... זי ווירקט. זאָל אים, חיים־משהן, ערלויבט זײַן, זיך נאָר איבערצוזעצן אַהין, נעהענטער צום אָפענעם פענסטער. ער האָט אויך אייניגע טענות קעגן ראַקיטנע, אויך ער איז ניט מיט אַלץ צופרידן. ווי שטאַרק הערט זיך אַהער פון אַלע זײַטן דאָס ווימעלען פונם יריד! אָט למשל: ווען ער מיט פרעגערן לייגן זיך אַנידער אין איינעם אַ פריהמאָרגן און שטאַרבן אַוועק, וואָלט מען זיי דאָ געלייגט אין עק בית־עולם בײַם פּאַרקן. אין ראַקיטנע האָט מען אַזאַ טבע: מע לייגט יונגעלײַט אין עק בית־עולם בײַם פּאַרקן. פאַרוואָס, למשל, האָט מען דאָרטן געלייגט מלכן? ער, חיים־משה, הייבט עס ניט אָן צו פאַרשטיין. ער פרעגט זיך נאָך, נאָר דעם אמת קאָן ער בײַ קיינעם ניט דערגיין... און מעגליך, פונדעסטוועגן... מעגליך, אַז פון ראַקיטנע זאָל בלײַבן ניטמער, ווי דער בית־עולם, און אויפן בית־עולם איז מלך דער עיקר. ער וואָלט דאָרטן באַדאַרפט פאַרנעמען דעם אויבנאָן, דעם ערשטן פּלאַץ. איז אָט: לחיים!... זאָל פרעגער מוחל זײַן, וואָס ער האָט זיך אַ ביסל פאַררעדט אינאַזײַט... ער האָט לחלוטין ניט געמיינט מיט דעם, ווי פרעגער זאָגט, זיך אָנטאָן אין ברילן, ער האָט זיך נאָר דערמאָנט אָן זײַנס אַ באַקאַנטן היסטאָריקער, וואָס איז איינמאָל אַרויפגעקומען אויף אַ בית־עולם און האָט זיך דאָרטן געזעצט שרייבן די געשיכטע פון דער נאָהענטער שטאָט. פאַר געשיכטע, מוז ער צוגעבן זײַנען שטענדיג די טויטע

לעבעדיג און די לעבעדיגע — טויט. נאָר אייגנטליך האָט ער, חיים־משה, איצט געוואָלט עפּעס פרעגן בײַ אים, פרעגערן. ער האָט געוואָלט וויסן, ווער איז אַזוינס אָטדי חוה פויזנער, וואָס גאַנץ ראַקיטנע האָט זי אין מויל? אים אינטערעסירט עס איבער געוויסע טעמים«.

»ווער? חוה פויזנער?« פרעגער קאָן עס אים זאָגן מיט גרויס פאַרגעניגן. דאָס איז א מענש, וואָס וואָלט א בעלן זײַן גלײַכצײַטיג פליהען און גיין האַרט בײַ דער ערד. דאָס איז פּערזענליך זײַנע, פרעגערס, א צרה. נאָר אַז ער וויל, איז דאָס ניט נאָר זײַן צרה, דאָס איז א צרה פון דער גאַנצער וועלט. זי איז געראָטן אין איר טאַטן. אַמאָל האָט זי אים שטאַרק פײַנט געהאַט, דעם טאַטן, און איצט טוט זי אַלץ, וואָס ער הייסט. זי איז אין אים פאַרליבט... זי צעקלאַפּט אַליין אַלע פריה־מאָרגן פון זײַנטוועגן די אייער, זי באַזאַלצט זיי אים און טרעט פון אים ניט אָפּ, ביזוואַנען ער זופּט זיי אינגאַנצן ניט אויס... זי האָט כלומרשט חרטה אויף אַלע אירע מיידלשע זינד, נאָר אַז מען וועט דאַרפן, וועט זי אָנ־הייבן זינדיגן באַנײַס א קאָן, נאָך מיט מער אימפּעט. נאָר וואַרט, זאַלקער!... וואוהין?! טו נאָר א קוק, ווער קלאַפּט דאָרטן פון יענער זײַט טיר?

אינם צווייטן פּוסטן אַכסניהדיגן חדר פון יענער זײַט טיר, האָט זיך שוין עטליכע מינוט צײַט געפּונען שאולקע, שאולקע שנײַדער מיט לאהקע דער שוואַרצער. לאהקע די שוואַרצע איז געווען אײַנגעהילט אין איר מוטערס לאַנגן וואַרעמען שאַל און האָט געזאדן. אָטדער וואַרימדיגער שנײַדעריונג האָט זי אָפּגענאַרט; ער האָט זי גערופן אויסטענען זיך בײַם אַגענט, פאַרוואָס זי האָט ניט אײַנגעצאָלט פאַר איר מאַשין דאָס וואָכנגעלט אינ־

דערצייט, און האָט זי אַרייַנגעפּירט אין אָטדעם ליידיגן אכסניהדיגן צימער, וואו ס'איז נישט געשטאַנען גאָר־נישט, אַחוץ א בעט מיט אַן אומריינעם מאַטראַץ. לאהקע האָט באַלד בייַם אַרייַנקומען געוואָלט פאַרקערעווען און אַוועקגיין צוריק אַהיים. נאָר שאולקע האָט איר אויף דער שוועל פאַרצוימט דעם וועג.

»וואוהין ?«

»לאָז !«

»האָב צייַט !«

לאהקע די שוואַרצע האָט מער צום שנייַדעריונג קיין וואָרט ניט געוואָלט אויסריידן. זי האָט אַריבערגענומען די שאַל איבערן קאָפּ, אַזוי אַז פרייַ געבליבן זייַנען בייַ איר מערניט ווי די נאָז, דאָס מויל און די אויגן, און האָט מיט שטייַפע כעסדיגע טריט גענומען אַרומשפּאַנען איבערן צימער. דער עיקר איז בייַ איר איצט געווען ניט צו לאָזן אים אויף זיך קוקן. נאָר דער שנייַדעריונג איז געבליבן רוהיג. ער האָט אַראָפּגענומען דאָס היטל, אַרומגעווישט דעם שוויס פון אונטער דער טשופּרינקע און האָט גענומען פאַרדרייען א ציגאַר:

»אַ דו! סטערווע איינע, אַנטלויפן ?... נאר דו, גאָר אַנטלויפן ? און פון ברילן, פונם סטודענטיק פון דייַנעם, ביסטו אויך אַזוי גיך אַנטלאָפן ?...«

דעמאָלט האָט לאהקע נאָכמער זידן אָנגעהייבן ; זי האָט זיך א לאָז געטאָן גלייַך צו דער זייַטיגער טיר פונם צווייטן חדר, פונוואַנען ס'הערט זיך ריידן, און האָט גע־נומען אין איר מיט אַלע כוחות קלאַפּן. נאָר שאולקע האָט ניט דערלאָזט. טוענדיג א וואָרף אָפּ פון זיך דאָס היטל מיטן ציגאַר, וואָס ער האָט גענומען דרייען, האָט ער זיך גלייַך א יאָג געטאָן אויף איר און האָט זי א כאַפּ געגעבן פונהינטן אַרום דער טאַליע:

»קום אַוועק, זאָג איך דיר!«

»איכ׳ל ניט גיין.«

»קום, זאָג איך!...«

לאהקע האָט ניט געפאָלגט. דעמאָלט האָט זיך בײַם שנײַדעריונג מיטאַמאָל דאָס פּנים מיט די אויגן מיט רויטן אָנגעגאָסן. ער האָט זי געגעבן א שלעפּ אָפּ פון טיר, צוגעדריקט זי צום בויך און צו דער ברוסט און זי אונטערגעהויבן. ער האָט זי אַזוי גענומען טראָגן צוריק־וועגס צום בעט מיטן ברודיגן מאַטראַץ. נאָר אויפן וועג האָט זי זיך געגעבן צו אים א דריי איבער אויג צו אויג און מויל צו מויל. דעמאָלט האָט ער זי א הייב געטאָן העכער; ער האָט זי אַנידערגעוואָרפן מיט די פּלייצעס אויפן בעט און אָנגעלייגט זיך אויף איר מיט זײַן גאַנצער וואָג. אירע הענט זײַנען געווען שטײַף און בויגיג, ווי רעסאָרן. ער האָט נאָכמער אָנגעלייגט זיך אויף זיי. בײַ אים האָט פאַרכאַפּט דער אָטעם:

»אַ! זעה נאָר א מאָרדעטשקע, א פאַכטע! און שמעקט אַזוי אַ? דעם סטודענטיק ברילס שמעקעכצן?«

זײַנע אויגן האָבן געקוקט, ווי געשווינד זי דרייט אַהין און צוריק מיטן פּנים. זי לאָזט ניט, ער זאָל פּאַקן מיט די ליפּן איר מויל. זי טוט זיך א וואָרף אונטער און גראָבט אײַן די ציין טיף טיף אין זײַן לינקן אַקסל. און פּלוצים הייבט זיך אָן עפּענען פונהינטן דאָס טירל צו פרעגערן אין חדר...

חיים־משה איז שוין דאָרטן אין צימער ניט געווען. ער האָט שוין געהאַט איבערגעגעבן זאַלקערן אַלע חשבונות פונם אינווענטאַר מיט די מעדיקאַמענטן און האָט זיך אומגעקערט צוריק אין וואַלד. דער גלגול מיט די שיטערע האָר אונטערן מויל איז שוין ווידער געזעסן

איבערגעבויגן איבער דער צעצויגענער האַרמאָניע און
האָט געפּאכעט און געכארכלט צוזאַמען מיט אַלע קורצ־
אָטעמדיגע און לאַנגאויסגעצויגענע טענער. פּרעגער איז
געלעגן אויפן האַרטן סאָפּקעלע מיט ביידע עלנבויגן
אונטערן קאָפּ און האָט פּאַרטראַכטערהייט זיך אָפּגעגעבן
א דין וחשבון פון דעם, וואָס ס׳איז היינט פּאָרגעקומען;
אים איז היינט, נאָך לאַנגן פאַרשווייגן, אויסגעקומען
נאָכאַמאָל צו ריידן וועגן חוה פויזנער. ער האָט זיך גע־
פילט איינגאַנצן אויפגערודערט און מיד. און אין צימער
אַריין האָט זיך שוין פונדרויסן געפילט דער נאָהענטער
פאַרנאַכט, די זון, וואָס האַלט ביי זעצן זיך, און דער
ערשטער ירידטאָג, וואָס האָט שוין אָפּגעלאַרעמט און
האַלט ביי גוססן. פורן צעפאָרן זיך שוין, מן הסתם, מיט
די וועגן אין אַלע עקן שטאָט, לויפן אַזוי, איילן, און
חזירים קוויטשען, ליגן אַזוי געבונדענערהייט אין די
אַוועקלויפנדיגע וועגן און קוויטשען; ערגעץ קלאַפּט מען
אין א בובען: א גויאישע כאסלערע דאָרטן, צי גלאַט אַזוי,
שקצים זיינען שיכור, שיקסעס טאַנצן, זאַלקער, וואָס
איז איינער אַליין געבליבן זיצן ביים טישל מיט די פיל
ליידיגע און האַלבפולע פלעשער, האָט גענומען האַלב
שיכורערהייט רופן צו זיך פון צווייטן צימער שאולקען
מיט לאהקע דער שוואַרצער. דעמאָלט האָט זיך פּרעגער
אויפגעהויבן פון סאָפּקעלע, זיך אָנגעטאָן און איז מיט
זיין האַלבניכטערן, האַלבאויפגערעגטן צושטאַנד אַוועק־
געגאַנגען בלאָנקען אָהן שום ציל איבערן ירידי. דער
היינטיגער ירידטאָג איז פאַר אים פון אַלעיאָר געווען א
מאָדנער. אין היינטיגן ירידטאָג האָט ער געקאָנט גיין
איבער פאַרשיידענע מערק און זעהן, ווי זיינע תלמידים,
זיינע תלמוד־תורה־יינגלאַך, שטייען דאָ און דאָרטן
אונטער די ביידלאַך און העלפן לייזן די פאַרשוויצטע

קרעמער, טאַטעס. זיי האָבן אים ליב, אָט די קינדער זײַנע.

»המורה«, שרײַען זיי צו אים פון אַלע זײַטן פונהינטער די בײַדלאַך, און זײַנען גליקליך, און זיי לאַכן.

און פאַרנאַכט, אַז ער גייט דורך די לײדיגעװאָרענע מערק, זעהט ער זיי װידעראַמאָל, אָטדי קינדער־תּלמידים זײַנע. זיי האַלטן דעמאָלט אין איין שארן צווישן פאַר־שיידנפאַרביגן פאַפּיר און צעבראָכענע קעסטעלאַך, וואָס בלײַבן נאָך די שטעלן: אין איין שאַרן און זוכן, אין איין שאַרן און זוכן.

XVIII

ס'איז געװוען דינסטאָג פאַרנאַכט, װוען די לעצטע יריד־פורן זײַנען זיך צעפאָרן, װוען אין די פוסטװערנדיגע מערק בייגן זיך קינדער, שאַרן און זוכן צווישן צעבראָ־כענע קעסטלאַך און פילפאַרביגן פאַפּיר.

אין שטאָט דרייט זיך דאַן אַרום א שפּאָגלנײַער בלאַס־קענדיגער פאַעטאָן, א טיפער, א בכבודיג שווערער, אויף גומענע רעדער, מיט ווייכע רעסארן און מיט א הייכן און ווייכן בלוי קאַרטענעם אָנשפּאַר, וואָס באַשטייט פון גע־העפטע פירעקיגע קישעלאַך, שטאַרקע פערד מיט פרייליך געבויגענע העלזער לויפן מיט אים יונג איבער די גאַסן, קלאָהען טופען, רעסארן וויגן זיך און ברומען; שנעל רירעוודיגע רעדערשפּיצן דרייען דעם פאַרבײַלויפנדיגן בלאַסק פון פאַרגייענדיגער זון, און דער פורמאַן איז יאַן, דעסלער בעריזשינעצערס יאַן. ער טראָגט א גע־קנייטשט סיראַטן היטל מיט מעשענע קנעפּ אינם לאַנגן בורנעס און די בײַטש האַלט ער ווי גאָר די גרויסע פורמאַנעס.

ס'איז בכלל א ביסל קשה: צוליבוואָס, אַשטייגער, דרייט ער זיך אַרום גאַנצע שעהן איבער ראַקיטנע?

נאָר אויפמאָרגן פאַרנאַכט באַווײַזט ער זיך דאָ ווידער; ווידער יאָגט ער פריילין אַרום, אַהין און צוריק, איבער די גאַסן. צי הייסט עס ניט, אַז פּאַר אָטדי שטאַרקע שוואַרצע פערד איז א פּאָר טאָן פון בעריזשינעץ קיין ראַקיטנע גאָרנישט ניט ווערט? צי אפשר איז אָטדער שפּאָגלנײַער שפּאַן מיט עפּעס נײַס צוגעבונדן געוואָרן צו ראַקיטנע? שטאָט איז נײַגעריג, זי וויל וויסן.

איצט זיצן אויפן פּאַטאַן דעסלער מיט חוה פויזנער. דעסלער אין זײַן האַרטן ברוינעם הוט מיטן קאָפּ א ביסל אײַנאַזײַט, און חוה פויזנער אין א ווײַס דעקאָלטירט באַטיסטן קלייד מיט הוילן קאָפּ, מיט אַנטפּלעקטן שמייכלענדיגן פּנים אַקעגן פליהענדיגער לופט און מיט גלאַטגעקעמטע, קוים געגרײַזלטע האָר, וואָס הייבן זיך און ציטערן אויף בײַ יעדער קילן בלאָז פון שוואַכן ווינט.

ווײַבער קוקן אויף איר פון יעדער געעפנטער טיר; ווײַבער שמועסן, אַז זי איז שוין רעכט שיין, אָטדי חוה פויזנער:

»א מלכותדיגע צורה«.

»און בכלל...«

»וואָס זשע דען?«

»מע האָט דען פריהער ניט געוואוסט, אַז ס'איז קינדערשע זאַכן: זי האָט זיך כלומרשט דאָ אַרומגעשלעפּט מיט פרעגערן; זי האָט זיך סוף־כל־סוף באַטראַכט און איז געקומען צום שכל«.

און געוועהן איז גראָד טונקלדיג. א האַלב פאַרכמאַרעטער שעמעוודיגער דרויסן.

קורצע פאַרדומפּענע קנאַלן הערן זיך צו בין־השמשות צו פון לינקן ווײַט פאַרשוואַרצטן הימלווינקל. אָפּ־

געריסענע און ווײַטע קנאַלן, אַזוי אַז מע קאָן ניט וויסן, צי דאָס דונערט, צי דאָס לערנט מען זיך שיסן ערגעץ אינם זומערדיגן לאַגער, ווײַט אַרום בעריזשינעץ. זומער־דיגער גליוּוער: מע ווייסט ניט, אָדער ס׳וועט גיין א רעגן, אָדער ניין. ס׳שמעקט מיט פײַכטע גראזן, און דער בלאַסקענדיגער פּאַעטאָן האַלט זיך אַלץ אין איין אַרומ־יאָגן, טראָגט זײַן שטילן רעסארנדיגן מורמל באַרגאַראָפּ, אויף דער אַלטער שטאָט. וואָס האָבן דאָרטן דעסלער מיט חוה פּויזנער צו טאָן? זיי באַליידיגן דאָרטן ניט קיין איין קליין און נישטיג הינטערגעסל און אַפילו דאָס געסל, וואו ס׳געפינט זיך זײַנוול פּאָטשטערס אכסניהדיג לאַנג אונטערהויז און וואו ס׳וואוינט פרעגער, דער פּאַר־וואַלטער פרעגער. ווען זיי פאָרן עס אַדורך, אָטדאָס געסל, האַלט חוה פּויזנער פּונקט אינמיטן דערציילן עפּעס דעסלערן, פּונקט אינמיטן לאַכן אויפן קול. און אויך דעסלער שמייכעלט. ער טוט איר אויף אַזויפיל צוליב און הייבט אָן מיט חסד צו שמייכלען.

איז אָט. אין יענעם זעלבן פאַרנאַכט שיקט מען עס רופן עזריאל פּויזנערן פון קלייט אַהיים. מע זאָגט אים, אַז זײַן פרוי רופט אים:

»זי דאַרף אים עפּעס זאָגן«.

פויל אַזוי גיט מען עס אים איבער און פויל לאָזט ער זיך אַהיים גיין; טרעפט די פרוי איינע אַליין אין עס־צימער אין א מאָדנע אײַלנדיג בעל־הבתעווען איצט צו פאַרנאַכט צו און בלײַבט שטיין א ביסל אָנאַזײַט, בלײַבט מיט קאַלטער וואכענדיגקײַט אין די אַקסלען, מיט גע־לאַסענעם וואַרטן און קורצזיכטיגן בליק און מיט פאַמע־לאַכער האַנט, וואָס גלעט די באָרד, ווי זײַן טבע איז, אַרונטער צום האַלז צו:

»נו ?«

»גאָרניט· וואָס זאָל זײַן ?«

און ווינקען ווינקט זי אַהין, צום ווײַטליכן צימער, וואו ס'געפינען זיך איצט חוה מיט דעסלערן·

»איז זי פריהער א ביסל אַרויסגעגאַנגען, חוה, און האָט געזאָגט, אַז מע דאַרף עפּעס צוגרייטן: הײַנט אינ־אָוונט, זאָגט זי, וועט זײַן דאָס קנסמאָל«·

»אַזוי ? · ·«

און ווידער געבליבן אַזוי שטיין מיט וואָכעדיקײַט אין קול און אין קורצזיכטיגן בליק, געגלעט פּאַמעלאַך און פויל די באָרד אַרונטער צום האַלז צו· נאָר פּלוצים דערזעהן, ווי די פרוי נעמט אויפגיך פאַרשפרייטן א נײַ געפּרעסטן, ווײַסן סערוועט אויפן צערוקטן טיש, און מלמדיש אָנגענומען דעם סערוועט פאַר די געבליבענע פרײַע צוויי עקן· דאָס ערשטע מאָל אין לעבן האָט ער געהאָלפן דער פרוי פאַרשפרייטן דעם טיש מיט א ווײַסן סערוועט· ווי אויפצולהכעיס איז די דינסט ניט געווען אינדערהיים, זי איז נאָך בײַטאָג אויסגעפּוצטערהייט אַוועקגעגאַנגען צו אירע קרובים אויף דער אַלטער שטאָט· מע האָט אַוועקגעשיקט דעם קליינעם לייזערן זי זוכן·

עזריאל פויזנער איז אַרײַנגעקומען אין שלאָפצימער· ער האָט אַרויסגערוקט די שבתדיגע שיך פון אונטערן בעט, זיך צוגעזעצט און גענומען אויף זיי פאַרטראַכט קוקן, נאָר געטראַכט האָט ער ניט וועגן זיי, נאָר וועגן זיך, וועגן דעסלערן און וועגן שידוך, וואָס ער מאַכט·

»ער איז רײַך, דעסלער, שטאַרק רײַך · · · דעם שידוך טוט דעסלער מיט חוהן, און מערניט מיט קיינעם«·

אויב ער, עזריאל פויזנער מיט דער פרוי, וועלן זיך איצט נעמען שטאַרק אויספּוצן, וועט עס הייסן, אַז זיי זײַנען פון דער הינטערגאַס, אויפגעקומענע זײַנען זיי· · · קליינינקע· · ·

אַז די פרוי איז אַרײַנגעקומען זיך איבערטאָן, האָט זי אים נאָך געטראָפן אַזוי זיצן.

«כ׳מיין, מע דאַרף גאָרנישט, האָט ער אויסבאַהאַלטן, ווי פון אונטער דער נאָז, צו דער פרוי א זאָג געטאָן, ס׳מעג זײַן אַזוי...»

«אַ?» האָט די פרוי אין וואַרטעניש איבערגעפרעגט.

און געבליבן איז, אַז מע וועט זיך ניט איבערטאָן, מע בלײַבט אין דעם, וואָס מע טראָגט.

מע האָט זיך אומגעקערט צוריק אין עסצימער און גע־האָלפן דער פרישגעקומענער דינסט דעם גרויסן לאָמפּ אָנצינדן. נאָר אין עק עסצימער בײַם אַרײַנגאַנג איז שוין געשטאַנען דער שמש פון דער נאָהעגטער שול. א קליין יידל א קאַרליק, וואָס איז אײַנדערוואָכן א קירזשנער און האָט דערפאַר תמיד טינטשוואַרצע הענט. אָטדער שטייפער רירעווודיקער קאַרליק האָט שוין ערגעץ אָנגעשמעקט וועגן דער שמחה, אָנגעשמעקט געשווינד, ווי א קברותמאַן שמעקט אָן א מת. ער איז געקומען מיט א גרייט צעטל פון אַלע פויזנערס גוטע פרײַנט. נאָר עזריאל פויזנער האָט אים אײַנגאַנצן דאָס צעטל אויסגעמעקט און האָט אים געהייסן רופן ניטמער, ווי דעם חזן, דעם רב און נאָך איינעם עפּעס אַן אַלטן אָרעמען קרוב זײַנעם, וואָס וואוינט אויף דער אַלטער שטאָט. ער האָט נאָכדעם צוריקגערופן דעם שמש נאָכאַמאָל און האָט בײַ אים געפרעגט, צי אויף א קנסמאָל מוז מען רופן דעם שוחט אויך. ער איז, אַפּנים, דאָך געווען א ביסל צעטראָגן, עזריאל פויזנער. פונקט איצט, אינם דאָזיגן מאָמענט, האָט ער פאַרגעסן, צי ס׳איז א מוזזאַך און צי אויף א קנסמאָל מוז מען רופן דעם שוחט אויך.

אויפֿן ווײַסגעשפּרייטן טיש צווישן א פּאָר בלומען מיט הייכע גלעזערנע כיבודקלאשן׳ האָבן געברענט ליכט׳ העלע לוסטיגע ליכט; געשטאַנען אַזוי אין זילבערנע רערנ־לייכטער און געציטערט צנועהדיג מיט פולע יום־טובדיגע פלעמלאַך׳

און אַרומאונאַרום איז געווען וואך׳ גרויער וואכעדיגער אָוונט נאָך לאַנגן יאָרירייד׳

עזריאל פויזנער׳ אין וואָכעדיגן לוסטרינענעם סורדעט׳ האַט ניט פאַרמאָגט קיין איין איינציג וואָרט׳ מיט וועלכן ער וואָלט זיך איצט קאָנען ווענדן צום אינזשענער דעסלער; געזעסן אויבנאָן׳ ווי מיט גוואַלד׳ געשפּילעט אויף זיך די קנעפּלאַך׳ און אַז עמיצער האָט א זאָג געטאָן:

«מחותן!»

האָט זיך געדאַכט׳ אז דאָס רופט מען ניט אים׳ נאָר עמיצן א צווייטן׳ א סך אַן עלטערן און בכבודיגערן׳ וואָס איז שוין לאַנג געשטאָרבן׳ לאַנג אַוועק און פאַרשוואונדן פון דער וועלט׳

חוה פויזנער איז אויך געווען אָנגעטאָן אינם זעלבן גלאַטן ווײַס באַטיסטענעם קלייד׳ אין וועלכן זי איז א גאַנצן פאַרנאַכט אַרומגעפאָרן מיט דעסלערן איבער דער שטאָט; זי איז ווי א פאַרגעסענע געזעסן בײַדערזײַט׳ ווײַט פונם טיש אויפֿן קליינעם קורצן סאָפעקעלע און האָט גע־האַט אַזאַ גלײַכגילטיג אויסזעהן׳ גלײַך אָטדאָס קנסמאָל לעבט זי איבער דאָס צעהנטע מאָל אין משך פון איר לעבן; ס׳איז נמאס׳ און זי וויל׳ ס׳זאָל זיך וואָס גיכער ענדיגן׳

דערפאַר׳ וואָס דעסלער אינם נײַעם וויזיטערעקל און מיטן ווײַסן טיף אויסגעשניטענעם האַרץ׳ איז געזעסן בײַם טיש אָהן א היטל און האָט גערעדט רוסיש׳ האָבן זיך דער רב׳ דער שוחט און דער חזן געהאַלטן אין הערט׳

געזעסן אין איין שורה און אין אַלץ, ווי מאַלפּעס, נאָכגעטאָן איינער דעם צווייטן. זיי האָבן דערפאַר אויסגעזעהן, ווי סטאַטיסטן אין געליהענע קאַפּאָטעס מיט צוגעקלעפּטע בערד. זיי האָבן געמאַכט איבעריגע לעפּישע באַוועגונגען און ניט געוואוסט וואָס צו נעמען צו דער טיי. סוף־כל־סוף האָבן זיי זיך אָהן שום זייַטיגער איניציאַטיוו איבערגעזעצט צום קלייַנעם ווייַספאַרשפּרייטן טישל און בייַ דער שייַן פונם אייַנאונאייַנציגן ליכט אַלע אינאייַנעם גענומען שרייַבן די תנאים, גלייַך אויף אָטדער אַרבעט איז קאַרג איינער. און נאָר דער אָרעמער קרוב פּויזנערס, דער גרייַזגרויער ייד פון דער אַלטער שטאָט, איז, ווי פריהער, רוהיג געבליבן זיצן אין עק טיש. ער איז געוועזן אָנגעטאָן אין א נייַעם סאַמעטענעם קאַשקעט, מיט א גאַרטל אויף דער אַלטער אַטלעסנער קאַפּאָטע, און זייַן פּנים מיט דער היפּשער גרויער זקנה האָט זיך געדאַכט, ווי פריש פון מרחץ. ער האָט צוגערוקט צו זיך איינעם א דרייַערנדיגן לייַכטער און זיך ערנסט אָנגעבויגן איבער זייַן אַלטן היפּשן ספרל און געהאַלטן אין איין ערנסטן זאָגן, אין איין זיסן וואַרטן, צי אויף עולם־הבא, צי אויף די געשמאַקע מאכלים, וואָס ער וועט הייַנט אינאָוונט עסן. באַלד האָט זיך דערהערט א רוף פונם קלייַנעם זייַטיגן טישל, וואו מע שרייַבט די תנאים.

»מחותן!«

האָט עזריאל פּויזנער געמוזט אַהין צוגיין, געמוזט הייסן אויסשטרייַכן אַלץ, וואָס געהייבענע מחותנים שטעלן אין די תנאים אַריין, און אַז ס'איז געקומען צום אָרט, וואו מע דאַרף אַרייַנשרייַבן דעם חתן, האָט קיינער ניט געוואוסט, וויאַזוי זייַן פּאָטער הייסט. אַלע האָבן געוואוסט, אַז ער וואוינט אין דער ווייַטער גרויסער שטאָט, ער איז דער רייַכסטער בעל־טאַקסע אויף גאָר

דער וועלט, נאָר וויאַזוי מען רופט אים בײַם נאָמען, האָט קיינער קיינמאָל ניט געהערט; מע האָט געמוזט אַלע ווערן רויט און צוקוקן, ווי דער שמש גייט צו צו דעס־לערן און פרעגט עס בײַ אים, בײַם חתן אַליין. פּלוצים האָט מען שטילערהייט גענומען חוה פויזנער אַרויסרופן פון עסצימער אין קאָרידאָר אַרײַן און פון דאָרטן ווײַטער, אין קיך אַרײַן. זי האָט זיך דאָרטן אָפּגעזאַמט א פּאָר געציילטע מינוטן, נאָר אַז זי איז נאָכדעם אַרײַנגעקומען צוריק, האָט בײַ איר פון גרויס כעס געברענט דאָס פּנים, אין איינעם א מוילווינקל האָט בײַ איר עטליכע מאָל א ציטער געטאָן די אונטערשטע ליפּ. איר איז פון קיך נאָכגעגאַנגען די מוטער און האָט בײַ איר עפּעס געפרעגט, נאָר זי האָט ניט געקאָנט ריידן.

»Как нахально и грубо«, האָט זי געזאָגט, זי האָט זיך קיינמאָל ניט געקאָנט פאָרשטעלן, אַז א מענש איז פעהיג אויף אַזעלכע מיאוסע גראָבע טריט«.

נאָכדעם האָט מען געשמועסט אין שטאָט:

אַרום איינס א זייגער בײַנאַכט נאָך תנאים־לייענען און נאָך טעלערברעכן איז מיטאַמאָל געוואָרן פריילעך בײַ פויזנערן אין הויז. געקומען זײַנען אַהין אָפּגעבן מזל־טוב די מאַדאַם בראָמבערג מיט דער נײַער ראַבינערשע און מיט נאָך אייניגע נאָהענטע מענשן: מע האָט דאָרטן כלומרשט געהוליעט א גאַנצע נאַכט. און פריהער א ביסל איז אַהין אויף דער הינטערטיר כלומרשט אַרײַנגעקומען איינער א מענש, ער איז אַרײַנגעקומען אויף דער קיך און האָט זיך דערפרעגט בײַ דער דינסט:

»ס'איז ריכטיג? ס'קומען טאַקע פּאָר תנאים בײַ חוה פויזנער מיט דעסלערן?«

קיינער האָט ניט געוואָלט אָנרופן אָטדעם מענטשן בײַם נאָמען, און אַלע זײַנען דאָך אויפמאָרגן נאָכן קנסמאָל מיט גרויס אינטערעס געלאָפן צו דער טיר א קוק טאָן אויפן דורכגייענדיקן פאַרוואַלטער פּרעגער. דאָס האָט געקאָנט זײַן פּשוט דערפאַר, וואָס אַלע דאָ אין שטאָט זײַנען אים געווען שונאים. מיט דרײַ פערטל שטאָט איז ער געווען צעקריגט. פּרעגער אַליין אָבער איז געווען רוהיג און קאַלט. אַך, יאָ, ווען ער זאָל געווען ווערן דערלאָזן, ס׳זאָל אים אָנגיין כאָטש א האַלב פון דעם, וואָס ראַקיטנע ווינטשט אים, וואָלט שוין לאַנג געווען גע־בליבן פון אים ניטמער, ווי א ביסל אַש און שטויב. ער האָט נאָר מיטאַמאָל אָנגעוואָרן זײַן גאַנצן אימפּעט בנוגע צו חייקע דער דינסט. ער איז מער ניט געגאַנגען צו איר הינטערן אײַנפאָרהויז. אים האָט ניט געאַרט, ס׳זאָל דאָרטן מיט איר גאַנצע פאַרנאַכטן אָפּשטיין יוסל דער קלייטמשרת. אדרבא, אויף דעמדאָזיקן געביט האָט ער איר געוואונטשן אַלדעס גוטס, אָטדער חייקען.

אַליין האָט ער זיך צומאָרגנס נאָכן קנסמאָל, ווי א גע־זעצטער באַיאָרטער מענטש, באַוויזן אין שטאָט אין זײַן וואַרעמען ברוינעם בורנעס. נאָר אויך דאָס האָט געקאָנט זײַן פּשוט דערפאַר, וואָס אין שטוב איז אים זיך שווער געזעסן, און אינדרויסן איז מיטאַמאָל געוואָרן ווינטיג און עסעריג קיל, גלײַך דער זומער האָט זיך שוין אינגאַנצן געפעלט און ס׳גייט א ביטערע צײַט, ס׳גייט ווינטער אויף דער וועלט. פּרעגער האָט דעם גאַנצן בײַטאָג פאַר־בראַכט בײַ בראָמבערגן אין הויז און האָט דאָרטן גערעדט, א סך גערעדט. דערנאָך האָט ער זיך באַגעגנט אין גאַס מיט חיים־משהן און האָט מיט אים באַנײַס פאַרפירט א שמועס:

»צי דאַכט זיך ניט אויס חיים־משהן, אַז די שטאָט האָט א גאַנצע נאַכט געהוליעט ערגעץ אויף א שמחה און איז

נאָכדעם געשלאָפן שפּעט אויפן טאָג? ער, פּרעגער, האָט איצט יעדנפאַלס אַזאַ באַגריף, וואו ער באַגעגנט ניט מענשן, געגעצן זיי; צענומען גרויסע מײַלער און געגעצן... נאָר אָט, ווי געפעלט עס חיים־משהן? הײַנטיגע נאַכט איז ווירקליך אין שטאָט עפּעס פּאָרגעקומען; הײַנט בײַ־נאַכט איז חוה פויזנער אָפּיציעל א כלה געוואָרן פאַר דעסלערן פון ברעזשינעץ... פיניטאַ לאַ קאָמעדיאַ, הײַנטיגע נאַכט האָט דער רוח חתונה געהאַט מיטן טײַוול«.

פּרעגער האָט זיך פונאַנדערגעלאַכט, זיך פונאַנדער־געלאַכט מיט אַזאַ הנאה און מיט אַזעלכע פונאַנדער־געטרייסלטע אַקסלען, אַז די פּענסנע האָט זיך אים כמעט אינגאַנצן פון דער נאָז אַראָפּגערוקט, און ער האָט זי גע־מוזט אונטערכאַפּן מיט ביידע הענט.

»ניין, ער זאָגט עס ניט גלאַט אַזוי אין דער וועלט אַרײַן«.

ער האָט זיך פּאַמעלאַך געלאָזט גיין אין איין שורה מיט חיים־משהן א ביסל אַראָפּ מיט דער גאַס צום ברייטן האַלבקיילאַכיגן מאַרק צו:

»דער עיקר איז, וואָס אָטדער דעסלער איז טאַקע ווירק־ליך א טײַוול, ער האָט זעהר ווינציג ענליכקײַט צו א מענשן, כאָטש ער איז אַן אינזשענער; ער שפּײַט קיי־לאַכיג«.

צוריק מיט א יאָר פיר, ווען ער איז אַהער אַראָפּ־געקומען און האָט געקראָגן א חלק אין די ריטניצער טאָרפזומפּן, האָט ער אָנגעטאָן לאַנגע שטיוול און האָט צוויי וואָכן צײַט אַרומגעשפּאַנט איבער די זומפּן; ער מיט יאַנעצן, דעם געטרײַען גוי, וואָס ער האָט מיט זיך אַראָפּ־געבראַכט. און באַזעצט האָט ער זיך נאָכדעם אין ברעזשי־נעץ ניט בײַ א יידן, נאָר בײַ א גוי, בײַם וועגמײַסטערס אַלמנה אין א האַלבער זײַטשטיבל, און האָט דאָרטן א

גאַנצן אָנהייב ווינטער אַרומגעשפּאַנט אינם לאַנגן גראַמען כאַלאַט און אין די ווייכע שטובטופלעס.

«יאַן! האָט ער גערופן זײַן געטרײַען גוי דורכן פענסטער, יאַן!»

און אַז יאַן איז אַרײַנגעקומען, האָט ער אים געהייסן א קוק טאָן אויפן זייגער:

«דו וועסט אַרײַנקומען צו מיר פּונקט אין זיבנאונפערציג מינוט אַרום, פאַרשטאַנען?»

«Так точно», האָט געענטפערט יאַן.

און ער איז אַרײַנגעקומען פּונקט אין זיבנאונפערציג מינוט אַרום, געזעסן אינדרויסן אויף דער פּריזבע מיטן סאָלדאַטנזייגער אין האַנט און אַכטונג געגעבן, ער זאָל ניט פאַרשפּעטיגן אויף קיין סעקונדע.

'דאָס האָט דעסלער אויסגעמושטירט זײַן גוי, יאַנען, אַז ער פאָרט אין קרײַזשטאָט, דעסלער, פאַרגעסט ער ניט ברענגען פון דאָרטן א פּאָר שפּײַטעפלאַך. ער שטעלט אַוועק די שפּײַטעפלאַך אין קאָרידאָר צווישן זײַן האַלב און צווישן דער האַלב, וואו ס'וואוינט דעם וועגמײַסטערס אַלמנה, און לערנט די גויע א גאַנצן ווינטער, אַז זי מיט די קינדער דאַרפן שפּײַען ניט אויף דער הוילער פּאָדלאָגע, נאָר אין די טעפלאַך, פּונקט אין די טעפלאַך. דערנאָך קומט דער זומער, און בײַ אים אין בעריזשינעץ ווערט פאַרטיג זײַן נײַער גרויסער בראָווער. אַלע פריהמאָרגן גייט ער אַהין אויסגעפּוצט אין זײַן נײַעם פּאַלטאָ, אין די הענטשקעס און אינם האַרטן ברוינעם הוט, ווי אויף א ברית. און אַז א יידי, א מעקלער, גייט אים דעמאָלט נאָך מיט א פראָבע גערשטן אין האַנט, קוקט ער זיך ניט אום און ענטפערט ניט קיין וואָרט. ער פאַרקרימט נאָר א ביסל דאָס מויל און שפּאַנט אַוועק גיכער.

הייסן הייסט עס:

‎»אין קאַנטאָר בין איך פאַר אײַך א סוחר און אין גאַס קיין מחותן ניט«.
ער זאָגט עלטערע יידן »דו«.
און אין בראָוועד דאָרטן ביי אים, בעת ער קומט אַרײַן, א בית עולם: שטאַרק שטיל. זאַלקער דער אַגענט איז דאָרטן איינמאָל געווען, דערציילט ער, אַז פלעשער ציטערן. און די שליסלען פאַרגלויבט ער דאָרטן נאָר יאַנען דעם גוי, און מער קיינעם.
קומט ער איינמאָל אין א הייסן זומערדיגן בייטאָג אַהין צו זיך אין קאַנטאָר, דעסלער, און טרעפט דאָרטן דעם בוכהאַלטער, פרויקע נעכעס, בעת ער זיצט איבער די ביכער אָהנם רעקל, אין די ווײַסע אַרבל זיצט ער, און אַרום שטייען עטליכע קונים און וואַרטן, ער גיט זיי אַרויס חשבונות. דעסלער זאָגט דעם בוכהאַלטער גאָר־נישט. ער גייט אַרײַן גלײַך אין זײַן באַזונדער צימער. נאָר א ביסל שפעטער שיקט ער דעם בוכהאַלטער אַרײַנ־רופן און זאָגט אים, ער זאָל זיך נעמען דעם וועג.
‎»איר הערט, וואָס מע רעדט צו אײַך? זאָגט ער, נעמט אײַך דעם וועג!«
ער שרײַבט באַלד אָן א בריוו און שיקט אַוועק יאַנען אין קרײַזשטאָט נאָך אַן אַנדער בוכהאַלטער. דער בוכ־האַלטער שטייט. ער וויל וויסן פאַרוואָס? ער וויל עפעס זאָגן.
נאָר דעסלער וויל ניט הערן.
‎»קיינע טענות«.
ביי אים אין קאַנטאָר, הייסט עס, איז ניט קיין בית־מדרש, וואו מע שפרייט זיך פונאַנדער אין די ווײַסע אַרבל.
דער בוכהאַלטער האַלט אויס דאָ אין ראַקיטנע א מוטער אַן אַלמנה, אירע קלענערע ייִנגלאַך לערנען אַלע ביי אים,

פרעגערן, אין תלמוד־תורה, גייט זי אַרום צו אלע אָנ־געזעהענע מענשן און וויינט:

»אַז ווי און ווינד איז מיר, מײַן פרויקע איז דאָך שוין פּרײַ... ער גייט שוין ווידער אַרום מיטן בײַטשל...«

נאָר קיינער קאָן איר מיט גאָרניט העלפן: דעסלער האַלט ניט פון קיינעם. דעמאָלט נעמט אויף זיך די זאַך חוה פויזנער. זי געפינט זיך פונקט אין אַזאַ צײַט, ווען זי איז געוואָרן לײַטיש און טוט טובות א סך אָרעמע מענשן. זי דינגט דעם שענסטן פאַעטאָן אין ראַקיטנע און פאָרט אוועק גלײַך צו דעסלערן אין בראָוואַר; זי פאַרברענגט מיט אים א שעה צײַט אין קאַנטאָר און פועלט בײַ אים. זי מאַכט אים שמייכלדיג:

»גוט, ער נעמט אים צוריק צו, דעם בוכהאַלטער«.

איז אָט:

דעמאָלט איז עס געשעהן בײַ חוה פויזנער און בײַ דעסלערן. פון יענער גוטער זאַך אָן האָבן זיי אָנגעהייבן, אַזויצוזאָגן, מיטפילן איינער דעם צווייטן.

נאָר וואָס איז אַזוינס מיט חיים־משהן? ער זעהט אויס צעטראָגן. ער הערט כמעט ניט, וואָס מע רעדט צו אים. ער שטייט אינמיטן גאַס אין איין שורה מיט פרעגערן און האַלט אין איין קוקן אַראָפּ צום אײַנגעבראָכענעם האַלב־קײַלאַכיגן מאַרק צו און צו פויזנערס גרויסער קלייט. דאָרטן אינם שמאָלן געסעלע, וואָס לעבן אָטדער קלייט, באַווײַזט זיך א פיגור פון א מיידל, אָנגעטאָן אין ווײַסן מיט א זאָנטיק אין האַנט. צוויימאָל באַווײַזט זיך דאָרטן די פיגור. ס׳דאַכט זיך, אַז דאָס איז חנקע ליובערס פיגור. זי קוקט זיך אַהער אײַן, זי לאָזט זיך אַהער גיין, נאָר זי באַקומט איבער עפּעס חרטה און קערט זיך אום צוריק. ס׳דאַכט זיך, אַז פונקט אַהין קוקט צעטראָגענערהייט חיים־משה. נאָר ניין. ער וואַרט, אַז פון בעריזשינעץ

זאָלן אָנקומען די צוויי פורן, וואָס זאַלקער דער אַגענט דאַרף צושיקן נאָכן אינוועטאַר מיט די מעדיקאַמענטן פון מלכס מאַגאַזין.

»א מאָדנע זאַך, זאָגט ער, די פורן האָבן נאָך באַדאַרפט קומען נעכטן«.

און פלוצים דערמאָנט ער זיך אָן עפּעס און אַנטשולדיגט זיך פאַר פרעגערן, ער מוז באַלד זיך אומקערן צוריק אין מלכס אַפּטייקמאַגאַזין. ער האָט דאָרטן עפּעס פאַר־געסן.

נאָר פרעגער האָט איצט ניט וואוהין צו אײַלן. ער איז גרייט באַגלייטן חיים־משהן אין אַפּטייקמאַגאַזין.

דאָרטן אין מאַגאַזין איז שוין אַלץ פאַרפּאַקט, אָפּגערוקט פון די ווענט און גרייט צוליב די פורן, וואָס דאַרפן קומען פון בעריזשינעץ. די שפּיגלשאַפעס זײַנען אַרומ־געוויקלט מיט רעדנעס און אינמיטן צימער ליגן אָנגעוואַל־גערט איינס אויפן אַנדערן א סך פאַרפּאַקטע קאַסטנס. איצט געדענקט פרעגער די מיאַטעבלעטלאַך. ער פלעגט זיי נעמען בײַ מלכן נאָך יעדער שנאַפּס, כדי דער בראַנפן זאָל זיך ניט פילן.

»זעלטענע בלעטלאַך...«

נאָר חיים־משה ענטפערט ניט גאָרנישט. ער איז פאַר־נומען מיט אויסליידיגן איינעם א שופלאָד פון מלכס טיש און פאַרפּאַקן דאָס אַלץ אין א באַזונדער קעסטל. חיים־משה נישטערט דאָרטן געשווינד צווישן די פּאַפּירן און זוכט עפּעס. ס'פליהען פון שופלאָד אין קעסטל אַרײַן גאַנצע הויפנס בריוו, א גרויסער טײַסטער מיט א פּאָר טאַשביכעלאַך. אין די אויגן טוט סוף־כל־סוף א שווינדל א קליין נישטיג פּעקעלע, וואָס חיים־משה וואַרפט עס געשווינד אַראָפּ צו זיך אין די הויזנטאַש. איצט איז שוין אַלץ פאַרטיג. חיים־משה פאַרקלאַפּט דאָס קעסטל

מיט מלכּס בריוו און בעט פרעגערן דערמאָנען דעם אַגענט זאַלקערן:

»דאָס איז א באַזונדער קעסטל, ס'געהער ניט צום אינ־ווענטאַר מיט די מעדיקאַמענטן.

פרעגער האָט זיך נאָכדעם אָפּגעוואַלגערט אַקעגן א פּאָר מעת־לעת ביי זיך אין צימער אויפן האַרטן סאָפּקעלע און האָט געוואַרט אויף א נס:

»זאָל כאָטש עמיצער ווער קומען צו אים אַהער אין זיין חדר«.

נאָר קיינער איז צו אים אַהער ניט געקומען, אחוץ שאולקע שניידער, וואָס האָט געמיינט דאָ טרעפן זאַלקער דעם אַגענט. סוף־כל־סוף איז שאולקע אויך געווען ביי אים א גאַסט. ער האָט גענומען פּרובן מיט אים זיינוולס »סטאַרקע«, אַזוי פאַמעלאַך, ניט ערנסט, נאָר דאָך אַריינ־געצויגן געוואָרן צו ביסעלאַך. ער האָט אַזוי פאַרבראַכט אינאיינעם מיט שאולקען א קאַרגן מעת־לעת.

און נאָכדעם איז פרעגערן, ווי געוויינליך נאָך א לענגערן טרונק, געווען מיאוס דאָס לעבן דאָ אין ראַקיטנע. ס'האָט זיך געוואָלט אַוועק ערגעץ אין דער וועלט אַריין. ער איז ווידער געלעגן ביי זיך אויפן האַרטן סאָפּקעלע און האָט געטראַכט וועגן זיך, וועגן חוה פּויזנער און וועגן פאַרשיידענע מיטלען, מיט וועלכע מענשן מאַכן אַמאָל א סוף צו אַן אומאָנגענעמענער לאַגע. ניט וועגן זיך האָט ער געטראַכט, נאָר וועגן אַנדערע מענשן.

אויפן זינען זיינען אים אַרויפגעקומען א האַנטוך, א פּשוטער לאַנגער האַנטוך, וואָס הענגט אויף א קריוק אינ־מיטן סטעליע, און א פּעקעלע, א קליין פּעקעלע, וואָס

האָט אויף זיך אַן עטיקעטל מיט א שוואַרצן שאַרבן און מיט צוויי איבערגעצלמטע מענשנביינער׳ וואו האָט ער׳ פרעגער׳ ניט לאַנג געזעהן אַזאַ מין פעקעלע?

ער האָט אָנגעשטרענגט אינגאַנצן דעם זכרון און האָט זיך דערמאָנען ניט געקאָנט׳

סוף־כל־סוף איז אין א פּאָר טעג אַרום געקומען דער אַגענט זאַלקער׳ מע האָט אים באַדאַרפט איבערגעבן וועגן באַזונדערן קעסטל׳ וואָס שטייט ביי מלכן אין קליינעם צימער און געהער ניט צום אינוועגטאַר מיט די מעדיקאַמענטן׳ און פּלוצים האָט זיך פרעגער דערמאָנט אָנם פעקעלע׳ וואָס חיים־משה האָט דאָרטן אויפגיך אויס־געטיילט׳ זיך דערמאָנט׳ נאָר געבליבן אַזוי פאַרוואונדערט און ניט געגלויבט׳

XIX

חיים־משה האָט אומגעקערט חוה פויזנער אייניגע פון אירע זאַכן׳ וואָס האָבן זיך געפונען ביי מלכן׳ אַזוי האָט מען איבערגעגעבן אינם נאָמען פון אסתר פיך׳

»נו׳ יאָ׳ האָט חיים־משה כלומרשט געזאָגט׳ וואָס ווערן זיך אָטדי זאַכן וואַלגערן ביי יצחק־בערן אין וואַלד?« ער׳ חיים־משה׳ האָט זיי ניט וואוהין צו נעמען׳

דערנאָך האָט מען חיים־משהן א גאַנצן ביי־טאָג געזעהן אויף א סך ערטער אין שטאָט׳ און אַן אויסזעהן איז ביי אים געווען אַזאַ׳ גלייך ער פּאַקט די טשעמאָדאַנעס און גרייט זיך אין וועג אַריין; ער איילט און וויל פאַרטיג ווערן וואָס גיכער׳ ער האָט זיך אַראָפגעלאָזן אויך אויף דער אַלטער שטאָט און איז דאָרטן געווען ביי פישל ריכטמאַן אין שטוב׳ ביי יענעם זעלבן פישל ריכטמאַן׳ וואָס האָט דאָ אַמאָל אינאיינעם מיט אים אין איין חדר געלערנט׳ און האָט נאָכדעם אויך געפּרובט זיין אַן

עקסטערן, און איצט האַנדלט ער, ווי דער שווער זיינער, מיט אַלטע זעק.

»וואָס זשע הערט זיך עפּעס, חיים־משה?« אַזוי האָט ביי אים געפרעגט פישל ריכטמאַן. ער איז געזעסן ביי זיך אין דער אַלטער גערשנטער שטוב מיט א קליין קינד אויף די הענט און האָט געוואַרט אויפן ווייב. וואָס איז אַוועקגעגאַנגען צוגאַסט אויף דער נייער שטאָט.

»איז וואָס, חיים־משה, האָסטו עפּעס מתקן געווען אין ראַקיטנע?«

דערויף האָט אים חיים־משה געענטפערט: אַז גאָרניט.

»וואָס זשע מיינסטו, פישל? האָט ער אים געענטפערט, כ'האָב דאָ טאַקע גאָרנישט מתקן געווען«.

און ער איז דערפון אַפּנים געוואָרן א ביסל אומרוהיג; ער האָט אָנגעהייבן אַרומשפּאַנען איבער דער שטוב. ער האָט אויסגעהערט ביי פישלען א סך נייסן פון שטאָט, דערנאָך האָט ער ווידער אַמאָל גענומען איילן. ער האָט זיך אומגעקערט צוריק אין וואַלד אַריין. צוריק צו זיך אין צימער:

»דער עיקר איז אומרוה, מלך«.

און נאָך:

»ביסט גרייט, מלך?«

»כ'בין גרייט, חיים־משה«.

»טאָ קום, מלך, קום צו דין וחשבון«.

— — — — — — — — — — — — — — — — — — — —

»אויב אפילו יצחק־בער, אויב יצחק־בער איז עפּעס אויסן געווען מיט זיין שטומען ערנסט, איז יעדנפאַלס ניט נאָכצוטאָן דיר, מלך, נאָר פאַרקערט טאָן דעם היפוך, ער האָט זיך דאָך נאָך אין די יונגע יאָרן צעקריגט מיט גאָט«.

»איז צוליבוואָס נוצט די ווייכקייט בנוגע צו א וועלט

וואָס מע אָנערקענט זי ניט? צוליבוואָס שמייכלסטו, מלך?«

נאָר אַקעגן, אויפן ניטגעפּאַרבטן קאַמאָד, שטייט מלכס קליינע סטאַטועטע און שמייכלט אַלץ מיט איר שטענדיגן שעמעוודיגן שמייכל.

חיים־משה זעהט זי פון אַקעגן, פון בעט, און ווערט אומרוהיג:

»וויפיל פאַנאַטיזם! וויפיל עקשנות אין אָטדער גוטס־קייט מלכס!...«

»און דו האָסט דאָך אויך ניט אָנערקענט די וועלט, מלך; פאַרוואָס זשע ביסטו אַזוי שטיל אַוועקגעגאַנגען?«

אדרבא:

»אַוועקגיין דאַרף מען מיט א שטאַרקן קלאַפּ פון טיר, און זאָל א ציטער טאָן די שטוב, זאָלן זיך אויפכאַפּן די קליינע קינדער«.

נאָר יצחק־בער איז אָפּגעשטאַנען און אַלט. ער ווייסט ניט, ווי אַזוי א קלאַפּ צו טאָן מיט דער טיר, און טראָגט שטומערהייט דעם יאָך פון א מענשן, וואָס האָט זיך נאָך אין די יונגע יאָרן צעקריגט מיט גאָט.

אַלע פּאַרנאַכט, נאָך חשבונות מיט פּילשטשיקעס, נאָך קריגערײַ מיט פרומער יידענעווײַב און מיטן צווייטן יינגערן וואַלדמאַן, וועמען ער איז חושד אין גנבה און פּאַרגלויבט אים ניט די קאַסע, קומט ער אַהער צו אים, חיים־משהן, אין צימער, יצחק־בער, קומט מיט פּאַר־לייגטע הענט אין די אַרבל און מיט גרויס אומעט פון אַן אָבל, וואָס האָט באַגראָבן זײַן גאָט. ער זאָגט דאָ גאָר־נישט. ער שפּאַרט זיך נאָר אָן מיט די פּלייצעס אָן וואַנט און שטייט דאָ אָפּ אַזוי שעהנלאַנג אין דער פינסטער מיט טיפן אַנגסט, מיט שטומען מאָנען, אַז ער חיים־משה, זאָל »נתגלה ווערן«...

הייסן, הייסט עס אַזוי:

»איך, יצחק־בער, האָב אָנגעהייבן, און דו, חיים־משה, מוזט ענדיגן; אויף דיר ליגט דער חוב«.

נאָר וואָס קאָן דען ער, חיים־משה, טאָן?

פּרעגער דער פּאַרוואַלטער זאָגט, אַז ער איז זיך ניט מחויב צו שפּײַען פאַר מלכן.

»זאָל יעדער, זאָגט ער, שפּײַען פאַר זיך אַליין«.

אַך יאָ, מאָדנע:

»ער אָנערקענט ניט קיינעם, אָטדער פּרעגער«.

— — — — — — — — — — — — — — — — — —

פּרעגער שפּײַט איינער אַליין פאַר זיך. ער נעמט אַרײַן צו זיך אין צימער זאַלקער דעם אַגענט מיט שאולקע שנײַדער און טרינקט מיט זיי לחיים:

»זאָלן פּלאַצן אַלע געהייבענע און פּײַנע לײַט!«

און איצט גייט ער אַרום אין שטאָט, פּרעגער, און דערציילט אַלעמען, אַז צו אים אין צימער איז אַנומלטן געקומען ער, חיים־משה:

»ער האָט בײַ מיר פאַרבראַכט, זאָגט ער, א גאַנצן בײַטאָג«.

אַזוי גיט איבער פישל ריכטמאַן.

מע פרעגט בײַ אים:

»פּרעגער, ווי איז אײַער מיינונג וועגן חיים־משהן?«

דעמאָלט טוט ער ערנסט מיט די מיטלסטע דרײַ פינגער א דריק צו די פּענסנע צו דער נאָז און זאָגט, אַז דער עיקר איז, וואָס אויך ער, חיים־משה, איז אַן אומ־צופרידענער.

»פון אומצופרידענע, זאָגט ער, וועט געהאָלפן ווערן די וועלט«.

נאָר אין דעם איז אַנשל צודיק שוין בשום אופן מיט אים ניט מסכים; ער איז איינער פון די, וואָס שטייען

אינמיטן מאַרק אַרום פרעגערן און הערן׳ ווי ער רעדט שטותים׳

»נו׳ און אַז זאַלקער דער אַגענט׳ זאָגט ער׳ איז ניט צופרידן מיט זײַן ווײַב׳ און אַז שאולקע שנײַדער וויל לאהקע די שוואַרצע און קאָן זי ניט דערגרייכן׳ וועט אויך דערפון געהאָלפן ווערן די וועלט?«

ער איז א סקעפּטיקער׳ אַנשל צודיק׳ און שוין א פּאָר יאָר געווען אין פּאַלעסטינע; ער גלויבט בכלל ניט׳ אַז דאָ אין גלות זאָל עפּעס אויפגעטאָן ווערן׳

אַזוי האָט אים׳ חיים־משהן׳ דערציילט פישל ריכטמאַן וועגן אַנשל צודיק׳ דערנאָך איז פון דער נײַער שטאָט צוריקגעקומען פישלס ווײַב און איז געווען צופרידן׳ וואָס חיים־משה פאַרברענגט בײַ איר אין שטוב׳

»זעה נאָר׳ האָט ער געזאָגט׳ טאַקע א געהייבענער גאַסט«׳

זי האָט צוגענומען בײַ פישלען דאָס קליינע זויגקינד׳ וואָס ער האָט די גאַנצע צײַט געהאַלטן אויף די הענט׳ און האָט זיך אַוועקגעזעצט מיט דעם אַקעגן זיי בײַם טיש׳ זי האָט נאָר געוואָלט פאַרשפּרייטן דעם קאָלירטן סערוועט אויפן הוילן טיש׳ און אַז חיים־משה זאָל ניט אַוועקגיין פון טיי; זי וועט שטעלן דעם סאַמאָוואַר׳

»אַז שוין יאָ אַזאַ גאַסט׳ האָט זי געזאָגט׳ טאָ זאָל כאָטש זײַן אין שטוב יום־טוב«׳

און זי האָט איינס און צוויי אים געמאַכט׳ אָטדעם יום־טוב׳ ס׳האָט זיך אַרויסגעוויזן׳ אַז זי איז שוין גאָר־ניט אַזאַ פּראָסטע׳ אָטדי פרוי פישלס׳ ניט אומזיסט האָט זי פון אַלע יונגע לײַט דאָ אין ראַקיטנע אויסגעקליבן דווקא פישלען׳ וואָס איז אַמאָל אויך געווען אַן עקסטערן׳ מיטן פּנים איז זי א ביסל עלטער פון פישלען׳ נאָר אַליין האָט זי אין זיך אַן אָדער פון א

מענשן, וואָס שטרעבט צו א העכערער מדרגה. זי איז בטבע געווען א שטילע. איר גאַנצע אָרטיגע אָפּ־געקומענע משפחה איז געווען א שטילע, נאָר זי ווייסט פון אַלע זאַכן, וואָס טוען זיך אָפּ אין שטאָט. זי רעדט בכלל פּאַמעלאַך. זי רעדט ווי א רֶביצין, וואָס האָט פּײַנט יענעם צו באַריידן. נאָר יעדער זאַך איז שוין, נאָך איר מיינונג, גאָרניט אַזוי פּראָסט.

»יעדער זאַך, זאָגט זי, האָט אויף זיך אַן אויבערשלאַק און אַן אונטערשלאַק, און אינמיטן איז נאָך אויך עפּעס פאַרהאַן«.

»ווי, ווי?« פרעגט איבער חיים־משה, און בײַ אים צינדן זיך אָן צוויי שמייכלדיגע פּײַערלאַך אין די אויגן.

»וואָס זשע? זאָגט זי, בײַ אײַך איז עס א נײַס?«

נאָך איר מיינונג, האָט חוה פּויזנער שוין גאָרניט אַזוי גרינג דערגרייכט דעסלערן.

»ער איז איר אָנגעקומען, זאָגט זי, מיט די גרינע ווערים«.

זי בײַט איבער דאָס קינד פון איין ברוסט צו דער צווייטער און גיט צו:

»ווארעם רירן אַזאַ מין אײַז, ווי דעסלערן, נאָכדעם ווי מע האָט אַליין שוין געהאַט זיבן אַנדערע, איז שוין אויך ניט גאָר פון די גרינגע מלאכות«.

»און עוזר ליובער, זאָגט זי, עוזר ליובער בלײַבט לחלוטין ניט אומזיסט גאַנצע דרײַ חדשים אין קיעוו«.

»ס'אַ סברא, אַז ער האָט שוין שכל צו לעבן דאָרטן מיט עמיצן, און דוקא ניט מיט קיין יידישע... דוקא מיט א גויע. וואָס הערט ער די שטאָט? אַז ער מאַכט פּאָרט גליקליכע געשעפטן אין דער מיל. מע וועט געוואָר ווערן וועגן דער גויע? וועט ער געבן נאָך א טויזנטער אויף שטאָטזאַכן«.

„און חנקע ליובער? גאָר אַן אַנדער זאַך איז חנקע. זי איז ווי צוויי טראָפּן געראָטן אין דער מוטער אירער; זי, פישלס ווײַבל, האָט זיך אָנגעקערט מיט איר ווײַטע קרובים און האָט זי שוין איינמאָל גוט געקאָנט."

„אַזוינס, זאָגט זי, איז גאָר אויף דער וועלט נישטאָ."

אַך יאָ, אָטדי חנקע, וואָס איז געראָטן אין איר מוטער, און וואוינט אַליין מיט מאָטיקן דאָרטן, אינם גרויסן הייכן הויז, און קיינער ווייסט ניט, צי זי ווייסט, וואָס איר פאָטער טוט דאָרטן אין דער גרויסער שטאָט, צי ניין; ס'איז געוויס כדאי געווען צו זיצן דאָ נאָך א ביסל און אויסהערן וועגן איר פישל ריכטמאַנס פרוי. נאָר חיים־משה האָט שוין, אַפּנים, מער קיין צײַט ניט געהאַט דאָ צו זיין; ער האָט געאײַלט, זיך געזעגנט און געאײַלט.

אין א פּאָר טעג אַרום האָט חיים־משה דאָך באַגעגנט זיך מיט חנקען לעבן די יונגע גלײַכע טאָפּאָלן, וואָס אויפן עקסטן ליידיג גרינעם פּלאַץ. דאָס איז געווען אין א הייסער שעה בײַטאָג, ווען אויף דער גאַס איז שטיל און פּוסט. גאַס איז געוואוינט צו מיידלאַך, וואָס זיצן דאַן אינדערהיים אינדערקיל.

בײַ חיים־משהן האָבן זיך אָנגעצונדן די שמייכלדיגע פײַערלאַך איןביידע אויגן. נאָר בײַ חנקען איז מיטאַמאָל פאַרשטאָרבן געוואָרן דאָס האַרץ. די ערשטע ווײַלע האָט זי לחלוטין ניט געקאָנט ריידן.

„איר פאָרט אַוועק, האָט זי סוף־כל־סוף אַרויסגערעדט. מיר האָט געזאָגט אסתר פיך."

„אסתר פיך?"

„יאָ. איצט, האָט אסתר פיך געזאָגט, איז שוין באַשטימט, אַז חיים־משה פאָרט אַוועק."

„וואָרט ... "

אים האָטווירקליך אַנומלטן באַגעגנט אסתר פיך.
»וואָס הערט זיך עפּעס מיט אײַער רײַזע?« האָט זי בײַ אים געפרעגט. »וואָס זאָל זיך הערן?« האָט ער איר געענטפערט, »מסתמא וועל איך סוף־כל־סוף אַוועקפאָרן«.

מער האָט ער איר בכלל גאָרנישט ניט געזאָגט.

דעמאָלט געשעהט עפּעס מיט חנקען. אפּנים, ס׳ווערגט זי אין האַלז, זי הייבט פּאַמעלאַך אויף די לאַנגע וויעס און טוט אויף חיים־משהן א קוק. איצט גלויבט זי אים, אַז מער האָט ער אסתר פיך גאָרנישט ניט געזאָגט. זיי לאָזן זיך ביידע גיין אַרויף מיטן גרינעם פּלאַץ, מיט די יונגע טאָפּאָלן, וואָס פירן נעהענטער צו ליובערס הויז. נאָר חנקען איז נאָך אַלץ שווער צו ריידן.

»מעגליך, זאָגט זי, אַז זיי וואָלטן זיך איצט באַלד באַ־דאַרפט צעשיידן, זי און חיים־משה.«

»חנקע איילט ערגעץ?«

»ניין. גלאַט אַזוי...«

א פויזע.

חנקע קוקט ניט צו אים. זי זאָגט:

»אויב זי און ער זיינען אַרויסגעגאַנגען פונדערהיים, כדי צו גיין אין פאַרשיידענע זײַטן, וואָלטן זיי אפשר אַזוי באַדאַרפט טאָן אויך ווײַטער... זי איילט ניט אין ערגעץ. זי קלערט נאָר, אַז אַזוי וואָלט געווען גלײַכער, זי וואָלט איצט צוגעגאַנגען אָטדאָ ניט ווײַט, סך הכל צוויי גאַסן, און וואָלט זיך דערפרעגט, צי עטל קאַדיס קומט ניט די טעג אַהיים. דערנאָך וואָלט זי זיך אומ־געקערט צוריק אַהיים, דעמאָלט וואָלט מיט איר גאָרניט ניט פאָרגעקומען. נאָר אָט... אָט האָט זי חיים־משה איצט אָנגענומען פאַר דער האַנט, און זי פילט, אַז מיט איר קומט פאָר... ניין, ס׳איז ניט קיין נאַרעשקײַטן, ווײַט ניט קיין נאַרעשקײַטן. זי פאַרגעסט אינגאַנצן אָן מאָטיקן.

«די ערשטע צײַט האָט זיך איר נאָר געדאַכט, אַז זי דאַרף גאָרנישט פון אים, חיים־משהן, זי דאַרף אים אַפילו ניט זעהן, זאָל ער נאָר זײַן אין וואַלד, און זאָלן קלינגען צו זיי אין פאַראַדטיר פאַרשיידענע מענשן, זי וועט דאָך קלערן, אַז דאָס איז ער. דערנאָך האָט זיך איר שטאַרק פאַרוואָלט אים זעהן. דאָס איז געווען איינמאָל, ווען זי איז אַרויסגעגאַנגען פון פויזנערס קלייט און האָט דערזעהן, ווי ער, חיים־משה, מיט פרעגערן שטייען פונוויַטנס. פאַרוואָס איז דאָרטן חיים־משה אַזוי לאַנג געשטאַנען פונוויַטנס? ... מסתמא איז ביי איר, חנקען, דאַן געווען א נאַריש אויסזעהן. זי האָט זיך אַלעמאָל געלאָזט גיין צו אים און האָט זיך אַלעמאָל אומגעקערט צוריק ... זי שעמט זיך עס דער־ציילן: זי האָט קיינמאָל ניט געקלערט, אַז זי קאָן עפּעס אָנשרײַבן, נאָר די טעג האָט זי דאָך עפּעס אָנגעשריבן. ס'איז געוויס נאַריש; זי האָט עס נעכטן בײַטאָג צעריסן, נאָר געטאָן האָט זי עס נאָר דערפאַר, וואָס איר האָט זיך שטאַרק פאַרוואָלט אים זעהן ... זי האָט פון תמיד מורא פאַר שטאַרק ווילן. אפשר איז זי רעליגיעז, ווי איר מוטער איז געווען. זי ווייסט ניט. דאָס איז געווען, ווען איר מוטער איז געשטאָרבן, און מאָטיק איז געבליבן א קלייניקער. דערצו נאָך האָט דעמאָלט איר עלטערער ברודער צוגענומען פון דער קאַסע א ביסל געלט און איז אַנטלאָפן; דעמאָלט האָט זי, חנקע, דערפילט, אַז אויב זי וויל עפּעס שטאַרק, איז עס א פאַרברעך. זי, חנקע, טאָר עס קיינמאָל ניט דערלאָזן ... נאָר אָט, פאַרוואָס טראַכט זי כסדר, אַז אים, חיים־משהן, איז ערגער פון איר ... תמיד זיצט זי און טראַכט, אַז אים איז א סך, א סך ערגער. זי ווייסט ניט, וואו וואָלט, אַשטייגער, אים, חיים־משהן, געווען גוט. דערצונאָך קומט צו איר

אָפּט אָטדי פרייַע צוהערערין אסתר פּיך און רעדט און רעדט: »אָט וועט איר זעהן, זאָגט זי, הלוואי איך זאָל ליגן זאָגן...«

»אַך ניין«.

חיים־משה באַמערקט, אַפּנים, אַז חנקען איז שוין ווידער אַמאָל שווער צו ריידן, און וויל איר מאַכן גרינגער, ס׳איז גאָרנישט, ס׳איז גאָרנישט ניט ווערט:

»אים איז לחלוטן ניט ערגער. אדרבא, צייטנווייז ליידט ער דערפון, וואָס אים איז בעסער, פיל בעסער, למשל, ווי יצחק־בערן. חנקע קען יצחק־בערן? נאָר איצט האָט ער גראָד אין איינעם א זומער נאָכאַמאָל א פּרוב געטאָן אויף זיך ראַקיטנע, די שטאָט, וואו ער איז געבוירן געוואָרן, און איצט האָט ער שוין פאַרקויפט דעם אינווענטאַר מיט די מעדיקאַמענטן זאַלקער דעם אַגענט און וואַרט, ער זאָל צושיקן דאָס געלט פאַר מלכס מוטער און זאָל צונעמען די זאַכן. ער גייט אַלעטאָג אין שטאָט אַריין, נאָר זאַלקער שיקט ניט צו די פורן. איצט איז ער געגאַנגען צו חנקען אַהיים און האָט זי שטאַרק געוואָלט זעהן; ער טראַכט וועגן איר אָפט דאָרטן אין וואַלד, ער טראַכט וועגן איר אויך איצט, בעת ער האַלט זי אַזוי פאַר דער האַנט און קוקט איר אַרייַן אין פּנים אַרייַן. וואָס וואָלט געוועזן, א שטייגער, ווען מלך לעבט, און ער מיט חנקען וואָלטן איצט צו אים אַרייַנ־גיין? חנקען וואָלט זיך ניט וועלן איצט זעהן מלכן?... נאָר פאַרוואָס ווערט חנקע בלאַס?... פאַרוואָס דאַכט זיך אים, חיים־משהן, אַז אָט, אָט וועט חנקע פאַרמאַכן די אויגן און וועט אָנהייבן שעפּטשען, בעטן פאַר עמיצן גאָט מיט די ליפּן? אַך ניין, אויב דאָס שרעקט זי, וועט ער מער אַזוי ניט ריידן, ער וועט זי נאָר צופירן ביז זייער הויז און וועט זיך אומקערן צוריק אין וואַלד אַרייַן.

ער האָט דאָרטן נאָך עפּעס צו טאָן, ער מוז דאָרטן עפּעס פאַרענדיגן.

און ער האָט זיך אומרוהיגערהייט אומגעקערט צוריק אין וואַלד אַרײַן, צוריק צו זיך אין צימער; ער האָט די גאַנצע צײַט געהאַלטן אָפּגעהיט בײַ זיך אין מוח דעם געדאַנק:

»אַך יאָ, אָטדער מלך...«

ער האָט זיך גלײַך צוגעזעצט צו די ניט דערשריבענע בלעטלאַך, וואָס בײַ אים אויפן טיש.

— — — — — — — — — — — — — — — — —

»אייגנטליך איז בענקשאַפט גאָרנישט ניט ווערט, מלך, בענקען בענקט מען נאָך געשטאָרבענע.«

»זיי ווערן באַנײַס געבוירן, חיים־משה«.

נאָר אין צימער איז שוין געווען האַלבטונקל און פאַר־נאַכטיג טויט. שטומער וואַלדאָוונט האָט פונדרויסן בלאָס פאַרקלעפּט די אָפענע פענסטער. בלויע בלינדקײַט האָט פאַמעלאַך געמעקט דעם שמייכל פון מלכס קליינער סטאַטועטע, און ווידער האָט מען אים, חיים־משהן, דאָ געשטערט פאַרענדיגן זײַן זאַך. פריהער האָט זיך גע־הערט, ווי אין נאָהענטן קאָרידאָר האָט שטיל א סקריפּ געטאָן די טיר, א סקריפּ געטאָן נאַכטיג אַזוי, שלעפעריג און זיך שטילערהייט פאַרריגלט. און נאָכדעם האָט פאַמעלאַך גענומען סקריפּען און עפענען זיך די טיר, וואָס פירט צו אים, חיים־משהן, אין צימער, און עמיצער האָט אָנגעהייבן אַהער גיין.

»ווער איז דאָרטן, אַ?«

»ס׳איז קיינער נישט, ס׳איז איך, יצחק־בער, חיים־משה«.

XX

סוף־כל־סוף זיינען פון בעריזשינעץ געקומען זאַלקער דעם אַגענטס צוויי פורן און האָבן פאַרנומען דעם אינ־וועטאַר מיט די מעדיקאַמענטן פון מלכס אַפטייקמאַגאַזין.

א גאַנצן פריהמאָרגן זיינען די פורן געשטאַנען אינדרויסן לעבן מאַגאַזין און האָבן זיך באַלאָדן, זיך געפאַקט פויל, אָהן חשק. די האַלבאויסגעשפּאַנטע פערד האָבן היימליך געכראָמטשעט דעם האָבריק פון די נידעריגע זעק, פרעמדע פערד, וואָס פאַרגעסן א רגע, אַז זיי קייען, שטעלן אָן די אויגן און קוקן און דערקאָנען ניט די שטאָט.

סוף־כל־סוף האָבן זיך די פורן גערירט פון אָרט. אַרום צוויי א זייגער ביי־טאָג האָבן זיי אַוועקגעסקריפּעט אַראָפּשטאָט מיט דער מיטלסטער לאַנגער גאַס, הייך באַלאָדן מיט שראַנקען, שאַפּקעלאַך און קאַסטנס. פונאויבן, מלכס צוגעבונדן בעט, און נאָך העכער, א פּאָר איבערגעקערטע בענקלאַך, וואָס שטעקן מיט די פיסלאַך צום הימל און שאָקלען זיך אַראָפּ, אַראָפּ צום באַגרינטן בעריזשינעצער וועג.

איצט איז שוין אין שטיבל גאָרנישט ניט געבליבן, אַחוץ הוילע קויטיגע ווענט און אַחוץ פּאַפּירן, א סך צעריסענע פּאַפּירן, וואָס האָבן זיך געוואַלגערט דורכאויס אויף די פּאָדלאָגעס אונטער די פיס. פונדרויסן אויף דער טיר איז שוין מער ניט געהאַנגען דאָס שלעסל, און חיים־משהן האָט מען שוין נאָר זעלטן געזעהן אין גאַס.

נאָכדעם האָט זיך פלוצים אייליג גענומען אָנרוקן דער טאָג מיטן אָוונט לטובת דער תלמוד תורה. און אַלע זיינען מיטאַמאָל געוואָרן אומגעדולדיג און צעיאָצט, ווי אום ערב א גרויסאַרטיגער שטאָטחתונה, ווי אום ערב חתנמאָל, אויף וועלכן גאַנץ ראַקיטנע זיינען מחותנים. אַלע גרייטן זיך צום טאַנץ.

אין יענעם טאָג האָט מען זיך פריהער, ווי תמיד, אָפּ־געפּאַרטיגט מיט מיטאָגס.

מאַמעס האָבן פון פריהמאָרגן אָן געצוואָגן די קינדער; טאַטעס האָבן געמסחרט פויל, אָהן שום זיכערקייט און אָהן גלויבן, ווי אויף קאַטאָוועס; ווינטיגע הייסע זונען־לופט האָט געבריהט און געדינט, בעריעש פאַרטריבן די שווימענדיגע שטיקער כמאַרע, דעם חשד פון רעגן, צום עקסטוויַיטן הימלווינקל, און אויפן ראָג פון זײַטגעסל, גאָר נאָהענט הינטער בראָמבערגס ראָזגעפּאַרבטע הייפלאַך, איז שוין געשטאַנען אויסגעפּוצט, אויסגעוויַיסט און אויס־געשטעלט דער גרויסער אָפּגעדונגענער מאַגאַזאן, וואו דער אָוונט וועט פאָרקומען. חנקע ליובער און אסתר פיך זיינען דאָרטן געבליבן די לעצטע; זיי האָבן אויפגיך פאַרשפּרייט די טישן און זיינען אַוועק אַהיים זיך איבער־טאָן.

מע האָט געשמועסט, אַז די מאַדאַם בראָמבערג האָט אָפּגערעדט מיט צוויי קאָמפּאַניעס כלי־זמר, מיט דער אָרטיגער און מיט דער בעריזשינעצער, אַז אַחוצן ספּעק־טאַקל, אַחוצן געזאַנג מיט דער דעקלאַמאַציע פון די תלמוד־תורהקינדער, וועלן פאָרקומען נאָך צוויי נומערן: אַנשל צודיק וועט נאָכמאַכן א פרומען בעל־דרשנס א רעדע און איינער א גימנאַזיסט פון א נאָהענט שטעטל וועט קומען אויפן אָוונט אינאיינעם מיט זײַן שוועסטער דער קורסיסטין און אינאיינעם מיט איר רײַכן חתן, וואָס וועט זיך לאָזן קאָסטן א סך געלט. דער גימנאַזיסט וועט שפּילן אויפן פידל און וועט אין דערזעלבער צײַט זיך אַליין אַקאָמפּאַנירן אויף דער פּיאַנע. מיטאַמאָל איז געוואָרן אַרום דרײַ אַזייגער בײַטאָג, און איבער דער שטאָט האָט זיך פאַרשפּרייט די ידיעה, אַז עוזר ליובער איז געקומען. מע איז געוואָרן אַנטציקט: עוזר ליובער האָט דאָך פון

תמיד אָן אַרײַנגעטראָגן אויף אָטדעם אָוונט מער הכנסה, איידער אַלע איבעריגע. דאָס איז געווען זײַן חזקה.

מע האָט געשמועסט:

»נו, ווי געפעלט ער אײַך, עוזר ליובער?«

זעה נאָר, ער האָט'ך טאַקע אינזינען געהאַט אָנצוזויפן פונקט צום אָוונט«.

»פײַן, זעהר פײַן.«

מע האָט גענומען אײַלן מיטן איבערטאָן זיך, און פלוצים, ווי אומגעריכט האָבן אויפן ראָג לעבן בראָמ־בערגס הייפל א זעץ געגעבןביידע קאָמפּאַניעס כלי־זמר מיטאַמאָל, א קלאַפּ געטאָן דעם ערשטן מאַרש מיט ביידע קליינע און גרויסע פּויקן, מיט אַלע מעשענע טרויבעס און מיט אַלע פלייטן און פידלען. מע האָט זיך א לאָז געטאָן צו די טירן קוקן: א פּאַרשטאַרקטער היציגער ווינט האָט מיטאַמאָל געגעבן א פּאַטש איבערן גאַנצן שטויב, וואָס אויף דער לאַנגער מיטלסטער גאַס, געגעבן אים א הייב אויף אין דער לופט, אײַנגעהילט אין אים די טענער און האָט אַוועקגעיאָגט אַראָפּ אַראָפּ, צו ווײַטן ווינקל, וואוהין ער האָט א גאַנצן פריהמאָרגן געטריבן די שוואַרצע שווימענדיגע שטיקער וואָלקן. און פונאַקעגן, פון יענעם עקשטאָט, וואָס גרינט אַוועק צו גויאישע הײַזער צו, האָבן זיך שוין אַהער גע־טראָגן גאַנצע הערטן באָרוועסע שקצימלאַך און פילפאַרביגע שיקסעס; א באָרוועסע ניאַנקע האָט אַהין אַוועקגעטענצלט מיט היפּנדיגע טריט, מיט א צעטרייסלט וויגקינד אויף די הענט, און מיט דאָרשט צו פריידן, צו קלאַנג פון מעשענע געשרייען און פון הילכיג קלינגענדיגע טאַצן. און כלי־זמרישע כלים האָבן נאָך אַלץ אַהין געבעטן און גערופן, נאָך אַלץ געהאַלטן אין איין אונטערטרײַבן די, וואָס קעמען זיך איבער בײַ זיך אינדערהיים. א פּאָר

נאַקעטע אַקסלען האָבן אויף א רגע א שווינדל געטאָן אין א געעפנטער טיר, א פּאָר נאַקעטע אַקסלען פון א פרוי, וואָס טוט זיך איבער; א נאַקעטע יונגמיידלשע האַנט האָט זיך דאָרטן אויסגעצויגן א קניפּ צו טאָן דאָס קליינע ברודערל, וואָס זאָגט זיך איצט אָפּ פון צו פאָלגן א גאַנג. און די מיטלסטע גאַס איז שוין געווען רוהיג און אינגאַנצן פּוסט; מע האָט דאָרטן קיינעם ניט געזעהן. מיט א געפּודערט פּנים און מיט צופיל פעטע פרישע געקעמטע האָר האָט דאָרטן נאָר אַדורכגעאײַלט די נײַע קורצנעזל־דיגע ראַבינערשע. זי האָט אויפן אָוונט אָנגעפירט דעם בופעט און האָט באַדאַרפט קומען אַהין די ערשטע.

עולם האָט זיך אויפגעקליבן אין מאַגאַזאַן. שוואַרצע און ווײַסע פלעקן האָבן געבלאָנדזשעט אין זײַן צוגעגרייטער קיל. נאָר אין מאַגאַזאַן איז נאָך אַלץ געווען גראַם: ער איז געווען גרויס, שטאַרק גרויס.

נאָהענט בײַ דער טיר, לעבן די כלי־זמר האָבן א פּאָר מיידלאַך־חברטעס געפּרובט זיך א דריי טאָן דעם וואַלץ, וואָס די כלי־זמר שפּילן גלאַט אַזוי פאַר זיך. נאָר ניט אַרויסגערופן קיין שום אינטערעס בײַ די אַרומיגע, ניט אויסגענומען, און מיטאַמאָל איבערגעריסן, אויפגעהערט, זיך פונאַנדערגעגאַנגען חרטהדיג, מיט שולדיג שמייכלענדיגע פּנימער. אין א שווערן שוואַרצן אנצוג און מיט א צופיל ווײַסן געפּרעסטן קראַגן, א גראַמליכן, ווי א געלעגענער, האָט דורכגעבלאָנקט דער פאַרוואַלטער פרעגער און גענומען נישטערן און זוכן, אויפקלייבן די תלמוד־תורה־ייִנגלאַך און זיי שפּאַרן אין ווייטן ווינקל הינטערן אַראָפּגעלאָזטן סצענעפאָרהאַנג. זיך געיאָגט צעדולטער־הייט, האַלב הייזעריג און האָט געשריען. באַלד האָט דער עולם אָנגעהייבן זיך אַרײַנשפּאַרן און וואַקסן. די לופט

אין זאַל איז געוואָרן טונקל. מע האָט גערעדט אַלע אינ־איינעם, און אינדרויסן איז עמיצער געקראָכן אויפן דאַך. מע האָט געשיקט אַראָפּשלעפּן פון דאָרטן דאָס פריילעך צעהוליעטע שייגעצל, וואָס קריכט משוגענערווייַז אויפן דאַך. נאָר אַרויסשפּאַרן זיך אינדרויסן איז געווען כמעט ווי אוממעגליך, אַזויפיל עולם האָט דאָרטן שוין געשטעקט, זיך געפּרעסט און געשטופּט בייַם טויער. פונהינטן אין סאַמע עק פון אָטדעם עולם איז געשטאַנען די האַלב־קראַנקע יצחק־בעריכע, געפּרובט א פּאָרמאָל זיך דורכ־שלייַכן, נאָר אַלעמאָל אָפּגעשטויסן געוואָרן און געבליבן אומבאַהאָלפן און ווייט פונהינטן.

»זעהט נאָר, איך בעט אייַך, האָט זי זיך געקלאָגט ס'איז דאָך גאָר ערדטרעטעניש, ממש ערדטרעטעניש«.

זי איז געווען אָנגעטאָן שבתדיג מיטן נייַעם זייַדענעם קאָפּנטיכל און האָט געהאַלטן איינגעקניפּט אין עק נאָז־טיכל דאָס ביסעלע געלט, וואָס זי וויל געבן צו לייזן לטובת די אָרעמע תלמוד־תורה־ייִנגלאַך. איר איז דאָ סוף־כל־סוף געקומען צו הילף שאולקע שנייַדער, שאולקע שנייַדער, וואָס העלפט דאָ איבערטראָגן די טישן און אויסשטעלן די בענק.

»לאָזט דורך! האָט ער געשריען, ס'איז די יצחק־בעריכע«.

ער האָט זי אָנגענומען, ווי א קליין קינד, פאַר דער האַנט און זי גענומען נאָך זיך שלעפּן, שלעפּן און שטופּן זיך, טרעטן אויף פיל באָרוועסע שיקסעפּיס. און פּלוצים האָבן די כלי־זמר אין מאַגאַזאַן גענומען שפּילן אַן אייַלנ־דיגן »וויוואַט«. און פונאָנהייב איז מען געווען פאַר־וואונדערט; מע האָט ניט געוואוסט, אַז דאָס איז לכבוד דער אַרייַנגעקומענער מאַדאַם בראָמבערג, וואָס האָט אַלע־יאָר דעם גרעסטן חלק אין אָטדעם אָוונט. דער דאָקטער

גראַביי אַליין האָט איר געזאָגט, אַז ער הייסט שפּילן פון אירעטוועגן אָטדעם »וויוואַט«, און אַלע האָבן איר גענומען פּליעסקען, מע האָט זיך געזעצט צו די לאַנגע ווײַס געשפּרייטע טישן, וואָס פאַרבײַ די ווענט, און מע האָט גענומען טרינקען טיי.

חנקע ליובער איז נאָך אַלץ געשטאַנען קעגנאיבער דעם בופעט לעבן דער נײַער ראַבינערשע. געשטאַנען אינם ווײַס געשטיקטן האַלבטיולענעם קלייד און אין די לאַנגע ווײַסע הענטשקעס אָהן די פינגער און האָט זיך געשטאַרקט. דער פאָטער אירער איז פּלוצים געקומען פון וועג מיט צעהן מינוט פריהער, איידער זי האָט באַדאַרפט אַהער אַוועקגיין; מאטיק — מאטיק איז דאָרטן געבליבן מיט אים אַליין. זי האָט שטייענדיג דאָ, אַקעגנאיבער דעם בופעט, געמוזט האַלטן קאָפּ און געדענקען, וויפיל מע דאַרף לייזן פאַר יעדער מאכל, וואָס צווישן די בלומען. און פּלוצים האָט זי אינמיטן זאַל דערזעהן חיים־משהן אין זײַן גרויען וואָכעדיגן יעגעררעקל. אַזוי איז ער אַהער אַרײַנגעקומען: צעטראָגן, און אומגעריכט, און פּשוט אין זײַן גרויען וואָכעדיגן רעקל, ער האָט געדרייט דעם קאָפּ אין אַלע זײַטן, ער האָט געזוכט עמיצן מיט די אויגן.

»חנקע, חנקע! לאָזט דורך!«

זי האָט געמוזט דורכלאָזן צווישן זיך און בופעט דער מאַדאַם בראָמבערגס גרויסן אויפגעזאָדענעם וואָקזאַל־סאַמאָוואַר, וואָס צוויי מענשן האָבן אים געטראָגן. זי האָט אָפּגעטראָגן א ביסל אינאַזײַט, נאָר דאָרטן אינדערטיף לעבן חיים־משהן איז שוין געשטאַנען חוה פויזנער אין איר גלאַטן דעקאָלטירטן שוואַרצן קלייד און אויף די שטאַרק הייכע שיכקאָרקעס. אויף א רגע האָט ער זיך פון דאָרטן באַגעגנט מיט חנקעס אויגן. דעמאָלט האָט זיך חנקע אויף א רגע אָנגעבויגן צו א יונגער מוטער מיט

א קליין מיידעלע, וואָס פאַרדרייט די יאָר און האַלט אין איין קליבן צווישן די זיסע זאַכן אויפן בופעט. חנקע האָט מיטאַמאָל דערפילט, אַז דער גאָרסטע איז אויף איר ענג, שטאַרק ענג, איר האָט פאַרקלעמט ביים האַרץ:

»וואָס ווילסטו, מיידעלע?«

און אַז זי האָט זיך צוריק אויסגעגלייכט, האָט זי שוין דערזעהן חוה פויזנער זיצן מיט חיים־משהן אויפן רויטן סאַמעטענעם סאָפקעלע, וואָס אין ווייטן עק. ער האָט אַלץ געוואָרפן בליקן אַהער צום בופעט צו, חיים־משה, נאָר ער האָט געשמייכלט, געהערט, וואָס חוה פויזנער דערציילט אים, און האָט געשמייכלט.

אַלע האָבן דאָ געוואָלט כבוד, ווי אויף א חתונה.

אסתר פיך האָט זיך באַלד צעקריגט מיט א פּאָר ווייבער, וואָס זיינען אַליין געקומען מיט די גלעזער צום סאַמאָ־וואַר זיך אָנגיסן טיי. אסתר פיך האָט זיי געזאָגט, זיי זאָלן זיין אַזוי גוט און אַנידערשטעלן די גלעזער, זיך אַנידערזעצן אויף זייערע ערטער און וואַרטן, מע וועט זיי דערלאַנגען. נאָר די ווייבער האָבן געענטפערט, אַז זיי זיינען שוין גענוג געזעסן און האָבן שוין גענוג געוואַרט, זיי האָבן באַצאָלט פאַרן אַריינגאַנג גלייך מיט אַלעמען; זיי האָבן ניט געקלערט, אַז דאָ גיט מען כיבוד נאָר אייגענע, באַקאַנטע. דערויף האָט זיי אסתר פיך גע־ענטפערט, אַז זיי זיינען בײדע »נאַכאַלקעס«, זיי קענען נעמען זייער געלט צוריק און זיך גיין געזונטערהייט. די ווייבער האָבן זיך באַליידיגט און האָבן געמאַכט א גוואַלד, נאָר אסתר פיך האָט געשריגן, אַז קיין טיי וועט זי שוין ניט געבן, זיי זאָלן אַפילו צעשפּרונגען ווערן. ס׳האָבן זיך געמוזט אַריינמישן זייטיגע און זיי איינ־געשטילט. די כלי־זמר האָבן דערפאַר אויפגעהערט צו

שפּילן, און אַלעמען איז מיטאַמאָל געוואָרן לאַנגווײַליג און ניט גוט. אַלע האָבן מיטאַמאָל באַקומען אַזאַ געפיל, גלײַך מיט זייער קומען אַהער זיינען זיי אויסן געווען ניט קיין שיינע כוונות. דערנאָך האָבן די כלי־זמר נאָכאַמאָל אָנגעהייבן שפּילן, און מיידלאַך האָבן נאָכאַמאָל אָנגעהייבן טאַנצן. געפּרובט מיט א כוונה צו פאַרגעסן אָן דעם, וואָס איז פאָרגעקומען, נאָר פאַרגעסן ניט געקאָנט.

אויבנאָן, ווי מחותנים בײַם אָנגעזעהענעם ווײַס גע־שפּרייטן טיש, זיינען געזעסן צוויי גבירים פון שטאָט, עוזר ליובער און דער יונגער בראָמבערג.ביידע אין שוואַרצע סורדוטן, ביידע שווערליכע, בכבודיגע, מיט אַזעלכע ריין אויסגעזייפטע האַלזאונאַקנס, גלײַך זיי האַלטן זיך תמיד אינדערהיים אין איין צוואָגן, נאָר ביידע אָרטיגע שטאַרק־האָנערדיגע, און דערפאַר וואָכעדיג קאַלטע, גלײַכגילטיגע צו דעם, וואָס מע האָט זיי דאָ אַנידערגעזעצט איינעם אַקעגן אַנדערן. ס'האָט זיך געדאַכט, אַז זיי ווילן אויפ־צולהכעיס איינער מיטן צווייטן ניט ריידן. דער יונגער בראָמבערג האָט דאָך פון הוילער לייטישקײַט וועגן גע־געבן אַזאַ קנייטש מיט די קורצזיכטיגע אויגן, גלײַכווי ער וואָלט זיך וועלן דערמאָנען, וואָס האָט ער געזאָגט אויף אָטדעם אָוונט פאַראַיאָרן. ער האָט זיך סוף־כל־סוף א שאָקל געטאָן.

»וואָס אמת איז אמת, האָט ער געזאָגט, דער פאַרוואַל־טער פרעגער האָט פאָרט געמאַכט א לייט פון דער תלמוד תורה.«

נאָר עוזר ליובער האָט אים געהאַלטן פאַר א קליינעם חכם. אים איז ניט אָנגעגאַנגען, וואָס ער האָט געזאָגט. ער האָט זיך דערפאַר צו אים ניט אומגעקוקט און האָט ווי פריהער געקלאַפּט מיט די פינגער אויפן טיש, ווי אין א פאַרטעפּיאַן. ער איז געווען באַוועגליכער און לעבע־

דיגער פון אַלע טאַטעס. פון אים האָט געשמעקט מיט שטאַרקן אָדעקאָלאָן, מיט טייער שטיקל זייף, און אינ־גאַנצן מיט זײַן פריש צעקעמטן רויטליכן בערדל, וואָס קומט אָן אָקאָרשט היינט פון וועג, האָט ער דערמאָנט אָן דער גויקע, מיט וועלכער ער וואוינט. די גילדענע פענסנע האָט געריטן האָפערדיג אויף זײַן גראָבליכער נאָז, און אַליין האָט ער געהאַט אַזאַ פריילייך אויסזעהן, גלײַך ער איז תמיד גרייט צו זאָגן:

»א חיות, בנאמנות, אויסצעוואַקסן אין א קורצער צײַט מיט א גרויסער און רויטער דרייגאָרנדיגער מיל, מיט אַן אייגן ציקאַווע הויז און מיט א נאָמען און מיט אַן אַרויס־געשטעלטער פייג איבער דער גאַנצער געגנט«.

אויף א רגע איז דאָ דורכגעגאַנגען דער דאָקטער גראַביי, געוואָלט, אַפּנים, זיך פאַרהאַלטן לעבן חוה פויזנער מיט חיים־משהן און עפּעס זאָגן. נאָר באַלד אַוועק צוריק צום בופעט און געהייסן דאָרטן פאַרמאַכן דאָס פענסטער, וואָס מע האָט שוין ווידער געעפנט פונקט אַנטקעגן דער טיר. סוף־כל־סוף זיינען דאָ איצט געווען אַלע זײַנע פאַציענטן; אויב עמיצער פון זיי וועט כאַפּן א צוגלופט, וועט עס סייוויסיי אויסגיין צו זײַן קאָפּ.

»איי, איר דאָרטן! האָט ער געשריגן, פאַרמאַכט, וואָס שטייט איר?«

און אַז ער האָט זיך אַהער אומגעקערט, האָט מען שוין געקלונגען צום דריטן מאָל. אַלע האָבן זיך אויפגיך אויס־געזעצט אויף די בענקלאַך, און די סצענע האָט זיך גע־עפנט, ס'האָט זיך פאָרגעשטעלט א וואַלד: קינדער האָבן געבלאָנדזשעט אין א וואַלד. די ערשטע צוויי קינדער האָבן אָפּגערעדט, אַז זיי לאָזן זיך אין צוויי פאַרשיידענע זײַטן זוכן דעם וועג. פּלוצים האָבן אַלע די, וואָס זיצן אויף די בענקלאַך, אין דער טונקלקײַט גענומען דרייען

די קעפּ צום גרויסן טויער פון אַרײַנגאַנג; אַלע האָבן זיך אָנגעהייבן שעפּטשען, אַז דעסלער איז געקומען:
»דעסלער פון בעריזשינעץ«.
די מאַדאַם בראָמבערג איז אים געגאַנגען באַגעגענען. די קינדער אויף דער סצענע האָבן זיך אויף א רגע פאַרלוירן. דער ספּעקטאַקל האָט זיך ווי אָפּגעשטעלט. און נאָכדעם האָט מען שוין אין די רייהען גערעדט די גאַנצע צײַט, וואָס דער ספּעקטאַקל איז געגאַנגען. קיינער האָט ניט געהאַלטן פון דעסלערן, און אַלע האָבן זיך דאָך געהייבן פון די ערטער, כדי צו זעהן אים אין פנים. און נאָכדעם האָבן זיך שוין אין א ווײַטן ווינקל אין עק געהאַלטן אין איין סודען דער גימנאַזיסט פון נאָהענטן שטעטל, זײַן שוועסטער די קורסיסטין און איר חתן, וואָס האָט זיך דאָ געזאָלט לאָזן קאָסטן א סך געלט. אַלע זיינען זיי געווען שטאַרק אויפגעבראַכט, אַלמאי מע האָט זיי דאָ אָפּגעגעבן ווינציג כבוד, און האָבן איצט, אינמיטן ספּעקטאַקל געוואָלט אַוועקפאָרן אַהיים. מע האָט צו זיי אונטערגעשיקט חנקען, וואָס האָט פאַר זיי שיר ניט געוויינט:
»מע וועט זיי אָפּגעבן אַן אָרט אָט בײַ יענעם באַזונדערן טישל. מע פאַרזיכערט זיי, אַז זיי וועלן זיך דאָרטן פילן גוט.
און פלוצים האָט זיך פאַרשפּרייט א קלאַנג, אַז מיט חנקען, מיט חנקען אַליין איז דאָרטן עפּעס געשעהן.
מע איז געגאַנגען צו איר הינטערן בופעט אינם פאַר־האַנגענעם האַלבפינסטערן ווינקל, וואו די טישן זיינען געווען פול מיט אָנגעשניטענע געבעקסן און מיט געפּעס. געגאַנגען איז אַהין אויך עוזר ליובער. מע האָט איר דאָרטן געגעבן א זופּ טאָן וואַסער און מע איז געוואָר גע־וואָרן, אַז ס׳איז איר גאָרניט, חנקען, זי זאָגט זיך אָפּ פון צו גיין מיטן פאָטער אַהיים, זי וויל דאָ בלײַבן אויף

ווײַטער. דעמאָלט האָט מען זיך אומגעקערט צוריק אין מאַגאַזאַן און מע האָט דערזעהן, אַז דער ספּעקטאַקל האָט זיך שוין געענדיגט. מע רוקט אָפּ אַלע טישן אינאַזײַט צו די ווענט, און שאולקע שניידער באַגיסט די ערד פון מאַגאַזאַן פון א טשייניק, כדי דער שטויב זאָל זיך אָפּ־זעצן. מע שטייט שוין ווידער נײַגעריג אין א גרויסער קיילאַכיגער ראָד און מע וואַרט אַלץ עפּעס נײַס.
מע האָט געהייסן שפּילן די כלי־זמר.

אַרום איינס אַזייגער בײַנאַכט איז עמיצער אַנטדרימלט געוואָרן אין עק מאַגאַזאַן אויף א בענקל. אַנטדרימלט געוואָרן זיצנדיג און אָפּגעדרימלט אַזוי א ווײַלע מיט א צעשאָקלטן קאָפּ, וואָס באמבלט זיך פאַרלוירענערהייט אַראָפּ און אַרויף, נאָר פּלוצים געגעבן אַן אומגעריכט צעשראָקענעם בליק מיט די שווערליכע פאַרשלאָפענע אויגן אַקעגן זיך און האָט דאָס אָרט ניט דערקאָנט, אַזוי פאַרענדערט און טיף נאַכטיג האָט אויסגעזעהן אַלץ אין מאַגאַזאַן: ס׳האָבן זיך געזעצט אַלע דרײַ הענגענדיגע בליצלאָמפּן און זיך געוויקלט צי אין נעפּל, צי אין שטויב. אויף דער פּויק איז שוין לאַנג, אַפּנים, געהאַט אַנדרימלט געוואָרן די טאַץ, און געקלאַפּט האָט זי דערפאַר איינ־טאָניג, פויל און פון זיך, ווי אין חלום. די כלי־זמר האָבן געשפּילט דרימלדיג און מיד, און דער עולם אין דער גרויסער בלייענער ראָד האָט נאָך אַלץ, ווי פאַר־שיכורטע, ווי אויפצעפּוקעניש עמיצן א שטאַרקן און גרויסן, זיך גערינגלט אין א פאַרשוויצטער שווינדלענ־דיגער איילעניש, געהיפּעט און געטופּעט דעם מאָדנע לאַנגן טאַנץ, זיך אָפּגעשטעלט אַלעווײַלע מיט א שטאַרקן אָפּגעהאַקטן קלאַפּ פון פּויק, געלאָזט אַן אָטעם טאָן די

כלי־זמר און זיך ווידער אַמאָל גענומען דרייען און אויפ־
הייבן דעם שטויב.

דעסלער האָט שוין געהאַט אָפּגעגעבן דער מאַדאַם בראָמבערג זײַן שמעקנדיק געלט אין קאָנווערט און איז פאַרפריה אַוועקגעפאָרן אַהיים. עוזר ליובער מיט בראָמ־בערגן האָט מען שוין דאָ אויך מער ניט געזעהן, און יונגוואַרג איז דערפאַר געווען פרײַ און לוסטיג. דער גימנאַזיסט אינמיטן טאַנצנדיגער ראָד האָט באַוויזן, ווי אַזוי צעהן מענשן קאָנען זיך אָנהאַלטן איינער אָן צווייטן און גיך דרייען זיך אַזוי משוגענערווײַז, אַז דער קאָפּ זאָל זיך שווער פאַרדרייען און זיי זאָלן נאָך אַלץ שמייכ־לען, אָפּעטעמען מיטן לעצטן אָטעם און שמייכלען און ווידער אַמאָל זיך נעמען דרייען, זיך הילן אין גאַנצע וואָלקנס שטויב.

»אוי, ס׳שטיקט...«

»גייט אַרויס פונדאַנען«.

אסתר פיך האָט געהאַט קראַנקע לונגען. דער דאָקטער גראַבײַ האָט זי עטליכע מאָל אַוועקגעשיקט צו דער אָפענער טיר, נאָר זי איז געווען א ביסל אויסגעטרונקען און האָט געוואָלט זײַן דוקא דאָ, וואו ס׳זיצן דער דאָקטער מיט חיים־משהן.

»ניין. זי וועט זײַן דאָ. זי וועט דאָך ניט לאָזן, אַז דער דאָקטער מיט חיים־משהן זאָלן אַוועקגיין, איידער ס׳ווערט טאָג. פאַראַיאָרן אויף אָטדעם אָוונט איז געווען מלך, און אויך אים האָט מען דעמאָלט ניט געלאָזן אַוועק־גיין, איידער ס׳וועט אָנהייבן טאָגן, זי און נאָך אַנייער א מענש האָבן אים דעמאָלט ניט געלאָזן. איצט איז אָט־דער מענש אָפּגעגאַנגען, אַזויצוזאָגן, אויפן צווייטן פלאַן... איר קוקט אים איצט אָן, אָטדעם מענשן?...
כי, כי, כי...«

און זי האָט גענומען ווינקען אויף חוה פויזנער, וואָס זיצט ווי פאַרגאָפּט איינע אַליין אין עק מאַגאַזאָן אויפן קורצן סאַמעטענעם סאָפּקעלע.

אין יענעם אָוונט האָט פרעגער דער פאַרוואַלטער באַוויזן פונסניי צו באַליידיגן חוה פויזנער און זי אָנרירן מיט א פּאָר ווערטער, אַזוי, אַז זי זאָל ווערן שטאַרק אויפגעבראַכט און רויט און זאָל זיך נאָכדעם קיין אָרט ניט געפינען א גאַנצן אָוונט. פונאָנהייב האָט זי געפרובט ריידן פאַרן דאָקטער אויף אָטדי אַלע יידישע יונגעלייט, וואָס טאַנצן.

»קוקט, ווי זיי שפּרינגען, האָט זי געזאָגט צום דאָקטער, ס׳אַראַ מיאוסע באַוועגונגען; קוקט, ווי זיי זיינען אַלע העסליך«.

אַלץ אין זיי איז, נאָך איר מיינונג, געווען עקלדיג. זי, חוה פויזנער, האָט בכלל אין משך פון איר לעבן אַזוי זעלטן וועגן זיי געטראַכט.

»איינמאָל זיינען צוויי פון זיי אַריינגעקומען צו איר אַהיים. זי איז נאָך דעמאָלט געלעגן אין בעט, נאָר זי איז געווען גרייט זיי גלייך אַריינצולאָזן צו זיך אין צימער, אויף אַזויפיל האָט זי זיי ניט גערעכנט פאַר מאַנסבילן«.

חוה פויזנער האָט אויך געפרובט זיצן א ביסל מיט חיים־משהן און אים פאַראינטערעסירן.

»יצחק־בער דאַרף זיין, נאָך איר מיינונג, אַן אינטערעסאַנטער מענש, אַן אָפּגעשלאָסענער, ער גלויבט זעהר ווינציג מענשן«.

נאָר חיים־משה האָט נאָר געהערט און מער גאָר, געהערט און געשמייכלט, גלייך אויך ער איז עפּעס ווי אָנגעשטויסן אויף איר, אויך ער גלויבט איר ניט.

סוף־כל־סוף איז חוה פויזנער געבליבן זיצן איינע אַליין

אויפן קורצן סאַמעטענעם סאָפקעלע און גענומען וואַרטן ס׳זאָל טאָג ווערן·

»געשיקט זיך, אַז דאָ וועט זיך ניט געפינען קיינער, וואָס זאָל זי איצט באַגלייטן אַהיים!?«

זי האָט געקוקט, ווי דער עולם טאַנצט און הייבט אַרום זיך דעם שטויב, און געפילט, אַז דאָרטן אין ווינקל, קעגנאיבער די פאָרהאַנגען, וואו ס׳שטייען די טישן מיטן געפעס און מיטן געבעקס, האַלט זיך עפּעס אין איין טאָן, מע האָט זי דאָרטן אין מויל·

אַך, יאָ· דאָרטן הינטערן פאָרהאַנג אינם האַלבפינסטערן ווינקל האָט זיך די גאַנצע צײַט עפּעס געטאָן·

שאולקע שנײַדער האָט דאָרטן באַקומען זײַן לוין דער־פאַר, וואָס ער האָט געהאָלפן אויפן אָוונט באַדינען; ער האָט געזופט פון אַלע ניט אויסגעליידיגטע פלעשער· געטרונקען האָבן דאָרטן, חוץ אים, פרעגער, אַנשל צודיק און אויך אסתר פיך· אסתר פיך האָט דאָרטן ווי א מאַנסביל געפרובט אַרײַנגיסן אין זיך עטליכע פּשוטע ביסלאַך בראָנפן און געהאַלטן אין איין לאַכן אויף איר דינעם פּאָנפּענדיגן קולכל· פרעגער האָט דאָרטן געפרובט אַלעמען איינשטילן; ער האָט גערעדט אויף אַלע לײַטישע און געהייבענע ראַקיטנער בעלי־בתים· נאָר דער אויסגעטרונקענער אַנשל צודיק האָט ניט גע־וואָלט הערן און איז געבליבן שטאַרק אויפגעראַמט און צופרידן· ער האָט געקוואָלן פון זיך, אַנשל צודיק אַליין, פון דעם וואָס ער אַליין טרינקט, און פון דעם, וואָס ער אַליין פאַר זיך רעדט אויף חוה פויזנער·

»א קרעפּס! האָט ער געשריגן, אויפן ערנוואָרט, א קרעפּס!«

און ער האָט אַלץ געטײַט מיטן פינגער אַהין צום סאַמעטענעם סאָפקעלע, וואו ס׳זיצט חיה פויזנער·

שיכורערהייט, מיטן גלעזל אין האַנט, איז ער אַלעמאָל צוגעגאַנגען צו עמיצן פון די אַרומיגע, צוגעגאַנגען מיט אַזאַ מינע, גלײַך ער האָט מורא, אַז יענער וועט אים נעמען קיצלען, און גענומען עפּעס שעפּטשען אויפן אויער. אים איז אַרויף אויפן זינען א גלענצנדער איינפאַל:

א קרעפּס האָט א שטיקל צײַט, ווען ס׳פאַלן אים אַראָפּ פון די קלעמערס די האָרנבייינדלאַך, ער האָט זיך דעמאָלט ניט מיט וואָס צו קנייפּן, ער פאַרקלייבט זיך דאַן אין א ווינקעלע, ווי א סטאַטעק, און וואַרט איבער די שלעכטע צײַט. איז אָט:

»פונקט ווי חוה פויזנער איצטער . . .«

אים האָט זיך געדאַכט, אַז דער געדאַנק איז א גלענצנדער. נאָר קיינער האָט אים ניט געוואָלט אויסהערן ביזן סוף. שיכורערהייט איז ער נאָכאַמאָל מיט אָטדער המצאה צוגעשטאַנען צו חיים־משהן; ער האָט פאַרגעסן, אַז ער איז שוין איינמאָל צו אים צוגעשטאַנען.

»טוט אויף איר א קוק«, האָט ער אָנגעקוואָלן.

נאָר חיים־משה האָט ווידעראַמאָל גלײַכגילטיג אויסגעהערט. ער האָט בכלל אויסגעזעהן גלײַכגילטיג צו אַלץ, וואָס דאָ אויפן אָוונט קומט פאָר. ער האָט אַלץ געמאַכט אַזעלכע באַוועגונגען, גלײַך ער זוכט עמיצן מיט די אויגן. נאָר סוף־כל־סוף איז ער אַרויסגעגאַנגען צום אָפענעם טויער פון מאַגאַזאן און זיך געשטעלט וואַרטן, ס׳זאָל טאָג ווערן. פונהינטן, הינטער די פּלייצעס האָט נאָך אַלץ געקלאַפּט די פּויק. ס׳האָבן זיך נאָך אַלץ געזעצט די לאָמפּן, און פאַר די אויגן האָט זיך געבלאַנקט דער אינוויייניגסטער ציכטיגער פּאַסאַד פון בראָמבערגס אַרומגעפּוצטן ראָזגעפאַרבטן הויז. ערדמאַשינעס האָבן זיך דאָרטן געשוואַרצט, געגרינט אין לאַנגע, לאַנגע

שורות, און שפּײַכלערס האָבן געדרימלט אינדערזײַט, פּולע שפּײַכלערס, זיכערע אַזעלכע און באַשטאַטע, באַשטאַטע, מאָדנע, ווי פּעסט ער האָט זיך דאָ איינגעפונדעוועט, אָטדער פּאַמעלאַכער, קורצזיכטיגער און פּולבליכער בראָמבערג. נאָר אָט: וואָס פאַר א נאַרעשקײַטן עס קומען איצט אַרויף אים, חיים־משהן, אויפן זינען . . . וואָס גייט עס אים אָן? ס'איז אפשר גלײַכער, וואָס ער איז סוף־כל־סוף ניט צוגעגאַנגען צו חנקע ליובער. און די נאַכט, וואָס ער האָט דאָ פאַרבראַכט? ער האָט פונאָנהייב אָן אַזוי געטראַכט: »תמיד שלאָפט מען ניט א נאַכט, איידער מע פירט אויס א געוויסן ענין«. נאָר אָט אַקעגן הייבט שוין אָן גרוי ווערן און טאָגן דער פײַכטער סוף פון נאַכט. ס'איז דאָ מער נישט געבליבן וואָס צו טאָן. ער האָט זיך אומגעקוקט צוריק אין מאַגאַזאַן אַרײַן, צו די הענגענדיגע לאָמפּן, וואָס זעצן זיך נאָך אַלץ אין נעפּל; אייגנטליך דאַרף ער, חיים־משה, זיך מיט קיינעם דאָ ניט געזעגענען. ער מעג גיין.

ער איז געגאַנגען איינער אַליין מיט דער סופנאַכטיגער גרויקײַט אַרויס דער שטאָט, געשפּאַנט שמײַדיג מיטן טויאיגפײַכטן שטויב אויפן וועג און האָט נאָך אַלץ אינזינען געהאַט דעם פריהערדיגן געדאַנק:

תמיד שלאָפט מען ניט א נאַכט, איידער מען פירט אויס א געוויסן ענין.

צוריק מיט א יאָר האָט אויף אָטדעם אָוונט פונקט אַזאַ נאַכט פאַרבראַכט מלך. נאָר מלך איז אינדערפריה אַוועק פון דאָרטן רוהיג, מיט זײַן שטענדיג שעמעוודיגן שמייכל מלך האָט געטאָן אַנדערש. ער האָט זיך געלייגט שלאָפן מיט א נאַכט פריהער, איידער ער איז שטיל אַוועקגעגאַנגען. ער איז געוועזן אויסגעהאַלטן ביזן סוף, מלך,

און האָט געשמייכלט. אויב שטומער, נאָר »שטומער פּראָטעסט«, איז קיינעם ניט פאַרוואונדערן. אַך יאָ, ער, חיים־משה, האָט שוין, דאַכט זיך, איינמאָל וועגן דעם געטראַכט:

»פאַרוואָס ביזטו אַזוי שטיל אַוועק, מלך?«

»דו ווייסט, חיים־משה«.

»כדי ניט אויפצעוועקן קליינע קינדער?«

»יאָ, חיים־משה, זאָלן דרימלען קינדער; זאָלן דרימלען קינדער מיט בלאַסע בעקלאַך«.

»אָבער ס'איז דאָך הוילער שד, מלך, הוילער שד, אין גוטסקייט און אין שעמעוודיגן שמייכל...«

ער איז אַריבערגעקראָכן דעם וואַלדטויער און האָט גע־טראָפן די טיר פון יצחק־בערס דרימלדיגן שטיבל, ווי אין שטילער וואַרטעניש, ניט פאַרריגלט פון אינווייניג. אַך מאָדנע... מאָדנע, ווי אָטדער יצחק־בער האָט זיך תמיד פאַר אים, חיים־משהן, געזאָרגט. דאָס האָט ער, אַפנים, נעכטן אינאָוונט אינזינען געהאַט דאָ אַרומצוגיין און פאַרמאַכן צו דרויסן די לאָדנס פון זיינעם, חיים־משהס, צימער; ער האָט אינזינען געהאַט ניט צו פאַרריגלען פון אינווייניג די טיר, כדי ער, חיים־משה, זאָל ניט דאַרטן קלאַפּן.

ער איז שטיל אַריינגעקומען צו זיך אין צימער און האָט פאַרשלאָסן נאָך זיך די טיר, און ערשט נאָכדעם באַמערקט, אַז ער האָט אינדרויסן פאַרגעסן עפענען די לאָדנס פון זיינע פענסטער. נאָר אומקערן זיך און עפענען איז געווען איבעריג. דער גרויער אָנהייבטאָג האָט שוין סייווי אַריינגעדרונגען דורך די שפּאַלטן און האָט גע־לויכטן. ער האָט זיך צוגעלייגט אויפן בעט און איז אַזוי אָפּגעלעגן לאַנג, לאַנג, מיט אָפענע אויגן אַקעגן דער סטעליע.

וואָס איז איצט געבליבן צו טאָן?
זיך שלעפּן פאַר די האָר און אויפרײַסן, ווי ס׳פּאָדערט יצחק־בער, „נתגלה“ ווערן און טאָן דעם שטאַרקן קלאַפּ מיט דער טיר, אָדער נאָכגעבן דעם געפיל, וואָס האָט היינט א גאַנצע, א גאַנצע נאַכט צו איר, צו חנקען, גע־צויגן, נעמען מיט זיך חנקען אַהין צוריק אין דער גרויסער שטאָט, און זאָל זי זיצן דאָרטן בײַ אים הינטערן פּאָרהאַנג, זאָל זי הערן, ווי ער קנעלט מיט היפּשע יינגלאַך און מיט מיידלאַך מיטן אַלטן ניגון פון פּרק···
„и так чему равняется (а + в)²“·
און נאָך אַן אויסוועג איז פאַראַן, נאָך א מיטל:
„אַך יאָ, מאָדנע, ער געדענקט עס געוויס···“
איינמאָל, שאַרנדיג בײַ מלכן אין שופלאָד צווישן זײַנע פּאַפּירן, האָט ער געפונען א קליין פּעקעלע מיט א שוואַרצן מענשנשאַרבן אויפן עטיקעטל און מיט צוויי איבערגעצלמטע ביינער· ער האָט עס דעמאָלט אַראָפּ־געלאָזן צו זיך אין הויזנטאַש, נאָר ער געדענקט ניט, וואוהין ער האָט עס נאָכדעם אַהינגעטאָן·
ער קאָן זיך בשום אופן ניט דערמאָנען, וואוהין ער האָט עס דעמאָלט אַוועקגעלעגט·
ער איז מיטאַמאָל געוואָרן אומרוהיג· ער האָט אויפגיך אַרויסגערוקט פון הינטערן קאָמאָד זײַנע צוויי טשעמאָ־דאַנעס און האָט געשווינד גענומען אין זיי זוכן· ער איז אַזוי געשטאַנען אויף די קניה לעבן די טשעמאָדאַנעס און האָט געהאַלטן אין איין נישטערן אין זיי און זוכן· און פלוצים האָט ער מיטאַמאָל אויפגעהערט; ער האָט אָב־געשטעלט אַן אויער צו דער שיין פון איינעם א לאָדנ־שפּאַלט און האָט זיך גענומען איינהערן:
מע האָט געקלאַפּט אינם לאָדן, שטיל אַזוי און ניט זיכער האָט מען אין לאָדן געקלאַפּט, אָפּגעהיפּערט אַלע־

מאָל א נײַע וואַרטנדיגע ווײַלע און ווידעראַמאָל געגעבן עטליכע שטילע, ניט זיכערע קלעפּ. פּאַמעליך און אויף די שפּיץ פינגער, גלײַך ער קאָן עמיצן אויפוועקן, איז ער צוגעגאַנגען צום פענסטער און האָט עס געעפנט אינ־דרויסן אַרויס. דאָס פענסטער, אינאיינעם מיטן לאָדן; ס'איז שוין געווען אינגאַנצן טאָג, ממש טאָג. ערגעץ ווייט, פאַרשטעלט מיט די ווייטסטע און העכסטע בוימער־שפּיצן פון וואַלד, איז אויפגעגאַנגען די זון, און אַקעגן, לעבן דעם פײַכטן קאַלטן ביישטידל פון פענסטער איז מיט א בלאַס און צעשראָקן פנים געשטאַנען א פרוי. זי איז געווען אָנגעטאָן אין א געהעפטווײַסן האַלב־טיולענעם קלייד מיט ווײַסע און לאַנגע הענטשקעס אָהן פינגער. אירע אויגן האָבן אויף אים געקוקט גלײַך פון אַקעגן, ווי פאַרגליווערטע האָבן זיי אויף אים געקוקט, ווי גלעזערנע, וואָס קאָנען ניט ריידן. ער האָט זי דערקאָנט.

»אַך, חנקע...«

אָנגעהייבן אין יאָר 1913.